

A/431

BÖLCSESZDOKTORI ÉRTEKEZÉS

A polgári forradalom és szabadságharc
története Fejér megyében
/ 1848 - 1849 /

Készítette:

Erdős Ferenc

Szeged, 1978.

Tartalomjegyzék

A forradalmi helyzet kialakulása	1 - 9.
A márciusi forradalom hatása	9 - 19.
Zsidóüldözés Székesfehérvárott	19 - 22.
Parasztmozgalmak 1848 tavaszán, nyarán	22 - 40.
A közigazgatás átszervezése és az országgyűlési választások	40 - 51.
Nemzetőrök, népfelkelők	52 - 73.
A megye ideiglenes megszállása	73 - 85.
Batthyány István kormánybiztossága	85 - 93.
A szabadságharc végnapjai	93 - 111.
Jegyzetek	112 - 123.

A forradalmi helyzet kialakulása Fejér megyében

Az évszázados feudális-rendi berendezkedés a reformkor politikai, gazdasági és kulturális küzdelmeinek hatására válságba került. Fejér megyében is jelentkeztek azok az erők, amelyek a társadalmi átalakulás igényét megfogalmazták.

Az agrármegyében a nagybirtok politikai hatalma az 1830-as évek közepéig töretlennek bizonyult. Az 1832-1836. évi országgyűlésen felvetett súlyos problémák - a jobbágyszabadítás, közteherviselés - nem maradtak hatás nélkül, a lakosság 5,6 %-át kitevő nemesség soraiban polarizálódás következett be. Az áru-termelésbe bekapcsolódott nagybirtokosok - elsősorban a Batthyány család tagjai - és a középbirtokosok körében terjedtek a reformkor eszméi.

A feudális társadalom gazdasági rendszerén az áru-termelés, az allodiumok modernizálása, az ipari és kereskedelmi tőke igen lassu felhalmozódása olyan tétovázó rést ütött, amelyet tüneti kezeléssel orvosolni nem lehetett. Az elmaradott termelési viszonyok egyre jelentősebb mértékben hívták fel a figyelmet az osztályellentétekre. A megye birtokviszonyainak elemzése azt bizonyítja; a polgári forradalmat megelőző esztendőben a földesur-jobbág ellentét, a földért, a feudális szolgáltatások megszüntetéséért folytatott küzdelem egyre fokozottabb mértékben érvényesült.

A megművelt földterület - 833 055 hold /1200 négyszögöl egy hold/ - művelési ágak szerinti megoszlása: szántóföld 425 238, rét 83 446, legelő 155 252, erdő 128 556, szőlő 35 435, kert 155 252 hold. A terület 9-10 %-át a jobbágysok művelték, közel 90 %-át pedig az uradalmak. Az allodiális földek jelentős része az arisztokrata családok tulajdonában volt. A Zichy, Batthyány, Eszterházy, Lamberg, Luzsénszky, Cziráky, Károlyi és Ürményi családok kiterjedt dominiumokkal rendelkeztek. A megye egyik legje-

lentősebb uradalmát, az előszállási uradalmat a zirci apátság kormányozta. József nádor alcsuú uradalma a szervezettségével emelkedett ki a megyei dominiumok sorából. Az istállózó állattenyésztés, a takarmánynövények meghonosítása, a trágyázás, a szántás minőségének javítása fejlett mezőgazdasági kultúra kialakulását tette lehetővé.¹

Az előszállási uradalom a XIX. század második évtizedében virágzó juhtenyésztés alapjait teremtette meg, a jövedelmeinek legnagyobb részét a z állattenyésztésből nyerte. 1810 után a juhtenyésztés lett az állattartás legfejlettebb ága. 1814-ben 18 532 birkát tartotta a 31 000 holdas gazdaságban. Takarmányellátásukat is megszervezték, az őszi csapadékos időjárás bekövetkezte után zabbal, jó minőségű szénával látták el a juhokat. Fellendült a szarvasmarhatenyésztés is, az uradalom központjában, Előszálláson alakult ki fejlett istállózó tehenészet. Az állattenyésztés mellett jelentős volt a gabonatermelés. A kenyérgabona és a takarmánynövények - főként a zab - vetésterülete az előszállási kerületben meghaladta az 1940 holdat. A nagybirtok áruter-
melése is figyelmet érdemel: a kereskedők a "pozsonyi mérők" ez-reit" vásárolták fel. A pesti gabonakereskedők és molnárok bizonyultak a legfőbb vevőknek, akik hajón szállították raktáraikba, majd az örökös tartományokba a gabonát. A tőkés bérlet azonban nem jellemezte a dominiumot: a földek nagy részét házi kezelésben tartották. Az intenzív állattenyésztés, a háromnyomásos robotra épülő gazdálkodás felbomlása, a vetésforgó és a bér munkások alkalmazása révén a megye gabonaövezetében levő uradalom rátért a kapitalista nagyüzemmé válás útjára.² Ugyanez nem mondható el a megye valamennyi nagybirtokáról, annak ellenére sem, hogy a gazdasági dekonjunktúra esztendeiben a juhtenyésztés a kálozi, a bicskei, a csurgói és az iszkaszentgyörgyi uradalmakban is fellendült.

A feudális termelési viszonyok a háromnyomásos gazdálkodás, a robotmunkaerő nem tette lehetővé a gazdaságok modernizálását. A csákvári Eszterházy uradalom zselléreinek feudális jellegű terhekkel adott bérbe földet. Bajzáth György iszkaszentgyörgyi dominiához tartozó Atyapusztát telkes jobbágysai bérelték. Ellenben a földesuri regáléjogok bérbe vétele a század első felében már általánossá vált. Főként kereskedők, molnárok váltották ki a pálinkamérés, kocsmá-, mészárszék és malomtartás jogát. Az egyes uradalmi központokat a földesurak mezővárosi rangra emelték, s így a vásártartással növelték jövedelmeiket. A polgári forradalom kirobbanásáig 15 település - Káloz, Sárosd, Seregélyes, Bodajk, Isztimér, Mór, Csákvár, Lovasberény, Vál, Adony, Dunapentele, Bicske, Érd, Ercsi, Martonvásár - lett mezővárossá. Közülük csupán a fontos szárazföldi és vízi kereskedelmi utak mentén fekvők emelkedtek ki a falvak sorából. A Mészáros uton Bicske, a győrin Mór, a Duna mentén Érd, Ercsi, Adony és Dunapentele voltak a megye legjelentősebb települései. A mezővárosokban tömörültek a vidéki iparosok, kézművesek és a főként Galiciából bevándorolt zsidó kalmárok is. A mobil tőkével rendelkező kereskedők a nagybirtokosok üzleti ügyeit bonyolították, felvásárolták a gabonát, a gyapjút, a bort, a pálinkafőzőkben előállított szeszt. Tevékenységükkel meggyorsították a tőkefelhalmozódás menetét; a mezővárosok és a zsidók által lakott falvak /Cece, Sárbogárd, Aba/ voltak - mindaddig, amíg a szabad királyi városok, köztük Székesfehérvár is, el nem zárkoztak letelepedésük engedélyezésétől - a kereskedelmi tőke vállalkozásának fontos színhelyei.

A feudalizmus válságának fokozódó elmélyülése a végsőkéig kiélezte az osztályellentéteket. A megye 73 urbéres helységében a sok és sokféle szolgáltatás, a földesuri földtulajdon, a földrablás akadályozta a paraszti árutermelés jelentősebb mértékű kialakulását. A mezővárosi lakosság, a földesurak és a paraszti lakosság közötti ellentét.

kulását.

Az 1846/47. évi adóösszeírás 7080 urbéres telkes családfőt rögzített. 3085 családfő rendelkezett 1/2 telki állománnyal, az 1/4 telkesek száma 2343 volt. Tehát a 1/2 és 1/4 teleknagyság dominált a megyében. A jómódu parasztság, az egész telkesek és az azon felüliek rétegéhez csupán 397 családfő tartozott. Az elszegényedés, a zsellérsors leginkább az egynyolcad telkeseket fenyegette, hiszen igaerő hiányában földjeiket nem tudták megművelni. A gazdag paraszti réteg megerősödését az is elősegítette, hogy soraikból kerültek ki az uri terhek egy részétől mentes előljárók. A falusi lakosság rétegződése a század harmadik, negyedik évtizedében felgyorsult, ugyanakkor a parasztság antifeudális harca megélénkült, majd az 1848-at megelőző években állandósult.³

Harc folyt a szabad bíró- és jegyzőválasztásért /Mór/, a hatalmukkal visszaélő előljárók elmozdításáért /Adony, Ercsi, Dunapentele/. Az osztályharc legélesebben az urbéres és a majorsági földek elkülönítésének kérdésében csúcsosodott ki. A század második negyedében gyors ütemben folytak a tagosítások. A földesurak visszaélései, a legjobb minőségű szántók, rétek és legelők elvétele, az uradalmi földekhez történő csatolása a parasztság ellenállásába ütközött. A helységek sorra tiltakoztak, pert perre halmoztak, a megye és a Helytartótanács döntéséből várták sérelmeik orvoslását. Nemegyszer pénzt, fáradságot nem kimélve az uralkodóhoz, a "jó király"-hoz fordultak. Az 1848 tavaszán fellobbant parasztmozgalmak sora bizonyítja, még a befejezett rendezések esetén is, hogy a tagosítások során a földművelők, "tetemes" károkat szenvedtek.

Az urbéri reguláció kiváltotta jelentős megmozdulásra Dunapentelén került sor. 1836 decemberében a lakosság jelentős része

Szórád Márton csizmadiamester mellett sorakozott fel. Sikraszálltak az 1808. évi urbérrendezés megsemmisítéséért, mert azt a földesurak önkényesen vezették be, és az 1826-ban a falu /Dunapentele 1833-ban nyerte el a mezővárosi rangot/ vezetőinek közreműködésével végrehajtott földfoglalást is sérelmezték. A birtokosok és az előljárók ellen indított mozgalmat a megye leverte, a kizsákmányolt tömegek követelését elutasította.⁴

A polgári forradalom előtti években Mány parasztsága szervezeten szállt szembe a földesurral, Batthyány Kázmérral az elkülönítés kérdésében. 1845-ben végeztette el az uradalom a határ felmérését, s fogott hozzá a rendezés megvalósításához, amelyet a jobbágyság meg akartak akadályozni. Természetesen a határrendezés nem maradt "törvényes és békés" korlátok között. Végh János telkes jobbágy, a mányiak vezetője, a fegyveres ellenállás lehetőségét is felvetette: "... még egy kasza és vas villa lesz /Mányon/, addig azt nem fogják felosztani". 1846 nyarán az egységes fellépés biztosítása érdekében falugyűlést tartottak, s a lakosságot további ellenállásra buzdították. Az uradalmi gazdatiszt, hogy megbontsa a lakosság egységét, azt ajánlotta a házas zselléreknek, kérvényezzék a rendezés során fennmaradó "jobbágyföldek" kiosztását. A jegyző az előljáróság tudta nélkül meg is fogalmazta a petíciót, azonban a földet akaró zsellérek kérvényét akként értelmezték a telkesek, hogy rovásukra, a jobbágyilletőség további csökkentésére törekszik az uradalom. Szembeszálltak a zsellérekkel, megtiltották a petíció aláírását s a jegyző eltávolítását követelték. Az uradalom a mányiak ellenállását nem tudta megtörni, a történetek után a megye elfogatta s bebörtönöztette vezetőiket.⁵

A parasztság elviselhetetlen helyzetét az 1846 őszén országosan is általánossá váló éhínség fokozta, s jelentős mértékben hozzájárult a forradalmi helyzet kialakulásához. A tömegek nyomora, az éhezők, a koldusok nagy száma a feudális viszonyok ellentmondásaira összpontosították a figyelmet. A rossz terméseredmények előidézte gazdasági válság politikai válságba torkollott, az uralkodó osztály megrettent, félt az éhínség következtében fellépő mozgalmaktól.

Fejér megye nemesi vezetői 1846 végén gyors intézkedéseket léptettek életbe; községenként felmérték az éhezők számát, a földbirtokosok vetőmagot, "inséggabonát" osztottak, korlátozott mértékben munkalehetőséget is teremtettek. Tüneti kezeléssel azonban nem lehetett orvosolni, enyhíteni a nyomort. 1847 telén és tavaszán tovább romlott a helyzet. A sármelléki járás felső kerületében a zselléreket, a negyed- és nyolcadtelkes jobbágyokat sújtotta leginkább az éhínség. A telkesek - vetőmag nem lévén - földjeiket nem tudták megművelni, a zsellérek munkát nem kaphattak. Bodajkon 180, Velegen 57, Csókakőn 119, Móron 614, Vajalpusztán 63, Söréden 39, Pusztavámon 87, Keresztesen 58, Iszkaszentgyörgyön 150, Guton 121, Isztiméren 16, Kutiban 83, Csóron 119, Inotán 117, Csurgón 73 volt az éhezők száma. A zsellérek helyzetét, akik kenyerük nagy részét aratással biztosították, az a körülmény is súlyosbította, hogy 1846 nyarán nem aratórészt, hanem pénzért vállalták a gabonabetakarítást. Munkabérükért az élelmiszerárak rohamos növekedése következtében csupán 3-4 mérő búzát vásárolhattak.

Tác, Soponya, Káloz és Csősz helységek éhezőin az uradalmak segítettek. Ellenben Rácalmás, Adonyban és Perkátán nyomasztó volt a jobbágyok helyzete. A két utóbbi település lakói közül

*Magyarországi arany
korszak?*

12371-en, ill. 2016-an éheztek, a környező községekben kerestek munkát, kéregettek, koldultak. Az inségesek között Ercsi földesura 500 pozsonyi mérő rozsot osztott ki, de a vetőmagszükséglet biztosításáról nem nyilatkozott. Gyors segélyre szorult Martonvásár, Vál, Alcsut és Kajászószentpéter lakossága. Tabajd zsellérei 2 pozsonyi mérő búzát kértek a megyétől. A pázmándi és sárosdi zsellérek helyzetét az tette elviselhetővé, hogy Jakabszálláspusztán munkát vállalhattak.⁶

Az uradalmak tehát igen kis mértékben segélyezték a rászorulókat, csak ott és akkor osztottak inséggabonát, ahol az elégedetlenség kirobbanásától tartottak. Természetesen azt sem ellenszolgáltatás nélkül tették; a vetőmagot, a kenyérnek valót "piaci áron" megfizettették, a nyomor, az éhinség láttán egyetlen földbirtokos sem szüneteltette a feudális szolgálatok teljesítését, a megye az adótartozások behajtásával állandó feszültséget teremtett a községekben.

A gazdasági válság, az éhinség és a tömegek nyomora a megyei ellenzéket arra készítette, hogy fokozza támadását, s a küszöbön álló országgyűlésre kormányellenes követeket delegáljon. A konzervatívok élén az 1846-ban adminisztrátorrá kinevezett Zichy Ödön állt, aki arra törekedett, hogy a kormánypárt programját felhasználva kifogja a szelet az ellenzék vitorláiból.

Az októberi követválasztó közgyűlésen a kormánypárt főkörtesei: Zichy Ödön főispáni helytartó, Marich István Dávid Veszprém megyei főispán, Barkóczy László psüpek, Cziráky János és Zichy Aladár voltak jelen. Az ellenzéket Batthyány Lajos, Meszlényi Rudolf /Kossuth sógora/ és Salamon Lajos vezették. A közgyűlésen a két haladó párti középutas jelöltet, Cserna másodalispánt és Horváth Lászlót közfelkiáltással választották meg.⁷ A középutas elképzeléseket nemcsak a választás, hanem a

kidolgozott követutasítások is tükrözték. Elvben elfogadták a közteherviselést, nem támogatták az ősiség azonnali megszüntetését, mert az "az ország birtokosainak nagy részét törvényes jogától minden kárpótlás nélkül megfosztaná". A konzervatívok álláspontját kifejtő javaslat követelte: az ősiséget "a kor kívánalmainak" megfelelően módosítsák. Utasításban fogalmazták meg: a dézsma megváltásával az urbéri földek egy részét a földbirtokos kapja meg, a feudális szolgáltatások megváltása pedig "szabad alkudozás" útján valósuljon meg. De a követutasítások vitája során elhangzott az a vélemény is, hogy "az örök váltásnak teljes kármentesítés melletti életbe léptetése a földesurakra nézve kényszerítőleg kimondassék". A liberális ellenzék tiltakozott az osztrák államadósság egy részének átvállalása, az ország területén felállítandó monopóliumok ellen. Követelték a sajtószabadságot és a cenzura eltörlését. Nyíltan még nem léptek fel az adminisztrátori rendszer ellen, csupán a főispán és a főispáni helytartó esküszövegének módosítását tartották szükségesnek.⁸

Az 1847.⁴⁸ évi országgyűlés vitáinak hatására Meszlényi Rudolf vezetésével az ellenzék ismételten támadásba indult. Meszlényi sérelmezte, hogy a rendkívüli közgyűlésekre a közbirtokosságok tagjait későn vagy egyáltalán nem hívták meg. Az ország függetlenségének követelésével túllépett a követutasításokon. Az alapvető problémák okát abban jelölte meg, hogy a magyar ügyeket "láthatatlan" osztrák tanácsosok tartják kezükben, s nincs az országnak önálló, független kormánya. Támadta a jelenlegi kormányzatot is, ezrek véleményét fogalmazta meg; annak tagjai "a nemzetnek sem sympathiáját sem bizalmát nem bírják."⁹

A kormánypárt hadállásai meginogtak, a januári közgyűlésen már

az adminisztrátori rendszer felszámolását is követelték. A követeket utasították: "az alkotmányosság igényeivel, a hazai törvények rendeletével ellenkezőnek, és általjában mint haladási úgy igazgatási tekintetben is veszélyesnek, kárhozatosnak ismertetik fel, az ország egyik fő s legérzékenyebb sérelmének jelentsék ki".¹⁰ A nemzeti kormány létrehozása, az adminisztrátori rendszer felszámolása a megye progresszív követelése volt, de ahogy a Pozsonyban üléselőrendeket, úgy a megyei nemességet sem lehetett rávenni a döntő átalakulás elfogadására, illetve követelésére. A változást az európai forradalmak, elsősorban a pesti nép forradalmi megmozdulása eredményezte.

A márciusi forradalom hatása

A pesti forradalmi események híre futótüzként terjedt el megyeszerte. Különösen az elnyomott osztály, a jobbágyság körében talált visszhangra. Zichy Ödön, Fejér megye adminisztrátora Pesten, 1848. március 16-án kelt levelében arra hívta fel az alispán figyelmét: az urbéri viszonyok megszüntetésének híre "a megye nyugalma meg is zavarhatja". A kedélyek lecsillapítása érdekében szükségesnek vélte, hogy a lakások a szószékről nyugalomra, a törvényhozás bevárására szólítsák fel a népet, a megyei adminisztráció pedig tegye szorosabbá felügyeletét, s a "lehető zavarokat" előzze meg.¹¹ A konzervatív politikus parasztmozgalmaktól való féltelme nem bizonyult alaptalannak, mert a sármelléki járásban, Mór és a környező helységeiben minden ember egyenlőségéről, függetlenségéről szóló hírek terjedtek el. Március idusát követő napokban a forradalmi eszmék és követelések elterjedésével párhuzamosan a nyugtalanság azt követően hágott tetőfokára, hogy március 18-a után Mór mezőváros földesurai

- a Lamberg és Luzsénszky családok - jobbágyaikat a további feudális terhek és szolgálatok alól fölmentették. A jobbágyfelszabadításról szóló törvényjavaslatot azonnal kihirdették, nem várták meg annak szentesítését, s azt sem, míg a megyei törvényhatóság intézkedik közzétételéről. Feltehetően az a cél vezérelte a földesurakat, hogy a szervezett mozgalmaknak elejét vegyék. Céljukat azonban maradéktalanul megvalósítani nem tudták, mert a járás felső kerületében Mór népe bizonyult a legnyugtalanabbnak, sőt a környék helységeinek jobbágysága - a móriak felszabadításáról értesülve - a feudális szolgálatok további teljesítését megtagadta. A jobbágyok, akik előtt ismertté lett a felszabadításukról szóló törvénytervezet, nem elégedtek meg annak tartalmával. Ellentmondásait, korlátaikat szét akarták zuzni: "több olyan képtelenségeket követelnek, amelyek régen, sok esztendőkkal még a reguláció útján törvényszerűleg elvégeztettek" - írta jelentésében a járási főszolgabíró. "Most úgy beszélnek, hogy bezzeg megijedt az uraság, most félelemben vagynak, most kell tőlük mindent követelni."¹² A lakosság jelentős részének olymértü aktivizálódására került sor, hogy készek voltak a cselekvés útjára lépni. Követeléseik a földesur-jobbágy ellentétére összpontosították a figyelmet és a feudális osztályviszonyok forradalmi felszámolását célozták.

Székesfehérvár polgársága március 16-án éltette a forradalmat. A városháza előtti téren felolvasták a nemzet követelését összefoglaló 12 pontot és Petőfi forradalmi költeményét, a Nemzeti dalt. A városi ifjuság és értelmiség vezető egyénisége Hamvasy Imre, aki Boross Mihály ügyvéddel együtt a pesti forradalmi események részese volt, indítványára megalakult a nemzetőrség. A tanács pedig határozatban erősítette meg; a rend, a fegyelem fenntartása a nemzetőrség feladata. Éjszaka a lelkes önkéntesek

és a polgárőrség tagjai teljesítették őrzőjáratot a városban.¹³

A megyei törvényhatóság vezetői ama meggyőződésüknek adtak hangot, hogy a király az urbériséget megszüntető törvényjavaslatot szentesíti. A falvak lakosságának lecsendesítése, megnyugtatósa érdekében saját hatáskörükben intézkedtek az országgyűlésen már elfogadott törvényjavaslatok kihirdetéséről. Utasították a szolgabirákat, hogy a legközelebbi közgyűlésre a helységek biráit, jegyzőit és egy "közlakost" rendeljenek Székesfehérvárra. A ~~megyei~~ tisztikar vezetői a központi utasítás megérkezése előtt cselekedtek, mert az általános néphangulat azt szükségessé tette. Különbben is a földesurak, mint Mór esetében láttuk, a törvényjavaslatokat elfogadásuk után uradalmaikban kihirdették. A megyei adminisztráció vezetői elsődlegesen az országgyűlésen elfogadott törvényjavaslatok értelmezése, megértetése szempontjából tartották fontosnak a nemesi közgyűlésen a nép képviselőinek, helyi vezetőinek megjelenését. Batthyány Lajos március 23-i rendelkezése ezt a folyamatot meggyorsította. Felszólította a törvényhatóságok vezetőit: a közteherviselésről, a papi tized eltörléséről és az urbéri viszonyok megszüntetéséről szóló törvényjavaslatokat azonnal hirdessék ki, és hozzanak létre egy bizottságot, amelynek tagjai az említett törvényjavaslatokat a nép körében publikálják és megmagyarázzák.

Március 25-én alakult meg az a 36 főből álló küldöttség, melynek tagjai nagyrészt a forradalmat közvetlenül megelőző politikai küzdelmek során ellenzéki magatartásukról voltak ismertek. A kisgyűlés határozata értelmében primér feladatuk mellett rendszeres kapcsolatot tartottak fenn a megyeszékhellyel. A helységekben tapasztalt hangulatról, a közállapotokról jelentésben számoltak be az alispánnak.¹⁴

Fejér megyében március 15-ét követő napokban jelentősebb megmozd^ulásra nem került sor, jóllehet az osztályharc tovább fokozódott a falvakban. A járásokban tevékenykedő küldöttség jelentéseiből tükröződik a helységek lakosságának egyre mélyülő elégedetlensége. Perkátán, Hercegfalván, Dunapentelén, Rácalmáson és Adonyban a nép "a törvény... által nyerendő szabadságait a legnagyobb háladatossággal és köszönettel fogadta." Azonban Rácalmáson a házas zsellérek a törvényjavaslat alapján azt remélték, hogy a szerződésekben foglalt kötelezettségeik alól mentesülnek. Tiltakozásuknak és elégedetlenségüknek adtak hangot. A megye küldöttsége, élén a kerület szolgabírójával, nem tudta meggyőzni a zselléreket, ezért Rácalmáson a "vagyonos" réteg tagjaiból megálakitották a nemzetőrséget. Kajászószentpéteren, Válon és Alcsuton a robotot nem teljesítették a jobbágyok. A váli uradalom birtokosa utasította tisztartóját: robotra senkit ne kötelezzenek!. Vereb és Bicske ^{földesurai} ~~birtokosa~~ is elengedték, nem követelték "a gyűlölt robotnapokat". A magyaralmásiak miután a szomszédos uradalmak eltörölték, megtagadták a robotot, csak azt követően sikerült őket lecsendesíteni, hogy az uradalom tisztartója kijelentette, robotra ők sem kötelezik a lakosságot.¹⁵

A "gyűlölt robot" eltörlése a törvényjavaslat szentesítése előtt általánossá lett a megyében. A földbirtokosokat a parasztmozgalmaktól való félelem vissztartotta az erőszak alkalmazásától.

Március végén, április elején a járásokban munkálkodó küldöttségek feladatköre kibővült, nemcsak a törvényjavaslatok publikálása volt ³ feladatuk, hanem a nemzetőrségek megszervezése is. A nemzetőrseregről alkottott törvényjavaslat szellemében megkezdett összeírás során újabb feszültségek kerültek felszínre.

Rácalmás esetében láttuk; a házas zsellérek elégedetlenségének elfojtására a helység vagyonos rétegének tagjaiból szervezték meg az őrsereget az egységes fellépés megakadályozása, a nincstelenek és a telkesek szembeállítása érdekében. A községek egy jelentős részében a nemzetőrség megalakítására nem is került sor, mert a lakosok nem rendelkeztek "nemzetőri képességgel". Így nem szervezték meg a nemzetőrséget Szabadbattyán, Falubattyán, Polgárdi, Füle, Sárladány, Kiskeszi, Szentmihály, községekben, ugyanis a parasztok tulnyomó többsége csak nyolcadtelekkel rendelkezett. Roboz Ferenc váli járási szolgabíró már arról tett jelentést, hogy a zsellérek körében a "communismusi eszmék" terjednek. Szigoruan felülvizsgálta a nemzetőrségbe jelentkezőket: Tordason 29, Kuldón 15, Gyurón 59, Tárnokon 36, Érden 55, Diósdon 40, Bodmérpusztán 11 főt irt össze. A szolgabíró Etyeken és Sóskuton erős ellenállásba ütközött, minden törekvése ellenére az előbbiben csak 8-an, az utóbbiban csak 15-en jelentkeztek nemzetőri szolgálatra. Sőt a német ajku etyeki lakosok ki is jelentették: "készebbek az eddigi robotnál 20 nappal is többet szolgálni csak hogy nemzet örök lenni ne kénytelenitessenek". Kijelentésük mögött nem a forradalmi átalakulással való szembefordulást kell látnunk, hanem a katonáskodástól való félelmet. A csákvári járásban Kápolnásnyéken és Pettenden 30, Gárdonyban 43, Sukorón 85, Pákozdon 139, Pátkán 187, Zámolyon 248, Lovasberényben 351, Nadapon 89 nemzetőrt irtak össze. Az 1172 nemzetőr közül mindössze 35-en rendelkeztek fegyverrel.¹⁶ Ez a tény újabb problémára hívta fel a figyelmet, nevezetesen: a felfegyverzésre, amely viszont tovább gyűrűzte az ellentétek felkorbácsolta hullámokat. Az alispán már március 27-én a nemzetőrség szervezési munkálatainak elha-

lasztására tett javaslatot. Véleménye szerint a nemzetőrök felfegyverzése "a szegényebb sorsu nemesség" és a nép között kölcsönös ingerültséget idéz elő.¹⁷ A "bocskoros" nemesség érdekeit szem előtt tartó alispánt a tisztikar, elsősorban a járássok szolgabirái támogatták. A tegnapi jobbágyok felfegyverzése, fegyverviselési joguk elismerése az összeírás végrehajtásával megbizottak körében is ellenállásra talált.

Székesfehérvárott a nemzetőrség megszervezése ~~problémame-
resőbbnek bizonyult~~. A nemzetőrök összeírásával megbizott csendválasztmány szervező munkájának eredményességét bizonyítja, hogy március végén 500 főből álló fegyveres egység rendszeres őrszolgálatot teljesített. A szabad királyi város területén jelentősebb, a személy- és vagyonbiztonságot veszélyeztető megmozdulásra nem került sor, csupán a hetivásárra érkező vidéki földművelők és iparosok tagadták meg a vám fizetését. A haszonbérlők panaszára a magisztrátus megtorló intézkedéseket nem foganatosított, ellenkezőleg rendelkezett, amikor szigorú utasításban meghagyta, hogy a vámot - további rendelkezésig - senkitől "ingerlőleg vagy erőszakkal ne követeljék".¹⁸ A vámmegtagadásnál lényegesebb s gyakorlatilag megoldhatatlan konfliktussal találta szembe magát a pénzügyek terén a város vezetősége. Az inflációról keltett hírekkel egyidőben a pénzforgalomból fokozatosan eltűnt az ezüstpénz. A tanács sürgős beavatkozása vált szükségessé annak érdekében, hogy a lakosság bankjegyeit az értékesebb fémpénzre beválthassa. A városi takarékpénztár vezetősége az előzetes tárgyalások során késznek bizonyult 4000 Ft kölcsön biztosítására. Az ajánlatot a tanács elfogadta, s a bankjegyek beváltására Pesten került sor.¹⁹

revezelt nehézségű jel

847-48
egyéb
szűk
a
megjegyzés
a
kérdés
szűk

Március utolsó napjaiban egyre aggasztóbb hírek érkeztek a megyébe, ugyanis a független magyar kormány megalakításáról és a jobbágyfelszabadításról szóló törvénycikk életbe léptetését az udvar halogatta, alapvető módosításukra törekedett. Az ország jelentősebb városaiban zajló megmozdulásokhoz csatlakozott Székesfehérvár polgársága, a megye liberális nemessége is.

A március 29-én megalakult ideiglenes választmány első ülésére igen feszült politikai légkörben került sor. Közbeszólások, felkiáltások, zavarták a tanácskozás rendjét. A városi választmány megjelent küldöttei kijelentették: "a fehérvári közönség között - ámbár őfelségéhez a nép jelenben is ragaszkodik - azon határozottság, azon szellem él, mely az idegen és hivatlan be-folyások általi elnyomatást már többé tűrni nem fogja".²⁰ Fontosnak tartották a nemzetőrség gyors megszervezését is. A forradalmi és nyíltan Habsburg-ellenes légkörben zajló ülésen megvitatták a nemzetőrsegről alkotott törvényjavaslatot. A vélemények elhangzása után fogalmazódott meg, hogy az "alkotmányos rend" fenntartásában érdekelt valamennyi "becsületos" polgár legyen méltó a nemzetőri szolgálatra. A helységek nemzetőrei pedig válasszák meg előljáróikat, tisztjeiket, mert rendkívüli esetben máris hasznos szolgálatot tehetnek. A nemzetőrsereg szerepéről, feladatáról kezdeményezett vita - a vagyoni cenzus korlátozó volta ugyan nem vetődött fel, csak általánosságban szóltak érdekeltségről, becsületos, tiszta jellemről - azt bizonyítja, hogy a városi csendválasztmány vezetői nézeteiket illetően a liberális nemesi politikától balra álltak, mindinkább a radikálisokhoz közeledtek.

Az együttes ~~ülésen~~ elfogadott határozat a megyei és a városi választmány fuzióját mondotta ki, s a fuzionált választmány

vezetőinek kötelességévé tették, hogy haladéktalanul vegyék fel a kapcsolatot a pesti és a Pest megyei választmányokkal. A tömegbázis megteremtése érdekében a megye parasztságához szóló proklamáció kiadása is felvetődött. A felhívás tartalmában szabadságharcra szólította föl a népet - "a függőben lévő remények... hiusultával, ... minden lelkes polgár szabadságát fegyverrel is védeni elszánt készséggel légyen" -, de a nemesség jelenlévő tagjai meggyűlölték a proklamáció publikálását, mert a nép fegyverbe szólítása méginkább forradalmasította volna a tömegeket. A városi népgyűlésen megjelentek pénzügyi és hadügyi függetlenséget követeltek, mert a Bécsben kezelt magyar pénzügy "a nemzet élet erét", a hadügy "a nemzet létezését veszélyezteti".²¹ Ismételten az ország függetlenségének megvédését hangsúlyozták. A megye politikai viszonyainak alakításában jelentős szerepet vivő liberálisok a törvényekben megfogalmazott nemzeti függetlenség kérdésében egyértelműen szögezték le álláspontjukat. Jóllehet a pesti nép megmozdulásához hasonló tömegdemonstrációra Székesfehérvárott nem került sor, mégis az elfogadott határozatok, a tanácskozásokon elhangzott javaslatok bizonyítják, a reakció aknamunkája Fejér megyében támogató visszhangra nem talált.

A forradalmi átalakulás és nemzeti függetlenség biztosításáért indított mozgalom napjaiban április 3-ára hívták egybe a megye közgyűlését, amelyre a mezővárosok, a községek képviselői nemzeti színű zászlókkal fellobogózott szekereken érkeztek Székesfehérvárra. A megyei nemesség is lényegesen nagyobb számban jelent meg. A jegyzőkönyv tanúsága szerint 49 a név szerint felsoroltak száma, ez több a korábbi négy közgyűlésen megjelentek és név szerint is feltüntetettek számánál. Március 19-én 22-en, március 23-án 23-an, március 25-én 18-an és 29-én 22-en jelentek meg a tanácskozáson. A megjelentek zömében a megyei és

a járási tisztikar tagjai, táblabírák, magán és uradalmi ügyvédek voltak. Az április 3-i kongregáción a felsoroltakon kívül "számos megyebeli nemes urak", a fehérvári népgyűlés határozata értelmében a város 20 főből álló küldöttsége és a nép képviselői vettek részt. /Megjegyzem: a városi polgárság küldötteiről, a nép képviselőiről a jegyzőkönyv mélységesen hallgat/.

A megye negyedéves közgyűlése, amelyen "a parasztság közül oly számosan jelentek meg", hogy a tanácskozást a megyeháza udvarán kellett megtartani, ha jogilag nem is, de gyakorlatilag az első népképviselői gyűlés volt a megyei közigazgatás történetében.

A közgyűlés szónokainak személyét nem ismerjük, de javaslataik tartalmából arra következtethetünk, hogy nagyrészt a "vezérmegye" /Pest/ határozatainak támogatása mellett szálltak szóra. Bizalmat kértek Batthyány Lajosnak és minisztertársainak, követelték, hogy Fejér megye a forradalmi célkitűzések kivívásában támogassa a minisztérium erőfeszítéseit. Ugyanakkor feliratban kérték üdvözölni az ellenforradalmi tevékenységét aktívan megkezdő István nádort is. Az "érdemeit" kifejtő szónok a nép jogainak kivívójává kiáltotta ki, aki családi érdekének háttérbe szorításával szembeszállt a király "rossz" tanácsosaival, a "megadta azon szabadságot s engedményt, mit a nemzet egyhangulag kért". A progresszió álláspontját feltáró javaslat szervezeti és tanácskozási jogot követelt, a megyegyűlésen minden értelmi képességében nem korlátozott lakosnak.

A javaslatok elhangzása után a közgyűlés határozatban foglalt állást. Fejér megye "közönsége" az ország politikai és gazdasági elmaradottságának alapvető okát a független minisztérium, a népképviselői hiányában jelölte meg. Köszönetet mon-

dott a nádornak az "erélyes közbevetési által kivívott nagyszem-
rű eredményekért". A miniszterelnöknek is abban a reményben,
hogy a megyék jogait sértetlenül megtartják. Határozatban erő-
sítették meg a közgyűlésen szavazati joggal rendelkezők státu-
szát²², s ezzel jogilag is népképviseleti alapra helyezték a
közgyűlést.

A határozatok zöme ismételten a liberális nemesi politika álláspontját tükrözte. István nádor tevékenységének megítélése elhibázottnak bizonyult, igaz szerepének helyes értelmezése távol esett a megyei vezetők horizontjától.

A nyomtatásban is megjelent határozatokból a helységek képviselőinek álláspontját egyértelműen nem ítéldhetjük meg. A parasztság helyzetét alapvetően meghatározó törvénycikkeket illetően egyetlen javaslat sem hangzott el. Április 4-én, a közgyűlés másnapján, a parasztek évtizedes sérelmeik orvoslása érdekében léptek fel. Követeléseik a község, a mezőváros határára belül maradtak, egységes fellépésüket a közös célok és törekvések megvalósításának fel nem ismerése hiusította meg. A móriak urbéri irataik visszaadását követelték. 12 abai lakos panaszában előadta; legelőik használhatatlanok, hol a viz, hol a szárazság miatt állataikat eltartani nem tudják. Az egressi telkesek az elkülönítés során támadt sérelmek kivizsgálását sürgették, a szőlősgazdák pedig az elvett szőlőskertjeik visszaadását követelték. A vajtaiak az urbéres földek új becsüjének elkészítése érdekében emeltek szót, mert a földek osztályozásával nem értettek egyet. Pákozdi előljárói is a visszaélések megszüntetéséért "könyörögtek"; szántó- és rétpótló földjeik kiadását sérelmesnek találták. ^{23.}

A panaszokat, sérelmeket a közgyűlés nem orvosolta, csupán a szolgabirákat utasította, a helységekben kezdjék meg a vizsgálatot. Ez az állásfoglalás nem elégítette ki a parasztokat, sőt falvaikba visszatérve "talán ferde fölfogásból vagy rossz, ingerlő szándékból olyan hazug és ámitó híreket, beszédeket tartottak társaik közt, amilyenekről szó sem volt".²⁴ - írta a közgyűlés után tapasztaltokról a sármelléki járás főszolgabirája.

A közgyűlés tehát sarkalatos célját és feladatát, a vidék lakosságának lecsendesítését nem töltötte be. A törvényjavaslatok ismételt felolvasása és értelmezése a parasztmozgalmak sorát lobbantotta fel a megyében.

A zsidók kiűzése Székesfehérvárról

Székesfehérvárott március végén, április első napjaiban rendkívül izzó hangulat volt tapasztalható. A reakció támadása illetve halogató taktikája általános elégedetlenséget eredményezett. A gazdasági és kereskedelmi viszonyok terén jelentkező problémák, a hitel- és pénzviszonyok gyors romlása a céhiparosok egyre fokozódó zsidóellenes megnyilatkozásaihoz vezettek. Amíg az ország függetlenségének kivívása, az utolsó rendi országgyűlésen megalkotott törvényjavaslatok változtatás nélkül történő szentesítése érdekében indított mozgalom a progresszió oldalán tömörítette a város lakosságának jelentős részét, addig a letelepedett zsidó kereskedők kiűzését kimondó, április 5-i népgyűlés határozata a regresszív tendenciák jelentkezését bizonyította.

Az 1840:29 tc. becikkelyezése után a város polgárságának iparos és kereskedő rétege hol fennhangon, sokszor a tanácsot is támadó megnyilatkozásaiban tiltakozott az izraeliták lete-

Min?
lepedése ellen. Az 1844. évi országgyűlést követően már gátat nem tudtak emelni megtelepedésük ellen. Az 1846-47. évi adóki-
vetés adatai alapján a szabad királyi városban letelepedett zsidó kereskedő és iparos családfők száma elérte a 70 főt. Zömében gabonakereskedelemmel foglalkoztak, de volt közöttük ötvösmester, "szeszgyártó", "olajgyártó", vaskereskedő, dohánykereskedő és szabómester is. Üzleteik osztályozása elsőrendűnek mond 3, másodosztályunak: 13, harmadosztályunak: 26, negyedosztályunak: 24, ötödosztályunak: 12 és hatodosztályunak szintén 12 üzlethelyiséget. 69 kereskedő 90 üzlethelyiség tulajdonosa volt. Közülük egy üzletet vezettek 47-en, két üzlettel 19-en rendelkeztek s csupán egy kereskedő mondhatott 4 üzletet magáénak.²⁵

A város kereskedelmi életét fellendítették, s a lakosság ellátásában is jelentős szerepet töltöttek be.

1848. április 5-én lezajlott népgyűlésről csupán egy szűkszavu jegyzőkönyvi kivonat tudósít. "Egy pár ezerre menő közönség a városház udvarán és csarnokaiban egybegyűlvén, számosan követelték, hogy a zsidók ügye iránt tanácskozás tartassék, mi is megtörténvén közel harmadfél óráig tartó ingerült vitatkozás után a népgyűlés többsége, az izraeliták ellen ellenszenvvel viseltetvén, elhatározta, hogy azok három nap alatt - április 9-ig - a városból kimenjenek, s az falragaszokkal közhirré tétessék, s ezzel a népgyűlés eloszlott."²⁶

A "népgyűlés többsége" kierőszakolta határozat a jelenlévőknek tehát nem egyhangu határozata volt. Biztonságosan az sem állapítható meg, ~~kik~~ kik voltak a félrevezetett tömeg hangadói, s az sem, kik elleneztek a zsidókat megbélyegző és földönfutókká tevő határozatot. A népgyűlést követően viszont nem került sor az üzlethelyiségek felgyújtására, kirablására, s pog-

rom-hangulat sem uralkodott a városban.

A népgyűlés határozatáról értesülő Miniszteri Országos Ide-iglenes Bizottmány Székesfehérvárra rendelte Pulszky Ferencet kormánybiztosi teljhatalommal. A budai hadseregfőparancsnokság felszólította Székesfehérvár és annak környékén állomásozó katonai egységek parancsnokait, támogassák a rend helyreállításában, a népgyűlés határozatának megsemmisítésében Pulszkyt. A MOIB rendelete engedelmességre kötelezte a városi és megyei törvényhatóságot.²⁷

Április 9-én reggel 10 órakor több ezres tömeg várta a népgyűlés megnyitását. Pulszky a volt ellenzéki politikus a MOIB parancsát olvasta fel, szólt kormánybiztosi küldetéséről is. Feladata Székesfehérvárott, "a törvényes szabadság és rend érdekében" a zsidók személy- és vagyonbiztonságát korlátozó április 5-i határozat megsemmisítése. Közbeciáltások zavarták meg a rendet, de Pulszky határozott magatartása és a törvények tiszteletét kifejtő szónoklata elhallgattatta az ellenállókat, a zsidóellenes határozatot megsemmisítette. A polgármestert utasította, hogy hívja vissza az elmenekülteket, a zsidók előljárójával hivatalosan is tudassa az április 9-i határozatot. Pulszky utasítását a város vezetőinek és polgárainak egy része sérelmesnek találta. Küldöttségük azt kérte a kormánybiztostól, hogy az elűzöttek "minden demonstráció nélkül" éjszaka térjenek vissza.²⁸

A kormánybiztos intézkedéseit követően nyílt összetűzésekre nem került sor, a város vezetői és polgárai az izraeliták visszaköltözésekor ellenállást ugyan nem tanusítottak, de a diszkriminációs határozatok, eljárások hónapokig megfigyelhetők a tanács és a különféle választmányok munkájában. Különösen a csendválasztmány szállt szembe a városban élő zsidó kereskedőkkel, amikor törvényellenes végzésben tiltotta meg a nemzetőrségbe

történő belépésüket. Az ellentétek elcsitulta után - április 12-én - a katonaság is kivonult a városból.²⁹

Pulszky határozott, ugyanakkor körültekintő eljárása, a katonaság ideiglenes jelenléte, majd a városi adminisztráció vezetőinek az ismételten jelentkező negatív megnyilatkozásokat csirájában elfojtó magatartása elősegítette a zsidó családok helyzetének normalizálását.

Parasztmozgalmak 1848 tavaszán és nyarán

Csabdi és Vasztélypuszta zsellérei április elején szervesen léptek fel felszabadításuk, urbéres státuszuk elismerése érdekében. Április 8-án Kiss István házában gyülekeztek, majd este 10 óra tájban a "házigazda", Tihanyi János és Rospé János vezetésével a jegyző, Dóczy Dániel házához indultak, akit arra köteleztek, hogy a földesuri adó eltörlését, szolgálataik felmentését magában foglaló petíciójukat fogalmazza meg. A zsellérek egy csoportja az országgyűléshez akart fordulni, mások felvetették: problémáikkal forduljanak földesuraikhoz, a vármegyéhez vagy a szolgabíróhoz, de a megyei adminisztrációt és a szolgabírókat jól ismerők a fenti lehetőséget elvetették. Elkeseredésük csak fokozódott, amikor a tömegben valaki kijelentette: "a szolgabíró urnál már rég kint van a szabadság, de nem akarja velünk tudatni, s ezért nem is kell folyamodni." A közbirtokosokhoz pedig azért nem fordultak, mert azok kijelentették: háromszor annyit fognak robotolni, mint eddig. A jegyző által megfogalmazott petíciót a miniszterelnöknek címezték, az "adózó közönség" tőle remélte helyzetének megváltoztatását.

A zsellérek mozgalma urbéres helyzetük jogi elismerésén jelentősen tuhnőtt. Elégedetlenségük a robotot, szolgálatokat követelő közbirtokosokkal szemben a fegyveres felkelésig fokozódott. Buzás Pongrác, a mozgalom egyik vezetője, ki is jelentette: "ha a Csabdi urak rövid időn ki nem tüzik a szabadság zászlóját, s fel nem szabadítják a zsellérséget, azok feltámadnak, s akkor az urak egy fölöstökönre sem lesznek elég a parasztságnak." A felkelés szándékát nyíltan is hangoztatók nemcsak szolgálataikat tagadták meg, hanem szüntelenül a föld felosztásával "bibelődtek".

A Csabdiból kiinduló földosztó mozgalom a környező helységeken is követőkre talált. Elsősorban a bicskeiek és a mányiak közt terjedt el a "communismus" eszméje, a föld felosztásának követelése, azzal a különbséggel, hogy Bicskén a volt telkes jobbágyok álltak a mozgalom élén. Rendszeres kapcsolatot tartottak fenn a helységek egymással, a bicskeiek aktív támogatásukról biztosították a csabdiakat. Bicske mezővárosához tartozó Csordakutpusztát akarták felosztani, csak arra vártak, hogy fegyverekhez jussanak. Tekintettel arra, hogy a mezővárosban^a "vagyonosok", tehát a tegnapi jobbágyok álltak a földosztó mozgalom élén, a járás szolgabirája elhalasztotta az összeírt nemzetőrök felesketését és a fegyvereket sem osztotta ki közöttük. A mányiak pedig nemcsak most - a jobbágyfelszabadítás ellentmondásainak hatására - hanem már korábban is hangot adtak követeléseiknek. A bicskei és a mányi "communisticus" mozgalom lecsendesítésére katonaságot vezényeltek a bicskei járás felső kerületébe. A katonaság állandó jelenléte azért is szükséges - mondotta a megyei küldöttség -, mert már több ízben is tanujelét adták: "a rendzavarásra igen nagy hajlammal birnak".

Csabdin április 13-án jelent meg egy század fegyveres és a megye küldöttsége azonnal megkezdte a letartóztatásokat, a mozgalomban részt vettek kihallgatását. A tanuvallomások egyértelműen bizonyítják, hogy jogi helyzetükkel nem voltak tisztában, úgy vélték, a bicskei, mányi urbéresekkel azonos helyzetűek, az urbéri tartozások alól ők is mentesültek. Nyáry Pál irnokának, Szivós Zsigmond ügyvédnek ezt a következőképpen fogalmazták meg: "ők csak olyan urbéri jobbágyok, mint a már felszabadított társaik, csak hogy egyedül házzal s nem egyszersmind telekkel is bírván, mint házas zsellérek teljesítették urbéri tartozásaikat". A vizsgálatot tartó küldöttség előtt az is bizonyossá lett, hogy a földosztó mozgalmat a pesti események döntően befolyásolták, ugyanis március végén április elején a zsellérek közül többen Pesten jártak, s az ott megismert forradalmi eszmét társaik körében is terjesztették, a magukkal hozott forradalmi tartalmu röpiratokat a templom ajtajára is kifüggesztették.

A mozgalom elfojtásában tevékeny szerepet vállaló küldöttek a pusztai lakóinak értésére adták: a törvény, tekintettel arra, hogy nem urbéresek, hanem nemesi telken lakók, rájuk nem vonatkozik. Ezután is aszerint tartoznak szolgálni, amint földesurikkal - akár szóban vagy írásban - megegyeztek.³⁰ Csabdi és Vasztélypuszta házas zselléreinek sorsán "a nemes hazafiak" tehát nem segítettek, a jobbágyfelszabadításról szóló törvény értelmében a "szabadság" sáncain kívül rekedtek. Bicske, Csabdi, Mátyás és Vasztély helységei parasztságának áprilisi mozgalma a felülről végrehajtott forradalom ellentmondásainak következménye volt, s az áprilisi törvények egyik alapvető hiányosságára mutattak rá; a zsellérek föld nélkül maradtak.

Az iszkaszentgyörgyi Bajzáth uradalom parasztsága április végén szállt szembe a feudális maradványokkal. Lerombolták az iszkaszentgyörgyi határt az atyai pusztától elválasztó határköveket. Szerződéses földjeik után járó szolgáltatásokat a mohaiakkal együtt megtagadták. Marháikat az uraság bekerített kertjében legeltették, majd a kert sövényét lerombolták és elégették. Május 2-án éjszaka a kastély angolparkjába terelték állataikat. A szőlőművelők is csatlakoztak a mozgalomhoz, hegygyűlésükön a szőlőhegyi artikulusokat nem engedték felolvasni, az új törvények felolvasását követelték, aminek az lett a következménye, hogy a szőlőművelők körében elégedetlenség robbant ki, s a hegygyűlés eredménytelenül oszlott fel. Guttamási helység lakosai pedig az uradalom erdejében legeltettek. A földesuri jog "megsértésével" valós problémára hívták fel a figyelmet, nevezetesen: a legelők elkülönítése még nem történt meg, s a közös legelő marháik eltartására elégtelen volt. Az uradalom a guttamásiakat nem tudta kiűzni az erdőből, a tiszttartó előtt kijelentették: a legeltetést "tovább is tenni fogják, mert arra nagyobb urtól mint a földesuraság és a vármegye, nyertek ... utasítást".³¹

Az iszkaszentgyörgyiek, mohaiak és guttamásiak lecsendesítésére, az áprilisi törvények ismételt értelmezésére a megye Viczenty főbirót rendelte a helyszínre. A főszolgabíró a censuális földek ügyében a helységek előljáróival tárgyalt, s felszólította őket; teljesítsék a szerződésben vállalt kötelezettségeiket, ellenkező esetben bérleti földjeiket adják vissza az uradalomnak. Az előljárók azonban a György napján letelt szerződést nem ujitották meg, a kérdéses szántókat sem adták vissza és szolgálataikat sem teljesítették. A háromévenként megújított szerződés értelmében a bérlők kézi vagy igaerő szolgálattal tar-

toztak az uradalomnak. Most az Atyapusztán levő földek urbéres voltát hangsúlyozták, s az áprilisi törvényekre hivatkozva tulajdonuknak tekintették.

A főszolgabíró eljárása eredménytelennek bizonyult. Az aratás időszakában ismételten fellángoltak az ellentétek, mert az iszkaszentgyörgyi és a mohai bérlők a gabonát behordták, a kilencedet megtagadták. Most már Bajzáth György királyi tanácsos személyesen kérte az alispánt, hogy a megye küldöttsége vizsgálja felül a történeteket, a lakosokat pedig kötelezettségük teljesítésére szólítsák fel. A küldöttség azonban nemcsak a földesur sérelmét, hanem az iszkaszentgyörgyiek panaszát is kivizsgálta. A helység parasztsága az uradalom visszaéléseinek orvosolását követelte: "orvosolja tehát bajainkat, vegye le nyakunkról az igát, tegyen bennünket szabadokká, hogy így egyesek önkényitől ^a szabadulva, felmentve, csak anyánknek a Hazának áldozhassunk".

Sérelmezték, hogy egy telekhez 24 hold szántó helyett 21 hold tartozik. A szántóföldeket három calcatura helyett két calcaturában mérette ki az uraság, a harmadikat az atyai pusztán lévő földekből kapták meg, s ezután is urbéri szolgálatot - 28 szekeres napszámot - teljesítettek. Az említett pusztához tartozó földjeiket learatták, s Bajzáth György a termésből kilencedet követel, ^omlott az újabb törvények szerint az eddig gyakorlatban volt szolgálatok "robot és dézsma örökösen meg lettek szüntetve". A lakosság önerejéből épített malma után az uradalom évenkénti követelése: 180,- Ft, 4 szekér murva, minden "házas gazdától 5 kereszt eleség letakarítása", és 150 tojás volt. Jogtalanannak tartották a pénzjáradék és a természetbeni szolgáltatások további követelését. A dominium - ugyancsak jogtalanul - az allodiális földekhez csatolta a kastély melletti közös legelőt.

A közös legelőn található kőbányák használatától pedig eltiltotta őket a földesur.³²

Természetesen az alispán nem tehetette őket "szabaddá", mert az atyai szántók allodiális földek voltak, a malomtartás joga, mint kisebb királyi haszonvétel, továbbra is a földesurat illette.

Guttamási urbérései is megtagadták az erdei kaszálók után fizetendő 31,- Ft pénzjáradékot, az új bérleti szerződést nem kötötték meg a földesurral. Szántóföldjeik rossz minősége miatt Feketepusztá, Dég és Székesfehérvár határában voltak kénytelenek földeket bérelni. Bajzáth a 15 telkes aláírt peticióról megjegyezte: "a földet nem lehet, mint vasat az üllőn, terjedelmesebbre ki tágíttatni". A földesur az áprilisi törvények biztosította jogait érvényesítve szállt szembe Guttamási, Iszkaszentgyörgy és Moha parasztságának követelésével. Bajzáth György továbbra is 13 936 hold megművelt terület birtokosa maradt. A guti telkesek csupán 220, az iszkaszentgyörgyiek 1180, a mohaiak 1080 hold föld birtokába jutottak.³³

A csákvári Esterházy uradalomhoz tartozó Gánt lakosainak kezdetben szórványos majd egyre jelentősebb méreteket öltő vadászata ellen tiltakozott és az Ideiglenes Választmány segítségét kérte az uradalom ügyvédje. Április elején az uradalom úgy igyekezett megakadályozni az erdőben történő vadászatot, hogy erdőkerülőinek és vadászainak számát fölemelte. De az uradalom tisztartója így sem tudott gátat vetni a mozgalomnak, a konfliktusok elmélyülése kisebb összecsapás kirobbanásával fenyegetett. A gántiak, tekintet nélkül osztályhelyzetükre, a jobbágyszabadság ki hirdetése után úgy vélték - "mivel most szabadságot hirdetnek, nékiök puskázni is szabad" - a vadak lelövése, a fák kivágásának tilalma alól mentesültek. Vadászatukat kiterjesztették a csákvári határra is, mert - elmondásuk szerint -

a csákvári vadak tették a legnagyobb károkat földjeiken.

Nagypénteken 30-40 gánti lakos ismét a csákvári erdőben tartott vadászatot. Mielőtt hajtóikkal együtt szétszéledtek, megbeszélték, hogy az uradalom vadászainak fellépése esetén egymás segítségére lesznek. A szervezett hajtóvadászat során az uradalom vadászhajói elfogták Ruber Jakabot. Dulakodás közben megsebesítették: levágták a fülét. Társa segítségére siető Mitlagel Jánost is lefegyverezték, aki füttyszóval hívta segítségül az erdőben vadászókat. Hamarosan 20-25, többnyire vadászfegyverrel rendelkező lakos érkezett a bajba jutottak segítségére, Természetesen az uradalom vadászhajói gyorsan elmene-
kültek, de a két gánti fegyverét magukkal vitték. Időközben a gánti vadászok a hegyről jelt adtak a falubelieknek is, s közel 70-en indultak Csákvárra, hogy bosszút álljanak. Feltörték Vajand János vadász házáat, fegyvereit elvették. Az összetűzésről értesülő tiszttartó, tekintettel arra, hogy az uradalom vadászainak élete veszélyben forgott, megtiltotta az erdőkerülést. Így a gántiak közel egy héten át hajtók segítségével rendezték vadászataikat, szabadon hordták a fát, a vadak husát részben elosztották, részben kimérték a faluban, sőt még Székesfehérvárt is felkeresték az elejtett vadak értékesítése céljából.

Április 27-én ismét Csákvár közelébe érkeztek. A csákváriak már a harangokat is félre akarták verni, hogy a gántiakat visszaszorítsák, amikor a mezővárosban tartózkodó Nagy Károly szolgabíró a "veszedelmes összetűközéssel párosult demonstratiót szerencsésen" megakadályozta. A szolgabíró azonnal Gántra sietett, hogy a lakosokat lecsillapítsa, de törekvése kudarcba fulladt, mert meg sem hallgatták a "nagyhatalmu" kerületi előljárót. A kirendelt megyei hajduknak szállást nem biztosítottak.

A gántiak "nyílt ellenszegülés"-ének elfojtásáról tanácskozó Választmány a katonaság kirendelését vélte a legcélszerűbb eszköznek. Határozatuk arról is szólt, hogy csak a legvégső esetben vessék be a gyalogszázadot. Április 29-én reggel 6 órakor sorkatonaság vonult Gántra, majd őket követték a megye küldöttei. A katonákat "a tolvaj puskások" házaikban szállásolták el, de élelmezésüket teljesíteni nem akarták, a megyei lovasfoglárók ellátását ismételten megtagadták. Mitlagel János a házába elszállásolt katonákat megtöltött fegyverrel fogadta. A vizsgálatok lebonyolításával megbízott küldöttség elsődlegesen a katonaság élelmezését, beszállásolásuk problémáit oldotta meg. Ezt követően került sor az előljáróság tagjainak kihallgatására, a letartóztatásokra és a tanuvallomások föl vételére. Mintegy 30 főt hallgattak ki; 12 gánti lakost pedig letartóztattak, 8 főt, akik csak egy alkalommal vadásztak az erdőben, szigorú dorgálásban részesítettek.

A mozgalom vezetőinek osztályhelyzetét vizsgálva kiderült, hogy a volt urbéresek kisebb, a zsellérek nagyobb számban vettek részt az erdőpusztításban és a vadászatban. A letartóztatottakat a megye törvényszéke súlyos börtönnel és botütéssel sújtotta. Az "Oberjäger"-nek mondott Bauert félévi börtönre és 25 botütésre ítélték.³⁴ A gántiak mozgalmát a katonaság segítségével leverték, a súlyos ítéletekkel pedig a lakosok további ellenállását törték meg.

A gántiak megmozdulásával egyidőben zajlottak a csákberényiek mozgalma is. Április 18-án a küldöttséget vezető szolgabíró egybehívta a csákberényieket, akik kijelentették: "közülük senki semmi szín alatt valamint eddig úgy ezután is az uraság érdekében vadászni nem fog. Tulajdon vetéseiket, a szőlőiket azonban ezután sem fogják engedni a vadak által bitangolni".

~~A csákberényiek~~ Nyilatkozatuk nem bizonyult egyértelműnek, földjeik védelmére hivatkozva a kihágásaik jogosságát és további folytatását mondták ki. Így történt, hogy a küldöttség eltávozta után, április 24-én az uradalom vadászai és az erdőben vadászó csákberényiek között összetűzésre került sor. A tüzharc, a verekedés során "a tolvaj puskásokból néhányan ... tetemesen megsebesítették". Az összetűzésről értesülő csákberényiek a Lamberg kastély udvarára is betörték, s a vadászok kiadását követelték. A helység földesura, Lamberg Rudolf személyes közbelépésével a dorongokkal, husángokkal ellátott lakosokat lecsilapította. A sorkatonaság és a megyei adminisztráció a már ismertetett eszközökkel és módszerekkel április végén Csákberényben is helyreállította a rendet. Az uradalom és a parasztok közötti ellentétek azonban nem szüntek meg, sőt egy újabb mozgalom kirobbanásával fenyegettek.

A csákberényi urbéresek sérelmesnek tartották, hogy 1834-ben az irtásföldek nagyobb és minőségét illetően jobb részét elvette az uradalom. Irtásbért követelő perük már 13 év óta folyamatban van, de ítélet ezideig nem született. A használatukban maradt irtásföldek és szerződéses földjeik után a dézsmát, a robotot megtagadták.³⁵

A Lamberg és Luzsénszky uradalom központjában, a megye legnépesebb mezővárosában, Mór az előzőekben vizsgáltuk a forradalmi események hatását. Az alapvető osztályellentétek mellett megfigyelhető volt a magyar és német nemzetiségűek közti ellentét is. A mezőváros előljárói zömében németek voltak, és a magyar ajku lakosok ellensúlyozásuk érdekében követelték, hogy a hegemesteri és bírói tisztségre magyarokat is válasszanak.

A forradalom előestéjén a tisztségviselőkkel szembeni elégedetlenség általánossá vált a mezővárosban. A lakosság nagy része évekre visszamenően követelte a számadások felülvizsgálatát. A jegyző és a bíró leváltása ügyében a megye alispánját is felkeresték, akitől azt a választ kapták, ha törvényes okaik vannak, „szabadságukban áll” új jegyzőt és bírót választani. Pisch József 1847-ben föllépett Majer Márton ellen, a törvénybíró felelősségre vonta: „miótától fogva fizetünk 1 forint helyett 1 ezüst forintot”. Az elégedetlenség újabb kifejezése volt az is, amikor a törvénybírónál „megtalálták” azon irást, melyben a földesurak minden házas zsellérnek egynegyed telket juttattak, de „az előljárók azon irást maguknál tartóztatják”.³⁶ Ez a követelés a zsellérek jogos törekvésének kifejezője volt, az emberöltők óta tartó küzdelem a földért, az urbéres osztályhelyzet elérése, újból és újból megfogalmazódott.

Az utolsó rendi országgyűlésen megalkotott törvények - különösen a IX, tc. - az elégedetlenségek láncolatát váltották ki, Móron is. Antagonisztikus ellentmondásként a volt urbéres jobbágyok birtokába 2160 hold szántóföld került, míg az uradalom földesurainak tulajdonában 4892 hold szántó maradt. Az allodiumhoz tartozó szőlőterület 1390 hold volt. A szántóterület mintegy 69 %-a továbbra is a „százszor szent” majorsági birtokot alkotta, s így érthető, hogy a nemzetőrség szervezése során a móriak közül többen is kijelentették: mindaddig nem engedik magukat összeírni, míg „jogtalanul” elvett földjeiket a földesurak vissza nem adják. A mezőváros nemzetőrsége feladatát, a rend és a fegyelem biztosítását nem tudta betölteni, de nem is tölthette be, mert tagjainak érdeke a hűbéri maradványok teljes fölszámolásával esett egybe. Ezt bizonyítja a móriak áprilisban kezdődő s májusban kiteljesedő mozgalma is,

amely a megyei parasztmozgalmak egyik legjelentősebbike volt.

Április 24-én négy móri lakos az állatokat a tilos vágásba hajtotta, az uradalom vadászai elfogták és "megzálogolták" a legeltetőket. A vadászok fellépésére szőlőkarókkal, vasvillákkal felfegyverkezve - nagy tömeg kíséretében - válaszoltak, s a zálog visszaadására kényszerítették a jágereket. A husvét másnapján lezajlott események a parasztok megmozdulásának nyitányát jelentették.

A megyei Bizottmány május 2-án értesült az erdőpusztításról, a legeltetésről és a lakosság vadászatáról. A törvényhatóság a járási főszolgabíró és két esküdtet azonnal a helyszínre rendelt azzal a feladattal, hogy mielőbb állítsák helyre a rendet, s győzzék meg a népet tettük helytelen és büntetendő voltáról. A deputáció erőfeszítéseit a forrongó lakosság figyelemre sem méltatta, sőt a megye képviselői a mezővárost sietve el is hagyták, mert az egybehívottak körében nagyfoku ellenállást tapasztaltak.

Stajerer Márton utasítására a kondás a marhákat a tilos vágásba hajtotta, a földesurak tudta és engedélye nélkül a legelőt két társával együtt "kicégerezte". Vajalpuszta lakói is csatlakoztak a móriakhoz. A helyi parasztmozgalom szervezett voltára utalnak a tények is: csoportosan járták az erdőt és rakták meg fával szekereiket, sőt a szomszédos helységeket is földesuraik elleni föllépésre ösztönözték. Egy móri lakos még a Keresztesen lakó atyafiát is "meghívta" az uradalom erdejébe; megrakott szekereikkel a vadászok fogták el őket. Ilyen viszonyok közt szinte természetes, hogy a háromtagu megyei küldöttség képtelen volt a móriakat "megfékezni, jó rendre téríteni", különösen akkor nem, amikor a mozgalomban részt vevők száma meghaladta a 600 főt. 37

Május 18-án megérkezett Mórra a katonaság, s Vicenty főszolgabíró azonnal hozzálátott a rend helyreállításához; megkezdte a mozgalomban részt vevők kihallgatását. Vezetőiket : Kerekes Istvánt, Pisch Józsefet és Stajerer Márton letartóztatta. A megye három század bevetésével tudta megfékezni a parasztokat. A katonaság jelenléte "oly jótékony hatást idézett elő, hogy a feladott, váddal terhelt és kihallgatandó lakosok" közül mintegy négyszázan jelentek meg a főszolgabíró előtt, a vizsgálat során rendzavarásra nem került sor. A katonaság által gyakorolt "jótékony hatás" oka elsősorban abban keresendő, hogy a beszállásolás és élelmezés terheit a lakosság viselte. A móriak meg is fogadták, 120-an alá is irták: többé a törvényes rend útjáról le nem térnek, csak a katonaságot vonják ki a mezővárosból s élelmezésük terhei alól mentesüljenek.³⁸

Adonyban a mezőváros lakossága és az uradalom közt akkor mélyültek el az ellentétek, amikor az erőszakos legelőfoglalás felülvizsgálatát kérték a megyétől. A helyszinre érkező szolgabíró már az egybegyűlt és "nyugtalan" nép várta. Nyári János zsellér szembeszállt az adonyiakat lecsendesíteni akaró szolgabíróval: "nem kellene egyéb, ezeket az urakat - különösen a szolgabíró - megkövezni. Miért szólnak és hoznak annyi igazságot?"³⁹ Nagy Sándor, a kerület szolgabírája a zsellért vasraverette, majd a város bírájának adta át. Távozása után száznál is többen, jobbára zsellérek, követelték társuk szabadon bocsátását. A bíró, látva "az általános lázadást", a fogva tartottat szabadon bocsátotta. A mezőváros zselléreit csak a ki-rendelt katonaság segítségével sikerült lecsendesíteni, a "nyugtalan nép a sor katonaság megérkeztével azonnal egészen lecsillapodott."⁴⁰

Május első napjaiban még Adonyban tevékenykedett a kerületi csendválasztmány, amikor a perkátaiak megmozdulásáról kaptak tudósítást. Perkáta lakosai a földesur, gr. Győry László kastélya előtt gyülekeztek, az uradalmi levéltárból urbéri irataikat, az urbéri tabellákat tartalmazó "veres táblás könyvet" követelték. Kocsmákat nyitottak, a tilalom ellenére szabadon mérték ki boraikat. A helységbe siető csendválasztmány tagjaival együtt katonaság is érkezett Perkátára. Gyors megjelenésük csirájában elfojtotta a mozgalmat. Távozásukat követően azonban ismételten hangot adtak elégedetlenségüknek. A jobbágyfelszabadítás során kisemmizett zsellérek mozduktak meg: egy részük a majorsági birtok felosztását, a házatlan zsellérek házhelyek kiosztását követelték. Panaszt emeltek azért is, mert az urbéri reguláció előtt 1/4 telek külső állományt birtak, tehát urbéres jobbágyok voltak, de a negyedtelkekből összevonás során féltelkek lettek kialakítva, s az így létrejött telki állományt a tehetősebbek - akik a földet meg tudták művelni - kapták meg. A zsellérek követelése nem teljesült, mintahogy a káposzta- és kenderföldek után járó szolgálatokat is kénytelenek voltak teljesíteni. Ez esetben ugyanis a nemzetőrsereg összeírásakor Meszlényi Károly kijelentette, hogy a kérdéses földek után szolgálattal nem tartoznak, az eddigi követeléseket zsarolásnak minősítette. A táblabírótól kapott helytelen magyarázatnak az lett a következménye, hogy a perkátaiak a községi bírót megtámadták. Meszlényi "felvilágosítása" nélkülözött minden törvényes alapot, mert a káposzta- és kenderföldek szerződéses földek lévén, a szolgáltatásokat pedig évenként megkötött kontraktus biztosította.⁴¹

A csákvári zsellérek nyolcadtelket követeltek a szántóföldekből és rétekből. A szőlődézsma beszolgáltatása körül támadt vitáknak a megye azzal vetett véget, hogy a törvény szerinti kötelezettségek teljesítésére szólította fel a csákváriakat.⁴² A csóri szőlősgazdák a szőlődézsma kérdésében igen határozottan foglaltak állást. Hegygyűlésükön kijelentették: "déz-mát csak vérrel adunk". Ugyanakkor az uradalmi számtartót hegy-bírói tisztségéből elmozdították, s szabad választási jogukra hivatkozva a szőlősgazdák közül választották meg előljárójukat. A jenői szőlőhegyen élők lakásaik után fizetett pénz- és robot-tartozásaik azonnali eltörléséért szálltak sikra.⁴³

Polgárdiban a házas zsellérek - a perkátaiakhoz hasonlóan - a földesur visszaéléseinek korrekcióját szorgalmazták. Földjeiket 1831-ben, amelyeknek megműveléséhez igásállatuk nem volt, az uriszék ítélete alapján elvették, s azoknak adták, akik^a földeket meg tudták művelni. Gr. Batthyány István azzal ismerte el a zsellérek törekvésének jogosságát, hogy a maradványföldekből kívánt telkeket kialakítani. A határban levő maradványföldek területe csupán 112 hold volt s köztudomásúan igen rossz minőségű.⁴⁴

Cecén is megmozdultak a házas zsellérek, mert házhelyeik után évente 40 napot robotoltak. Deákhhoz írt panaszlevelükben arról is szóltak, hogy "tökéletes urbéri állapotunk volt" s szabad legelővel is rendelkeztek. Egybehangzóan felszabadított-nak vélték magukat, a robot azonnali megszüntetését követelték.⁴⁵ A sárladányi telkesek és házas zsellérek már együttesen léptek fel az 1768. évi urbéri állapotba történő visszahelyezésük érdekében. A legelő elkülönítésén kívül a zselléreknek egynyolcad telki állományt követeltek. A legelő elkülönítésében mind a telkesek, mind a zsellérek érdekelve voltak, mert állatállományuk

ellátását csak olymódon tudták biztosítani, hogy az uradalomtól 100 hold legelőt béreltek. A kontraktus viszont kötelezettségükre tette 350 hold rét lekaszását, összegyűjtését és boglyákba rakását.⁴⁶ Rácalmáson a házas zsellérek és telkesek szembenállítására az utóbbiak erőszakos, jogtalan tettei adtak okot. A legelő elkülönítésekor a zsellérek is megkapták illetőségüket, azonban a telkes gazdák a zsellérek állatait a csordából kiverték, a legelő kopár és homokos részére terelték.

Martonvásáron viszont a zsellérek a volt urbéres jobbágyokkal közösen akarták használni a legelőt. A kerület szolgabirája a zsellérek követelésének ellenére arra kérte az alispánt: ne siessen kérésük teljesítésével, mert Martonvásáron a "régi gyakorlatot" hagyta meg a törvény, tekintettel arra, hogy az urbéri reguláció még nem történt meg.⁴⁷ A sáregresiek is sorra követték el kihágásaikat: az "erőszakos legeltetések" mindennaposá lettek a községben. Itt is az uradalom korábban elkövetett visszaélésére hivatkoztak a parasztok, a község a "régebbi időkben" nádlással birt, de azt a rétet, ahol a nád termett, elvetették tőlük, s kaszálóik területe is tetemesen megcsappant. Az egresi előljárók a parasztok nevében kérték a "földrablás" felülvizsgálatát, a helységbe érkező szolgabíró és a megyei küldött azonban nem a panaszok, a sérelmek orvoslását tartotta elsődlegesnek, hanem a mozgalom vezetőinek letartóztatását. Céljuk a lakosság összetartása eredményeként meggyűlölt. Kénytelenek voltak elismerni: "a bujtoztatás s a legeltetés kezdőit ki nem puhatolhatták".⁴⁸ Igar parasztsága az urbéri egyezés ellen emelte fel tiltakozó szavát; a "kierőszakolt" egyezés megszüntetését, az uraság elfoglalta legelők és rétek visszaadását követelték.⁴⁹ A velenceiek a tagosítás során elvett 8 egész telek visszaadásáért emeltek szót. Az uraság eljárást a

Helytartótanács is jogtalannak minősítette. A telkes jobbágyok elégedetlensége fokozódott, amikor 1847-ben a földesur "a helység mezején" - a kontraktus ellenére - majorsági zsellérházakat épített, s a "marhadelelésre" kijelölt legelőből majorsági kaszáló lett.⁵⁰ Hercegfalván a parasztok és az uradalom közti vita, az elégedetlenség kutforrása a már befejezett határrendezés volt. Az urbéres szántók és legelők nagy része "szélhordta homokból" és "viz állásos" területekből áll. A község betelepítését /1811/ követő hatodik esztendőben a tiszttartó a jobbágyok használta legelő egy részét önkényesen elvette s az uradalom részére "elbarázdoltatta". Rétjeik holdját csak 800 négy-szögölével mérték ki, az állattartást a területcsonkításon kívül azzal is veszélyeztették, hogy első osztályúvá minősítették, holott "igen kevés széna, sarju pedig soha sem kaszáltathatik". A helységben megjelenő megyei deputáció előtt az uradalmi tiszttartó kijelentette: a parasztok kérelmét el kell utasítani, mert az urbérrendezés már befejeződött. A küldöttség a határsemlé során megállapította: "a panaszkodóknak tetemes sérelmeik vannak". A szántóföld homokos, egy része pedig annyira "szélhordta és kövecses, hogy termőföldnek egyáltalán nem használható", másik része állandóan víz alatt áll. A legelőn termő fű"rika és apró", a legelőfoglalás még most is jól látható. /"Ujitott barázda vonás teszi a jelt"./ A juhászok az uradalom birkáit gyakran a parasztok legelőin hajtják keresztül s az így okozott károk is jelentősek. A kaszálókat is megtekintették, s itt is a parasztok állításának megfelelő viszonyokat találtak. A deputáció jelentését követően hathatós intézkedésre mégsem került sor. Hercegfalva lakossága, mivel az áprilisi törvények az urbérrendezéskor elkövetett visszaéléseket - legelőfoglalás, a kaszálóterület kirívó megcsonkítása - szentesítették, a ren-

dezés megsemmisítését követelő perüket be sem adhatták az alispáni urbéri bírósághoz.⁵¹ Az elmondottak is példázzák, hogy a forradalmi átalakulást megelőzően végrehajtott elkülönítések - az esetek többségében - az uradalmak céljait, s nem a jobbágyok életkörülményeinek és gazdálkodási viszonyainak pozitív tartalmú változását szolgálták.

A kisebb királyi haszonvételek elleni tiltakozás a bor- és huskimérések sorozatát váltotta ki a megyében. A földért, a legelőkért indított osztályharc mellett, sokszor azzal párhuzamosan jelentkező "kihágások" a feudális maradványok forradalmi felszámolását tüzték ki célul. A zámolyiak határozata fejezi ki leginkább az elmondottakat. "A zámolyi lakosság azonnal maguk közt tanácskozván, s azt végezték, hogy már most Zámolyon kinek módja van, szabadon mérhet bort, pálinkát. Az uraság kocsmáját tekintetbe sem kell venni". A földművesek határozatának meg is lett az eredménye: április 24-től július 21-ig az urasági kocsmában "egy lélek sem járt".⁵² Perkátán például 15 kocsmát nyitottak a lakosok. Az érdi bormérők a szolgabíróval is szembeszálltak, a szigorú parancs ellenére tovább folytatták a bormérést. Hasonló események zajlottak le Adonyban, Rácalmáson, Falubattyánban és Dunapentelén is, ahol a "törvénytelen" bormérést folytató lakosok száma 11 volt.⁵³ A földesurak kocsmatartási joga ellen tiltakozókat, a bormérőket a már fentebb elemzett mozgalmak vezetőihez hasonlóan bebörtönlözték, pénzbírsággal sújtották. A megye bizottmánya és törvényszéke a törvények szigorát alkalmazta ellenük, mert a földesuri jog elleni támadás is az áprilisi törvények kiszélesítéséért indított demokratikus törekvések kifejezője volt.

A megyében 1848 tavaszán, nyarán lezajlott parasztmozgalmak helyi jellegűek voltak, általában a falu, a mezőváros határán - képzett forradalmi vezetők hiányában - nem terjedtek túl. A mozgalmakban résztvevők társadalmi helyzetének vizsgálatakor meg kell jegyeznünk, hogy az áprilisi törvények kisemlizte zsellérek bizonyultak - érthető okok miatt - a mozgalmak legaktívabb rétegének. Csak elvétve találkozunk az osztályharc során zsellér - telkes ellentéttel /Rácalmás/, általános következtetésként megállapíthatjuk: közös és szervezett fellépésük jellemezte "a nagy félelem" hónapjait. A parasztság mindkét rétege a jobbágyszabadítás korlátainak szétzuzásáért szállt síkra, csak amíg a volt telkes jobbágyok a telki állomány rovására a tagosítás, elkülönítés során elkövetett visszaélések revízióját, a továbbra is megmaradt földesuri privilégiumok /kocsmatartás, husmérés, malomtartás.../ eltörlését követelték - a bormérés esetén a szőlőművelésből élő zsellérek is -, addig a zsellérek a majorsági földek felosztását, a haszonbérben művelt földek urbéres jellegének elismertetését, vagy a forradalmat megelőzően még meglévő, de a nyomasztó feudális viszonyok súlya alatt elszegényedve elvesztett telki állományukat követelték.

A törvényhatóság ideiglenes és állandó testületeinek a liberális nemesség osztályérdekeit szem előtt tartó politikája a megyében állomásozó katonai alakulatok szuronyait szegezte szembe a parasztok mozgalmával. A rend, a béke, a közbiztonság fenntartása ürügyén megteltek a volt uradalmi börtönök, majd a megyei börtön cellái is.

A megyében csupán Végh János középbirtokos könnyített Vereb lakóinak sorsán. Az urbéri állományhoz nem tartozó szőlőket - 203 hold és 617 négyszögöl - kárpótlás nélkül adta át a szőlőművelőknek. Tulajdonjogát csak abban az esetben érvénye-

siti, - jelentette ki a bizottmány ülésén - ha a területet bortermelésen kívül egyéb célokra használják fel.⁵⁴ A bizottmány tagjai éljenzéssel fogadták a bejelentést, azonban a birtokosok követésre méltó példát nem láttak Végh János elhatározásában.

A jobbágyszabadítás kodifikálásával - a megyei bizottmány kimutatása szerint - 120 110 hold föld, a megművelt terület csupán 12,7 %-a lett a volt urbéresek szabad tulajdonává.⁵⁵

A birtokviszonyokban döntő változás nem következett be, a nemesség, főképp az arisztokrácia sikerrel mentette át gazdasági és politikai hatalmát.

3. A közigazgatás átszervezése és az országgyűlési választások

A megyei parasztmozgalmak az osztályharc kiszélesedésével fenyegettek, a konzervatívok és a liberálisok között pedig elmélyültek az ellentétek. A nemesi közgyűlés feladatát, a törvényhatóság vezetését, a megváltozott viszonyok hatására nem tölthette be. A március végén megalakult ideiglenes választmány feladatköre a megyei adminisztráció irányítására nem terjedt ki. Jóllehet a megye liberális köz- és kisbirtokos nemessége a választmányban erősítette meg először pozícióit, abban a testületben, amely tevékenységével az "erős kéz" politikáját valósította meg és sorra számolta fel a parasztmozgalmakat.

A forradalmi átalakulást megelőző esztendőekben a Fejér megyei konzervatív erők egyik összefogója Zichy Ödön volt. A pozsonyi országgyűlés munkájának befejeztekor nem tért vissza Székesfehérvárra, és^a meggyeszte gyűlölt földbirtokos még az adminisztrátori rendszer megszüntetését kimondó belügyminiszteri rendeletet megelőzően lemondott tisztségéről.⁵⁶

Szemere Bertalan belügyminiszter április 16-án kelt rendelete megszüntette az alkotmányellenes adminisztrátori hivatalt. A megye közigazgatásának vezetése - a főispán kinevezéséig - az első alispánra hárult. Április 22-én a nádor, id. Pázmándy Dénest nevezte ki Fejér megye főispánjává.⁵⁷ Személyében liberális politikus került a törvényhatóság élére, aki a közigazgatás és az igazságszolgáltatás terén megfelelő gyakorlattal és ismeretekkel rendelkezett, hiszen a reformkorban Komárom megye alispánja és országgyűlési követe volt.

Az adminisztrátori rendszer felszámolása, a főispán kinevezése a megyei törvényhatóság átszervezésének volt fontos láncszeme. Szemere a törvényhatóság előtt álló feladatok meghatározásakor elrendelte: május 1-én vagy azt követően közgyűlést kell tartani, s meg kell alakítani a megye állandó bizottmányát. A végrehajtási utasítás a testület választott tagjainak létszámát nem határozta meg, csupán alapvető követelményt fogalmazott meg: "a tagok a polgári állapotra leendő figyelmeztetés nélkül választassanak meg".⁵⁸

Április végén a megyébe érkezett Madarász József, hogy személyesen irányítsa és szervezze a liberális nemesség politikai küzdelmét. Támadásának célpontja a kisgyűlés elfogadta választókerület beosztásának tervezete volt. A nemzetgyűlési választások előkészítése során fellobbant ellentétek a megyei bizottmány tagjainak megválasztásakor tovább fokozódtak. A bizottmány tagjainak megválasztásakor azonban kiütköztek a nemesi politikai korlátai is. Nevezetesen a nép, elsősorban a parasztság képviselőjének kérdésében. "Nem ismertük őket" - írta Madarász, így azt a megoldást választották, hogy a helységeket a bírók és a jegyzők képviseljék.⁵⁹ Ez korántsem bizonyult helyes döntésnek, ugyanis a községek és a mezővárosok vezetői a közigazgatás

hierarchiájában alá voltak rendelve a szolgabíróknak, helységek és a parasztság érdekeinek képviselőit az is gátolta tevékenységüket, hogy nagyrészüket a földesurak jóváhagyásával választották meg, illetve nevezték ki.

A május 1-i közgyűlést megelőző politikai küzdelmek során felmerült ellentétek, ellentmondások az országgyűlési választások és a bizottmány összetétele kérdésében csúcsosodtak ki. A megyei liberális nemesség eredményesen vívta meg küzdelmét, a bizottmányban nem kaptak helyet az adminisztrátori rendszer hívei. Így nem lett tagja a ~~bizottmánynak~~ ^{testületnek} Fiáth Ferenc, Sárközy Kázmér és Zichy Ödön sem, aki a május 1-i ülésen személyesen is megjelent, s kérte a közgyűlést, hogy őt is a bizottmány tagjává válasszák. A volt adminisztrátort párthíveinek támogatása, a liberális nemesség egyes képviselőinek megbékélést hirdető magatartása ellenére nem választották meg. A közgyűlés tulnyomó többsége: "Nem kell!"⁶⁰ felkiáltással értette meg Zichyvel: multja, nemzetellenes politikája kizárta őt a megyei politikai hatalom gyakorlásától.

A nemesi közgyűlés feladatát, a megyei közigazgatás irányítását az állandó bizottmány vette át. Tagjainak létszámát 359 főben állapították meg, tehát - létszámát tekintve - reális testületet hívtak életre, amelynek többségét a liberális nemesség alkotta: 157 képviselőjük foglalt helyet a bizottmányban. A községeket és mezővárosokat 150 bíró és jegyző, az alsópapságot 15 lelkész, a főnemességet 12 földbirtokos, Székesfehérvárt - önálló törvényhatóság lévén - 21 polgár képviselte. Az említettek mellett 1 uradalmi szármegző, 1 tanító és 2 haszonbérllő lett a bizottmány tagja. Fejér megye állandó bizottmányában is a reformkori küzdelmek során megacélosodott, a nemzet függetlenségéért és polgári átalakulásáért, ha ellentmondásoktól nem is

mentesen harcoló liberális kis- és közbirtokosok töltötték be a vezető szerepet. Nem így a megyei tisztkarban, ahol az 1846. évi tisztujítás során megválasztottak [REDACTED] továbbra is vezető szerepet töltöttek be, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás irányításában.

A város közigazgatási testületeiben - elsősorban a képviselőtestületben-május közepén végrehajtott személyi változások a patriciusok mellett a kiskereskedők, kézműiparosok, módosabb földművelők számára is aktív és felelősségteljes részvételt biztosítottak a törvényhatóság vezetésében, a tanács munkájának felülvizsgálatában.⁶¹ Az országgyűlés azzal, hogy nem engedélyezte a megyei tisztújítások megtartását, mert érthető okok miatt tartott a nemesi vezetés hegemoniájának megtörésétől, biztosította, hogy a főispáni helytartók jóváhagyásával megválasztott, a megyei törvényhatóság igazgatásában vezető szerepet játszó tisztviselők helyükön maradjanak. Fejér megye esetében elsősorban az alispánok voltak azok, akik anélkül vették tudomásul a márciusi forradalom eredményeit, hogy politikai állásfoglalásukat gyökeresen megváltoztatták volna. A liberálisok megyei vezérkara /a két Madarász, Fiáth Ferenc, Salamon Lajos és György/ és a központi tisztikar vezetői közt a választások előkészítése és az állandó bizottmány megalakulása idején kirobbant ellentétek is az elmondottakra vezethetők vissza.

Az 1848:5. tc., amely népképviselési alapra helyezte az országgyűlés alsótáblája tagjainak megválasztását, eltörölte a feudális rendi képviseletet. A nemesség megtartotta ugyan szavazati jogát, az értelmiség jelentős része is az aktív választójog gyakorlására jogosult, s jelentős vagyoni cenzushoz kötve szavazhatott a megerősödő polgárság, valamint a legalább 1/4 urbéri telekkel bíró paraszt is.

Május végén, június elején került sor a választók összeírására. A helyi parasztmozgalmakat leverték, vezetőiket bebörtönözték; viszonylagos nyugalom jellemezte a megyét. Ugyanakkor a parasztság jelentős részét, a jobbágyszabadságból is kisémmizetteket, kizáró törvénycikk súlyos fogyatékoságai ellen több helység emelte fel tiltakozó szavát. Mórton 26 szőlőművelőt zártak ki a választók névjegyzékéből azzal az indoklással, hogy "szőlőtermésük különféle változásoknak van kitéve, 100 ezüst forint biztos jövedelmet nem hozhat". Csákváron 46 fazekasmestert és szőlősgazdát nem vettek fel a választók listájára. A mezőváros előljárósága eredménytelenül járt el érdekében, hiába igazolták ingatlanukat és évi jövedelmüket, a központi választmány kérésüket visszautasította.⁶²

A megkezdődő kortes-körutak, a tudatosan felszított ellentétek - sok esetben személyi ellentétek is - megosztották a kerületek választóit. A megyebizottság megalakulásakor a nagyjából egységesen fellépő liberális nemesség soraiban most szakadás volt megfigyelhető. Madarász József személye ellen irányuló tömörülésről is tudunk, amelynek célja a radikális politikus "megbénítása" volt. A Nyéken tartott értekezleten egy köz- és kisbirtokosokból álló csoport döntött a képviselőjelöltek személyéről. Főként azokat jelölték, akik az áprilisi törvényeken nem akartak túllépni, és - ez bizonyult a döntő oknak - nem szálltak harcba a még meglévő feudális maradványok teljes felszámolásáért.

Madarász József testvérbátyjához hasonlóan, aki Somogy megyében volt a nemzetgyűlési választások vezéregyénisége, már május közepén megfogalmazta programját. Általános választójogot, az aktív és passzív választójog, a felsőtábla eltörlését követelte. Az egyház birtokait az állam vegye kezelésbe,

s a birtokok jövedelméből iskolákat hozzanak létre, fizessék a tanítók, a lelkészek bérét. Sikraszállt a népművelés, népoktatás színvonalának általános emeléséért, a törvény előtti egyenlőség megvalósulásáért, a halálbüntetés, a testi fenytés eltörléséért, a katonai szolgálat maximálásáért /4 év/, az ipar, a kereskedelem fellendítéséért, a közmunkák eltörléséért, a pénztőke - különösen az országból kivitt - megadóztatásáért. A progresszív program tehát több pontban a szentesített törvények alkotását követelte, mégis a leglényegesebb; a föld, a szőlődézsma, a kisebb királyi haszonvételek kérdésében közvetlenül nem foglalt állást. Politikai okok miatt a törvények iránti engedelmisségre szólította fel választóit, s ugyanerre hívta fel az őt felkereső községi küldötteket is. Mindezek ellenére a községek és mezővárosok népe nagy lelkesedéssel fogadta a kortesköruton lévő Madarászt, a választók követjelöltjüket tisztelték szemlyében. A megyeszerte ismert politikus mégis a sárkereszturi kerülethez ragaszkodott annak ellenére, hogy a váli kerületben is jelölték.⁶³

A megye választóinak, az országgyűlési követjelölteknek a figyelme junius közepétől a választásokra összpontosult. Fokozódott az agitáció, a politikai szempontoktól nem mentes küzdelem. A legkevesebb összeecsapásra a bodajki kerületben lehetett számítani, ugyanis Festetics Gejza a kormánypárt képviselőjében lépett fel, ellenfele pedig a radikálisokhoz közel álló Salamon György volt. A választási küzdelem politikai szempontjait a vallásfelekezetek szembeállításával igyekeztek tudatosan felszítani. Erre az adott lehetőséget, hogy a Salamon-pártiak túlnyomó többségét a református magyarok, míg Festetics híveit a katolikus németek alkották. Junius 20-án, a választások napján

tragikus események színhelye lett a mezőváros. A kora délutáni órákban, amikor a Festetics pártiak járultak a szavazatszedő bizottság elé, véres összetűzéssé fajultak az ellentétek: egy halálos és több súlyos sebesült maradt az utcákon. A verekedés elcsitulta után a kerület elnöke folytatni akarta a szavazást, de a szavazatszedő bizottság tagjai már nem voltak a helyszínen. Ekkor - a jegyzőkönyvek tanúsága szerint - 83 szavazattal Salamon megelőzte az ellenjelöltet, de a balinkaiak, a kutiak, és a sárkányiak, akik Festeticset támogatták, még nem szavaztak. Eörsi Nagy Antal június 21-ére, majd 24-ére tűzte ki a képviselőválasztás folytatását, s Vicenty főbíró az elnök utasítására körlevélben értesítette a helységek előljáróit, hogy 24-én azok jelenjenek meg Bodajkon, akik még nem adták le voksaikat. Festetics a szavazás folytatása ellen óvást emelt, aggodalma nem volt alaptalan, mert 24-én, amikor az elmaradt szavazók a legnagyobb rendben befejezték voksaik leadását, kiderült: Salamon György 1032 érvényes szavazata ellenében Festetics 947-et kapott. A szavazás folytatása azonban törvényellenesnek bizonyult, s a képviselőház nevében Palóczy László tudatta a központi választmánnyal; a kerületben a választásokat meg kell ismételni. Salamont pedig megfosztották mandátumától.⁶⁴

A megye többi választókerületében - Sárkeresztúron, Rácalmásán, Csákváron és Válon /István nádor kérésére Alcsutról Várra helyezték a került székhelyét/ rendbontás nélkül fejeződtek be a nemzetgyűlési választások.

A sárkereszturi kerületben jelölt Madarász József ajánlója édesapja, Madarász Gedeon volt. Ellenjavaslattal senki sem élt, de Salamon Lajosnak is "nevezetes pártja" volt a választók körében. A pártok megoszlása után világossá vált, hogy Madarász József hívei abszolút többséggel rendelkeznek. Salamon "az egész

választó nép hallatára lemondott". A sárkereszturi kerület nemzetgyűlési képviselője a radikális Madarász József lett.⁶⁵

Politikai pályájukat a megyében kezdő Madarász testvérek tevékenysége azzal aratott diadalt, hogy Madarász Lászlónak a csákvári kerület választói szavaztak bizalmat, jóllehet a képzetesebb, politikai elveit tekintve kiforrottabb idősebb testvér nem Fejér megyében, hanem ^{ay}tabi választókerületben volt képviselőjelölt. A kerület mandátumáért négyen: Verebi Végh János földbirtokos, Szluha Benedek szolgabíró, Fekete János ügyvéd és Madarász László küzdöttek. Madarász László személyesen nem is volt jelen. Ennek ellenére, általános többséggel - 1079 érvényes szavazattal - a csákvári kerület országgyűlési képviselőjévé választották, Madarász László tabi mandátumáról lemondott, mert ahogy élete alkonyán megfogalmazta: "... 1848-ban én voltam a Tabi kerület első megválasztott képviselője, ám le kelle rola mondanom, mert a Csákváriak távollévőtől is követelték előbbi jogaikat".⁶⁶ Ellenfelei közül Verebi Végh János 496, Szluha Benedek 22, Fekete János mindössze 1 szavazatot kapott. 29 175 fő volt a megyei bizottmány adatai szerint a csákvári kerület lakóinak a száma, viszont a választásra jogosultaké csupán 2572, az összlakosság 8,7 %-a. Választási jogával azonban csak 1598 polgár élt, 38 %-uk nem jelent meg Csákváron.⁶⁷ Távolmaradásuk oka részben abban keresendő, hogy a legnagyobb dologidőben hétköznapi irták ki a választásokat, s a központi választmány szervező tevékenysége sem volt kielégítő.

Rácalmáson Fiáth István "egyesült akarattal" lett a kerület képviselője.⁶⁸ A Madarászokkal közeli kapcsolatot fenntartó politikust 1848 decemberében Sopron, 1849 tavaszán Tolna vármegye kormánybiztosává nevezték ki. A váli kerületben Madarász József szavazattöbbséggel /967/ győzte le ellenfelét, Letyenyei Károlyt, akit 400-an támogattak.⁶⁹ Madarász a második

mandátumát nem tartotta meg, számára a sárkereszturi szavazók bizalma volt a döntő. Így a váli kerületben is meg kellett ismételní a nemzetgyűlési választásokat.

A június 20-i választások Madarász József és László győzelmét eredményezték, a választók és a választásból kisémmizettek elsősorban bennük látták jogos törekvéseik megvalósítóját. A liberális nemességnek azon csoportja, amely a választásokat akarta felhasználni a radikális politikusok háttérbe szorítására, vereséget szenvedett. De vereséget eredményezett az a liberálisok által a megyében oly gyakran hangoztatott "kaparj kurta, neked is jut"⁷⁰ szemlélet, amellyel a parasztságot érintő problémák elől tértek ki.

A váli és a bodajki kerületben június 23-án bonyolították le az újabb választásokat. A sárkereszturi kerületben vereséget szenvedett Salamon Lajos Válon lépett föl, ajánlója a mányi jegyző, Szabó Gábor volt. Az ellenjelöltet, Németh Dánielt igen kevesen támogatták, aki - "miként pártja részéről látja a kisebbséget" - vissza is lépett. Salamon Lajost közfelkiáltással a kerület országgyűlési képviselőjévé választották.⁷¹ Bodajkon a voksok leadása délután 5 órakor fejeződött be, s az igen kiélezett választási küzdelmet tükröző szavazatok összeszámolálása után lett ismertté, hogy minimális többséggel Festetics lett a kerület képviselője. Salamon Györgyre szavazók száma 896 fő volt, az első népképviselési országgyűlés követévé lett földbirtokosra 907-en szavaztak.

Igen tanulságos annak a táblázatnak az összevetése, amely feltünteti a képviselőjelöltekre szavazók számát, egyben bizonyítja azt a megállapítást is, hogy döntően nem a jelöltek személye és programja osztotta meg a választókat, hanem a felekezeti hovatartozás.

A helység neve	Festeticsre szavazók	Salamonra száma	Megjegyzés
Szabadbattyán	-	37	katolikusok /642/ és reformátusok /200/ lakják
Falubattyán	-	53	zömében reformátusok
Sárszentmihály	-	36	többségük református
Kiskeszi	-	55	" "
Sárladány	-	35	" "
Inota	6	69	" "
Csór	35	34	reformátusok és kato- likusok vegyesen lakják
Iszkaszentgyörgy	18	42	"
Moha	-	59	többségük református
Keresztes	-	93	"
Csurgó	1	141	"
Bodajk	56	43	katolikusok és re- formátusok vegyesen lakják
Veleg	1	67	többségük református
Csákberény	3	126	"
Mór	349	5	többségük katolikus
Csókakő	15	1	"
Sárpentele	3	-	katolikusok /73/ és reformátusok /60/ és vegyesen lakják
Kőhányás-puszta	1	-	katolikusok lakják
Gánt	54	-	"
Ondód /Pusztavám/	137	-	"
Isztimér	96	-	"
Balinka	40	-	"
Kuti /Bakonykuti/	45	-	"

A helység neve	Festeticsre szavazók száma	Salamonra száma	Megjegyzés
Sárkány /Bakony-sárkány/	46	-	katolikusok lakják
Söréd	1	-	"
Összesen:	907	896	Az érvényes szavazatok száma: 1803

A kormánypárt jobboldalához tartozó politikus győzelmét elsősorban a móri választóknak köszönhetette, hiszen a Bodajkon megjelentek közül - 349-en adták le rá szavazatukat. Salamont csupán 5 móri lakos támogatta, akik bizonyíthatóan magyar nemzetiségűek voltak.

A bodajki kerületben tehát a jobboldali erők arattak sikert, Festetics győzelmét követően azonnal kijelentette: a haza, a király s "ezeknek köz érdekét", valamint a magyar minisztérium szolgálatát tartja legfontosabb feladatának, de a kormány politikájának támogatásáról szólva már megjegyezte, mindaddig követi, míg az "a mostani törvényes ösvényről le nem tér".⁷² Programjában, amelyet a választói előtt is megfogalmazott, nem szerepelt a nép, a parasztság sérelmeinek orvoslása, de az nem is volt várható a földbirtokostól, mert osztályhelyzete és érdeke szembeállította a forradalmi átalakulás tömegerejét jelentő néppel.

Székesfehérvárott a város központi választmánya készítette elő az országgyűlési választásokat. 2022 választópolgárt irtak össze, az összlakosság mintegy 11 %-a élhetett az 5. tc-ben biztosított jogával. A képviselő-választás ennek ellenére az egész várost "mozgalomba" hozta. Nem a politikai elvek különbözősége, hanem a jelöltek személye osztotta meg a választókat. Gróf Batthyány István és Haáder Pál polgármester küzdöttek a

31.
Mári
föld-
nyom
a ny. mell
alánk!
Festetics
nyom
nyom
nyom

voksokért. Batthányt nem politikai multja, hanem családi kapcsolatai révén a földművesek jelentős része támogatta. A város polgármesterének táborát a kézműiparosok, a kereskedők és a hivatalnokok alkották. A szavazatok leadására a városháza udvarán került sor, a "Felizgatott kedélyek közt" este 9 óráig tartott. A kölcsönös gyanúsítások, az elfogyasztott nagymennyiségű bor hatására Haáder és Batthyány hívei a főutcán összeverekedtek. Junius 12-én a 2022 választó közül csupán 1376-an adták le szavazatukat, 646-an - az összes választók közel 30 %-a! - távolmaradtak, politikai jogaikkal nem kívántak élni. Az érvényes szavazatok összeszámlálása után derült ki, hogy Haáder 458, Batthyány 818 szavazatot kapott. Boross Mihály liberális ügyvéd - a Közlöny megyei tudósítója - így összegezte a történeteket: "A gróf követ politicalai téren még nagyon nem működött, de ismeretes becsületessége, és a forradalomkor tanusított szabadelvűsége a kisebbségben maradt pártot is, melly a választás ellen petitiót rebesget megnyugtathatja".⁷³

Fejér megye nemzetgyűlési képviselői valamennyien a nemesség - két nagybirtokos: Batthyány István és Festetics Gejza, négy középbirtokos - soraiból kerültek ki. Politikájukat illetően az eltérések jelentősek voltak; a radikálisoktól /a Madarászok/ a kormánypárt jobb- /Festetics/ és baloldalához /Fiáth, Salamon, Batthyány István/ tartozók egyaránt mandátumhoz jutottak. Madarász József, Fiáth és Salamon kiválásával a megyebizottmány képzett, tapasztalt vezetői hagyták el a megyét s költöztek Pétre, hogy az országgyűlés munkájában vegyenek részt. Távozásuk után egyoldaluan a tisztikar befolyása érvényesült a bizottmány ülésein.

Nemzetőrök, népfelkelők

A nemzetőrség szervezése a polgári forradalom győzelmét követő három hónap alatt jelentős eredményt nem ért el. A sikertelenség okait részben már felvázoltuk. Utaltunk a katonáskodástól való félelemre, a felfegyverzés gondjaira, valamint arra is, hogy a nemesség a parasztmozgalmak hónapjaiban rettegett fegyvert adni a földművelők kezébe.

A szervezés tehát holtpontra jutott, a megyebizottmány sem lépett fel a helyzet megváltoztatása érdekében. Tudomásul vették, hogy a sármelléki járás alsó kerületében a nemzetőrök összeírása nem történt meg. Május első heteiben csupán a verebi és az adonyi nemzetőrök kértek fegyvereket, sürgették a gyakorlatok megkezdését. Kajászószentpéteren, Válon és Alcsuton ellenállás nélkül fejeződött be a nemzetőrök összeírása.⁷⁴

A fennálló viszonyokon még a minisztertanács május 15-i határozata sem tudott gyökeresen változtatni. 10 000 főből álló önkéntes nemzetőrsereg felállításáról szóló határozatot május 24-én hirdették ki a megyében. A toborzás a városban azonnal megkezdődött, s a bizottmány a helységek előljáróit utasította, ~~hogy~~ az önkénteseket rendeljék Székesfehérvárra. A falvak és mezővárosok igen sok "legényt" jelentettek, de a fehérvári hadfogadó parancsnokság június 2-ig csak 14 főt fogadott fel. Az eredménytelenség oka abban keresendő, hogy a sorozásnál me-reven alkalmazták az 5 láb 2 hüvelykes testmagasságot. Az utasítás későbbi visszavonása sem bizonyult eredményesnek. A fehérvári toborzóhelyen augusztus 12-ig 102 - megyei és városi - önkéntest soroztak.⁷⁵ A csekély eredményekért felelősség terheli a megyei bizottmányt is, mert a toborzás idején nem léptek fel kellő eréllyel, s a kudarc alapvetően a nemzetőrség

szervezettségi fokának volt következménye. Julius elején a megyebizottmány ülésén Zlinszky alispán kénytelen volt megállapítani: a nemzetőrök felállítása iránt egyes helységekből még semmi sem történt, az összeírások hiányosak, az eskütételek is vontatottan valósulnak meg. Martonvásáron és Ráckeresztúron "félreértették" a nemzetőrök feladatát; ^a kvalifikációval rendelkezők nem akartak belépni a nemzetőrseregbe, felesküdni vonakodtak. Etyeken a németek, Érden a rácok ellenszenvvel fogadták a megyei küldöttséget. E két helységben nem a nemzetiségi szembenállás volt a domináns tényező. Ennek bizonyossága, hogy az Érden lakó "németiség és néhány magyar egyén a hadi fordulatokban már több hetek óta gyakorolja magát". Nagy Sándor szolgabíró körületében csak a dunapentelei, a rácalmási és az adonyi nemzetőröket vélte felfegyverezhetőnek. Adonyban csupán az "értelmesebb osztály" tagjai, főképp a mesterembereket irták össze, s 53 nemzetőr az esküt le is tette. Hercegfalván a küldöttség eredménytelenül járt, az összeírást határozott ellenállással fogadták.

A helységek ellenállásáról tudomást szerző bizottmány már nem elégedett meg azzal, hogy a járások elöljáróit az összeírások befejezésére szólította fel, hanem a határozat végrehajtásának biztosítására erélyes fellépést sürgetett: "ha a szelidebb módok nem használnának, az engedetlenek kényszerítésében kellő szigorral járjanak el". A pozitív tartalmu változás első jeleit a sármelléki járás középső kerületében figyelhettük meg. Detrich szolgabíró 720 nemzetőrt esketett fel, s a nemzetőrök Batthyány Lászlót kapitányukká választották. Augusztus első napjaiban a járások elöljárói sorra jelentették a szervezés eredményét. Bodajkon, Velegen, Sárladányban, Ondódon, Móron az összeírások befejeződtek. A balinkai, csókakői és sörédi zsellérek, akik valamennyien szőlőművelők s aratással keresik kenyerüket, az

összeírásból kimaradtak. Kuti helység nemzetőrei megtagadták az eskütételt. A jegyző a 30 összeirt közül csak 12 főt rendelt Isztimérre, a többi fel akarta menteni a szolgálat alól.⁷⁶

A járási tisztikar jelentéseinek összegzése során kapott a megyei bizottmány viszonylag megbízható adatokat a nemzetőrség létszámáról. Fejér megyében 8944 nemzetőrt irtak össze, a lakosság 5,5 %-át. Az összeírással korántsem oldódtak meg a problémák, a nemzetőrseregről alkotott törvény végrehajtásának fontos szakasza fejeződött be.⁷⁷

Az ellenforradalom fegyveres támadásának küszöbén a megyei nemzetőrök szervezettsége nem érte el a kívánt mértéket. Ferdinánd őrnagy körutja sem eredményezett lényeges változást; a kiképzést, a fegyvergyakorlatok megtartását az aratási és betakarítási munkák gátolták.

Székesfehérváron a nemzetőrség "rendezésével megbízott küldöttség" Hamvasy városkapitány irányításával hatékony munkát végzett. A felmerülő személyi és felekezeti ellentétek alapvetően nem gátolták a szervezést, a karhatalmi szolgálat mellett június végén átvették a katonai objektumok őrzését is. Augusztus elején 1800 viszonylag jól felfegyverzett és alapfokon kiképzett nemzetőr tevékenykedett a városban. Székesfehérvár összlakosságához viszonyítva az összeirtak százalékos aránya 7,93 % volt.⁷⁸

Mindaddig nem is volt jelentős feszültség a nemzetőrök között, amíg a város határán belül vették igénybe szolgálataikat. Julius végén azonban megkezdődött az önkéntesek toborzása. A közgyűlés határozata erősen leszűkítette a lehetőségeket, a toborzást csak az összeirt nemzetőrökre vonatkoztatta, s megakadályozta a kvalifikációval nem rendelkezők jelentkezését. Hiába tett ígéretet a napidíjak felemelésére /a város anyagi erőforrásaiából napi 16 krajcár "felpénzt" biztosított az önkénteseknek/,

hozott határozatot a harctéren elesők özvegyeinek és árváinak ellátásáról, a szervezés csekély eredménnyel zárult. A toborzás első napjaiban ugyan 300 fő jelentkezett a haza megvédésére, de a harctéri szolgálatra jelentkezőket a vagyonos polgárok becsmérő kifejezésekkel illették, nyíltan lázítottak az önkéntesek ellen. Nem realizálódott a közgyűlés határozata, mert a jómódu polgárok életük kockáztatása árán nem vállalták áldozatot a polgári forradalom vívmányainak megvédéséért. Képviselőik, akik jelentős számban vettek részt a magisztrátus és a közgyűlés munkájában kiterjesztették a toborzást a megbízható kereskedősegekre és mesterlegényekre, tehát a kiszolgáltattott és kizsákmányolt rétegek tagjai lehettek az önkéntes nemzetőrseregnek. Viszont a jelentkező zsidó kereskedőket és iparosokat ismételten eltanácsolták, nem vették fel őket. Augusztus elején az izraeliták felvétele ellen fokozódó ellenszenv uralkodott.⁷⁹

Batthyány augusztus 15-i rendelkezése meggyorsította az önkéntesek toborzását, ugyanis a Duna és a Dráva közötti törvényhatóságokat az önkéntesekből álló nemzetőr-haderő gyors kiállítására utasította. A rendelet már azt bizonyítja, hogy a korábban aggályoskodó miniszterelnök a haza megvédésére irányuló törekvésekből jelentős szerepet vállal.

Székesfehérváron, ahol már korábban megkezdődött, de jelentősebb eredménnyel nem járt a toborzás, augusztus 18-án határozat született az önkéntesek hadbavonulásáról, a népfelkelés megszervezéséről. Egyelőre a fegyverforgató férfiakat irták össze. Hamvasy Imrét felmentették városkapitányi tisztségéből, s kinevezték az önkéntes nemzetőrök parancsnokává.⁸⁰

A megyebizottmány augusztus 21-én rendkívüli közgyűlésen foglalkozott az önkéntes nemzetőrsereg megszervezésével. Határozatukban nem állapították meg a felfegyverzendő önkéntesek lét-

számát, a toborzás lebonyolítását a szolgabírákra bízták, s 20 000 Ft rendkívüli adót vetettek ki a kiadások biztosítására. Megalakították az "Önkéntesekre Ügyelő Bizottság"-ot, az ideiglenes feladatok ellátásával megbízott testület szervezte és irányította a nemzetőrség önkéntes mobilizációját. Már a bizottmány ülésén súlyos hiányosságok merültek fel, illetve olyan kérdések maradtak megválaszolatlanul, amelyek alapvetően befolyásolták a toborzás eredményességét. A kiadott keretutasítás általánosan bizonyult, a járási tisztikar tagjait arra kötelezte, hogy "a lehető legnagyobb lelkesedéssel" kezdjék meg az önkéntesek összeírását, a toborzás során vegyék igénybe a lakosok körében "népszerű egyének" segítségét. Nem tisztáztak olyan kérdéseket, kik lehetnek a mobilizált nemzetőrség tagjai, a nemzetőr-kvalifikációval nem rendelkezőkre ki lehet-e terjeszteni a toborzást. Rendkívül szűklátókörűen a szervezés sikerének zálogát abban látták, hogy "felpénzt" ígérték a jelentkezőknek.⁸¹ Természetesen az állam biztosította 8 krajcáros napidíj kiegészítése /16 krajcárra/jelentős vonzerőt gyakorolt a zsellérek, a mesterlegények, inasok közt, de a tehetősebbeket a napidíj nem gyűjtötte a szabadság zászlai alá.

Augusztus 21-én a megyeszékhely általános lelkesedéstől volt hangos, a tisztikar nagy reményekkel látott hozzá feladata teljesítéséhez. Hamarosan tapasztalniuk kellett, hogy lelkesedéssel a szervezett munkát pótolni nem lehet. A bicskei járásban a toborzás első napjai sikerrel zárultak. Főként a nemesek jártak elől jó példával, szervezték az önkénteseket, buzdították a népet, akik "lelkesedéssel ajánlák fel magukat a haza védelmére". Zsellérek, cselédek, iparoslegények csatlakoztak az önkéntesekhez. Nagy megütközéssel vették tudomásul a főszolgabíró utasítását, nevezetesen azt, hogy a cselédeket ki kell zárni a nemzetőrse-

regből. Az önkéntesekre ügyeő bizottmány augusztus 26-i rendelete megtorpanást idézett elő a toborzás menetében, s megyeszerte kialakult az a vélemény, hogy a szervezés nem fogja elérni célját, ha kizárólagosan a nemzetőrökre korlátozódik. Még a járási tisztikar tagjai sem értettek egyet a határozattal. Elsőnek Hollósy Károly főszolgabíró - maga is önkéntes szolgálatra jelentkezett - fogalmazta meg ellenvéleményét: "vész idején mindenki ki felállni védelemre kész, örömmel fogadandó volna". Érden a nemzetőrök közül senki sem, csupán két kovácslegény jelentkezett önkéntes szolgálatra. Martonvásáron is eredménytelen volt a toborzás, itt három mesterlegényt és egy zsellért írt össze a főszolgabíró. Hasonló gondokról számoltak be a megyeszékhelyre érkező jelentések is. Vajtán 1, Alapon 16, Alsószentivánon 1, Cecén 2 nemzetőr jelentkezett. A cecei közbirtokosok 11 bérest fogadtak, de a megyei bizottmány rosszalta eljárásukat, mert "a kocsisok, szegődött szolgák" nemzetőr-kvalifikációval nem rendelkeztek. A sármelléki járás második kerületében az önkéntesek "igen gyéren", összesen 8-an jelentkeztek. Csurgón a jegyző személyes példamutatása ellenére eredménytelen volt a toborzás. Isztiméren, Balinkán és Guttamásiban senki sem lelkesedett, Kuti helységben is járt a toborzó küldöttség, de a férfiak jelentős része aratással, csépléssel volt elfoglalva. A seregélyesi, perkáti és sárosdi nemzetőrök egységesen léptek fel. Nyiltan nem tagadták meg a szolgálatot, de kijelentették, hogy bizonytalan időre "magukat el nem ígérhetik". 10 hétre azonban vállalták, hogy belépnek az önkéntesek közé, s szolgálatuk letelte után ragaszkodnak felváltásukhoz. Pákozdon a lelkesedés ellenére többen visszaléptek, sorshuzást követeltek. Nagy Károly szolgabíró a toborzás eredménytelensége láttán - Gárdonyban 17, Pákozdon 22, Pátkán 3, Zámolyon 2, Sukorón 1 nemzetőr jelentkezett - felve-

tette, hogy a bizottmány határozza meg az egyes helységekből kiállítandó önkéntesek számát. A toborzás csupán egy helységben, Csákváron járt sikerrel. A mezőváros lakói közül augusztus 23-án 135, augusztus 27-én újabb 35 fő jelentkezett.

Szeptember 2-ig 548 önkéntest irtak össze a szolgabírák, a megyei nemzetőrök csupán 6 %-át. Az önkéntes nemzetőrök vagyoni helyzetét, rétegződését nem vizsgálhattuk, ugyanis a fennmaradt összeírások nem tüntetik fel osztályhelyzetüket. Életkoruk, alkalmasságuk fontosabbnak bizonyult, mint vagyoni helyzetük rögzítése. A csákvári önkéntesek közül 106 fő volt hadviselésre alkalmas, s ez esetben a megyei felülvizsgáló küldöttség fel-tüntette osztályhelyzetüket. 26 telkest és 50 "atyai hatalom" alatt levőt, 18 kézműiparost és legényt, 8 zsellért és 1 tanu-lót találunk közöttük, de a haza védelmére fegyveres szolgálata-ra jelentkezett a kerületi szolgabíró, a református lelkész és tanító is.⁸² Az összeírás, majd a későbbi jelentések is bizonyít-ják, hogy az önkéntesekre ügyelő bizottmány felülbírált a korábbi rendeletét, amellyel a nemzetőr-kvalifikációval nem rendelkezőket kizárta az önkéntesek sorából. Szeptember 1-én a megyebizottmány pedig határozatban erősítette meg: minden "becsületos jellemű egyén" felvehető. A toborzás felvetette konfliktusok ismeretében megállapíthatjuk; későn született meg a döntés. Lovasberényben a nemzetőri képességgel nem rendelkezők, akik korábban önkéntes-nek jelentkeztek, a mezővárosban toborzott szabadcsapathoz vo-nultak be.⁸³ Ujból jelentkeztek az osztályellentétek, a pákozdi önkéntesek elégedetlenségüknek adtak hangot. Megtagadták a kiindu-lást. Az urak helyett - jelentették ki a jegyző előtt - nem vonulnak táborba. A járási tisztikar véleménye szerint az önkéntesek közül többen a haza megvédését "hitegetésnek s csalásnak" tekintették.⁸⁴

Az ellentétek új forrását vetette fel az önkéntesek összehívását elrendelő határozat. Mórt és Seregélyest jelölték a fegyvergyakorlatok színhelyévé. Az önkéntesekre ügyelő bizottmány javaslatát a megyei törvényhatóság nem hagyta jóvá, hiszen az említett mezővárosokban az önkéntesek megjelenésével a rendfenntartást nem tudták biztosítani. Biztonságosabbnak vélték a megyeszékhelyen elhelyezni őket. Így a rendszeres felügyeletet és ellenőrzést is meg tudták szervezni. Az elhelyezés gondjain a magisztrátus segített, a városi laktanyát átengedték a megyei önkénteseknek, s korlátozott mennyiségben fegyvereket bocsátottak rendelkezésükre. A fegyverek biztosítása, a Székesfehérvárra bevonultak felszerelése alig megoldható feladatok elé állította a megyét. Az önkéntesek felszerelésére kivetett rendkívüli adó behajtását nem tudták realizálni. Kölcsön felvételét, a megyei pénztárak felhasználását határozták el, s a pénzügyminisztérium támogatását is sürgették. Kossuth engedélyezte a "haza oltárára" gyűjtött 1500 Ft ideiglenes felhasználását, a fehérvári káptalan pedig 3000 Ft kölcsönrel segítette a pénzügyi zavarokkal küzdő bizottmányt.⁸⁵

Boross Mihály - az Önkéntesekre Ügyelő Bizottmány tagja - a tornyosuló problémák láttán megállapította: "tenni tehát, és pedig mielőbb tenni kötelességünk, mert minden elszalasztott perc hátráltatván ügyeinket, s előmozdítása az ellenség ügyének."⁸⁶

A nemzetőrség szervezése során tapasztalt hiányosságokat most napok alatt nem lehetett kiküszöbölni; a fegyverek beszerzésére nem fordítottak gondot, a felfegyverzést politikai szempontokból tudatosan hátráltatták. Batthyány utasításának végrehajtása ilyen viszonyok közepette - a megyei vezetők akarata ellenére - csak lassan haladt előre.

Székesfehérváron az önkéntesek mobilizációját Csányi utasítására gyorsították meg. Augusztus 21-én már arra szólította fel a tanácsot, hogy Marcaliba rendelje a felfegyverzetteket. Felszerelésük és kiképzésük azonban még nem érte el azt a fokot, hogy táborba indulhassanak, s létszámuk sem volt elegendő. A toborzást meggyorsították. Létszámuk hamarosan 300 főre gyarapodott. Gyors ütemben végezték az alaki és lögyakorlatokat, hogy a hónap végén a Délvidékre vonulhassanak. Augusztus 29-én 218 felfegyverzett önkéntes jelent meg a városháza udvarán. A magisztrátus szemlét tartott, felszerelésüket ellenőrizte, Say főorvos pedig a szükséges egészségügyi vizsgálatokat végezte el. Másnap reggel 5 órakor a laktanya udvarán sorakoztak fel, majd a megyetéren Hadhalmy /Haáder/ polgármester felkérte a város hadba vonuló önkénteseit. Lepsény határában Fodor Lajos Veszprém megyei szolgabíró üdvözölte a fehérváriakat, akik még aznap Siófokra érkeztek.⁸⁷ Székesfehérvár tehát augusztus végén táborba szállított ^a önkénteseit, s hozzákezdtek a sorozás előkészítéséhez is. Nagy Ferenc főhadnagy ~~szabads~~ szabadcsapat szervezését kezdte meg a városban. A hadügyminiszter pedig Zuber Antalt nevezte ki a székesfehérvári nemzetőrök őrnagyává.⁸⁸

Szemere belügyminiszter augusztus 29-én szólította fel a törvényhatóságot a hadkötelesek összeírásának megkezdésére. Pázmándy főispánt a sorozás polgári biztosává nevezte ki. A hadkötelesek összeírását teljesítő küldöttségek tagjai az anyakönyvek felhasználásával számba vették a 19-22 esztendőes ifjakat. Szeptember első napjaiban kezdte meg a megye a honvédsereg szervezésének előkészületeit. Sorozásra még nem került sor, ennek ellenére az összeírás nem várt ellenállásba ütközött: a küldöttségek tagjait több helységben elzavarták, meggyorsították feladatuk teljesítését. Telkesek és zsellérek, uradalmi béresek és napszámosok

szálltak velük szembe. A parasztmozgalmak időszakában megismert ellentétek, a földesurakkal szemben kifejeződő gyanakvás volt a fő oka a kirobbant "néplázadásnak".⁸⁹

Göböljárás és Hatvanpuszta cselédei vasvillával fogadták az összeirókat. Hercegfalván a pusztákról berendelt zsellérek egységes fellépésük érdekében elhatározták: nem engedik magukat össze-
írni. A katonaköteles fiatalok a községházára vonultak, betörték a szobákba, a szolgabíró kocsját összetörték, a hercegfalvi lel-
készt és a sismándi kasznárt megverték. A verekedés láttán az ösz-
szeirók elmenekültek. Baracson vasvillával "felfegyverzett" zsel-
lérek járták a pusztákat. Fennhangon becsmérelték az urakat, mert
ismét elárulták a szegényeket.⁹⁰ Tácon csak az idősek, öregek
jelentek meg az összeiró küldöttség előtt. Egyetlen fiatal sem
volt a községháza előtt gyülekező tömegben. A "zenebona" háttéré-
ben a községi bíró visszaélése állott, ugyanis csak a szegények és
nincstelenek fiait rendelte a községházára. Egyre izzóbbá vált
a hangulat, s minduntalan a bíró eljárása ellen tiltakozó felki-
áltások hangzottak el: "Hát csak a szegény ember gyermekét írják
fel, a gazdagé pedig kimarad!"⁹¹

Perkátán a módos parasztok, a községi előljáróság tagjai áll-
tak az összeírás ellen tiltakozók élére. A megyei küldöttséget
- Petrás Pál szolgabíró és gr. Eszterházy László sárosdi birtokos -
az előljárók ellenszenvvel fogadták. Szekeres György másféltelkes
igen hevesen támadta a törvényjavaslatot. Különösen azt a fejeze-
tet, amely a katonafogadást tiltotta: "az nem lehet, hogy ilyesmit
a törvény parancsolhasson, mert most szabadságban élünk". A szol-
gabíró nem tudta meggyőzni az előljárókat. Hiába hivatkozott arra,
hogy feladata csupán a hadkötelesek összeírása s nem a katonaszáll-
lítás. A módos paraszti réteg tehát a katonafogadás tilalmát sé-

relmezte. Viszont a lakosság nagy többsége a földesurak, ez esetben, gr. Győry László ellen foglalt állást. Alapvetően a jobbágyszabadság hiányosságait jelölhetjük meg kiváltó oknak. Az összeírást az urak újabb ármányának minősítették. Ezt bizonyítja földesurukra vonatkozó kijelentésük: "védelmezze ő a hazát, sok földje van, mi helyette nem menünk". A községháza udvarán összegyűltek között olymértékben elhatalmasodtak az indulatok, hogy meggátolták a törvényjavaslat és a megyebizottmány határozatának felolvasását. Nagy József féltelmes gazda az összeírás törvényességét vonta kétségbe: "ez nem igazság, ez hamisság. Ne higgyük atyafiak, hogy ez a császár akaratja lehessen, mert ez csupán az uraké". Ilyen viszonyok közepette az összeírást teljesíteni nem lehetett, az összeírók el is hagyták Perkátát. Az előljárók utasítását teljesítő kisbíró egy szolgálégnyt menesztett Sárosdra azzal az üzenettel, hogy a sárosdiak se engedjék magukat összeírni, "Perkátaiakként" viselkedjenek. Arra törekedtek, hogy a szomszédos helységek is az ő példájukat kövessék.

Az eseményekről értesülő megyebizottmány azonnal intézkedett. Hercegfalvára és Perkátára katonaság kirendelését tartotta a legcélszerűbbnek. Parasztmozgalmak leverése során követett eljárás megismétlésére nem volt mód. Sorkatonaság nem állt a megyei vezetők rendelkezésére, ezért a városi tanács gyors segítségét kérték, hogy 250 fölfegyverzett nemzetőrt rendeljenek a falvakba. A megyei nemzetőröket ismét nem akarták a rend fenntartására bevetni. Átiratukban arra hivatkoztak, hogy fegyverek hiányában "a kitűzött célra nem alkalmazhatók".⁹² Érvelésüket mégsem fogadhatjuk el, ugyanis a megyei nemzetőröket az osztályhelyzet, a sérelmek azonossága közel hozhatta az ellenállókhoz, s ezt a megye vezetői, miként korábban, úgy most is el akarták kerülni.

Jellasics betörésének hírére Fejér megye vezetői is meggyorsították az önkéntesek szervezését, az ujoncozást és meghirdették az általános népfelkelést. A megyebizottmány szeptember 14-i ülésén felolvasták Csányi drámai hangu levelét. "A megkezdett harcnak kimenetele bizonytalan s megtörténhetik, hogy a sors próbára teszi a magyar nép erejét" - szólt a megyéhez intézett rendeletében a kormánybiztos. Elrendelte az önkéntes nemzetőrök hadba vonulását és a népfelkelés megszervezését. Id. Pázmándy Dénes főispán is levélben szólította föl a haza védelmére a törvényhatóságot. Támadta a császári udvart, ugyanakkor szólt a bécsi diákok és polgárok magyarok iránti szimpátiájáról. Az általános népfelkelés megszervezését nem tartotta célszerűnek, viszont a sorkatonaság és a nemzetőr-sereg kiállítását megfeszített erővel folytassa a megye. A függetlenség és a dinasztia összeegyeztetésén munkálkodók táborához tartozó főispán - Jellasics támadásának hatására - erélyes intézkedéseket sürgetett. Hatásos fordulattal fejezte be felhívását: "a gyáva néppel nem alkuszunk, annak parancsolnak!"⁹³

A megyebizottmány nem Csányi, hanem Pázmándy utasítását tette magáévá; az általános népfelkelés meghirdetése helyett az önkéntesek felszerelésének meggyorsítását határozták. Célszerűbbnek tartották a nemzetőrök fölfegyverzését, mint a nép mozgósítását. A megyeszékhelyre bevonult önkéntesek száma alig haladta meg a 300 főt, s ez a csekély létszámu, még fel sem fegyverzett "haderő" nem bizonyult elegendőnek. A helységek elöljáróira várt az a feladat, hogy önkénteseiket berendeljék Székesfehérvárra s fegyverrel lássák el őket. Nyiltan beismerték; az önkéntesekre ügyelő bizottság fegyvervásárlási akciói kudarcba fulladtak. A lelkesedés hevében elhamarkodott intézkedést is foganatosítottak: 2000 nemzetőr összevonását és újabb 20 000 Ft rendkívüli adó kivetését határozták el. A megyei viszonyok is-

meretében irreálisnak bizonyult az is, hogy a nemzetőrök kiállítását, a 20 000 Ft beszédését két hét alatt akarták realizálni.⁹⁴

Batthyány miniszterelnök utasítására rendkívüli ülésen tárgyalta a bizottmány az általános népfelkelés "célszerű rendszabályait". Az alispán vezette bizottság a délutáni órákban elkészítette javaslatát. Alapvetően módosították az elmúlt napi ülés /szeptember 14./ elhamarkodott határozatait. Realisabb célokat - 1000 nemzetőr felfegyverzését és táborba rendelését - határozták el. A népfelkelés megszervezésénél gondosan ügyeltek arra, hogy az őszi betakarítási munkák elvégzésében fennakadás ne következzen be.⁹⁵

Szeptember 15-én a város közgyűlése is az általános népfelkelés megszervezéséről tanácskozott. Ama meggyőződésüknek adtak hangot, hogy a városon át a Dráva vidékére vonuló honvédegységek a horvátokat vissza fogják verni. A közgyűlés 600 nemzetőr sürgős felszerelésére adott utasítást. Zuber Antal őrnagy vezette a toborzást. Felhatalmazták a sorshuzás elrendelésével is, a kevésbé népszerű eljárást abban az esetben alkalmazhatta, ha 600 nemzetőr önkéntes szolgálatra nem jelentkezik. A nemzetőr-őrnagy a toborzás mellett felügyelt a tisztválasztásra, irányította a nem csekély problémát jelentő felszerelés munkálatait. Kőnig József főbíró szükségesnek tartotta a polgárok felvilágosítását a hazát, a kivivott szabadságot veszélyeztető állapotokról, az ellenállás kötelességéről és az önvédelmi háboru törvényességéről. A közgyűlés támogatta a főbíró javaslatát, mert - az értesülések szerint - olyan vélemények is hallhatók, melyek "a békének törvénytelen háborítását bujtotatásképpen egyenesen a minisztériumra fogják". Molnár János belvárosi segédlelkész vállalkozott arra, hogy a szószékről is meghirdeti a népfelkelést, a tanácsnokok pedig a kerületek lakóit világosították fel, magyarázták meg a felkelés célját. A már korábban

összeírt fegyverforgató férfiakat mozgósították, fegyvereik "kiigazítására" utasították.

Jellasics fegyveres támadásának visszaverése, 600 nemzetőr mobilizálása, a gerillaháború megszervezése, a katonai egységek rendszeres átvonulása, élelmezésük és elszállásolásuk biztosítása rendkívüli és gyors intézkedéseket követelt. A közigazgatás testületei - a tanács és a közgyűlés - e feladatokat maradéktalanul ellátni nem tudták. Hadhalmy Pál vezetésére megalakították a város állandó bizottmányát. A tisztikar tagjai közül helyet kaptak a bizottmányban König József főbíró, Ferenczy János helyettes városskapitány, Eischl Ede főjegyző és 10 képviselő. Felfüggesztették az igazságszolgáltatást, ugyanakkor statáriumot léptettek életbe mindazok ellen, akik az ellenséggel együttműködnek, szállítási parancsaikat teljesítik.⁹⁶

Csányi kormánybiztoshoz rendelt futárok - Zuber József és Kossa Dániel - tudósításából értesült a megye a hadműveletekről, de Csányi is rendszeresen értesítette a törvényhatóságot, és a haderő szervezése terén eredményesebb tevékenységet sürgetett. Fejér megye még nem küldte harcba önkénteseit. Az ország vészterhes napjaiban a tisztikar tagjai nem tudtak változtatni a "táblabíró-világban" megszokott munkastilusukon, tevékenységüket nem hatotta át forradalmi szellem. Határozat határozatot követett, végrehajtásuk nem, vagy igen kismértékben realizálódott. Az önkéntes nemzetőrök összevonása szeptember második felében sem valósult meg maradéktalanul. Csapó József főjegyző, a megyei nemzetőrök kapitánya a Székesfehérvárott összevontak "megnyugtatóására" követelte a csákvári és csákerényi önkéntesek berendelését. Felszerelésük biztosítására kivetett rendkívüli adó jelentős részét nem hajtották be. A megyebizottmány ismét elhamarkodott intézkedést léptetett életbe, a szolgabirákat arra

kötelezte, hogy affizetési kötelezettségüket nem teljesítőik vagyonát azonnal verjék dobra. Ivánka őrnagy felháborodásának adott hangot, amikor közel 4500 nemzetőrrel a váli táborba érkezett, s a környező helységek sem élelemmel, sem fuvarral nem látták el a hadba vonulókat.⁹⁷ Az elmondottak jelezték, hogy a megyei bizottmány, a tisztikar a megnövekedett feladatok kellő mértékű ellátására képtelen.

Batthyány szeptember 18-án Salamon Lajost, a váli kerület országgyűlési képviselőjét Fejér megye és Székesfehérvár kormánybiztosává nevezte ki. A megye viszonyait jól ismerő politikus az ujoncozás és a népfelkelés szervezését irányította. Szeptember 20-án a városi, majd 22-én a megyei bizottmánnyal vette fel a kapcsolatot. A székesfehérvári népfelkelés vezetőit - zömmében nyugalmazott katonatisztek - utasításokkal látta el. Lőszerek gyártása is megkezdődött, az Országos Honvédelmi Bizottmány puskaport és ónt szállított a megyébe. A népfelkelők közé beállították a csendbiztosokat és pandurokat. Salamon a honvédszázlőaljak feltöltéséről sem feledkezett meg, a toborzást kiterjesztette a nemzetőrökre is. Főként az önkénteseket hívta fel sorkatonai szolgálatra.⁹⁸

Székesfehérváron és környékén összevont haderő napról napra növekedett. Szeptember 19-én 7-8000 főnyi katonaság, szeptember 24-én - Perczel Mór vezette Zrínyi-csapat Martonvásáron állomásozott - 13 767 ember és 1864 ló ellátásáról kellett gondoskodni. A magyar sereg élelmezését a törvényhatóságok vezetői zökkenőmentesen nem tudták biztosítani. A gabona és a liszt iránti kereslet megnövelte a piaci árakat. Megtiltották a gabona és az élelmiszerek fölvásárlását, maximálták a liszt árát. A pesti katonai élelmiszerraktárból 1000 q lisztet szállítottak Fehérvárra "a fáradt, fegyveres nép" jobb ellátásának biztosítására. Csányi arra hívta fel a megye vezetőinek figyelmét, hogy

az ország pénzügyi helyzete nem teszi lehetővé a Jellasics ellen összevont hadak központi ellátását, a városnak és a megyének kötelessége az élelmezés megszervezése. Batthyány is hasonló értelemben rendelkezett, a megyebizottmány megalakította a hadsereg élelmezésére ügyelő választmányt.⁹⁹

A fehérvári tábor hangulata "lelkesült", de az állandó visszavonulás következtében nyugtalanság, elégedetlenség jellemezte. Az önkéntes nemzetőrök felszerelése hiányos volt; a somogyiak jelentős részét a táborban nem lehetett elhelyezni, házakban szállásolták el az "ingben, gatyában" érkezőket. A Nádor- és a Malom-csatorna vonalának biztosítása mellett a Duna jobb partjának védelmét sem hanyagolta el a magyar hadvezetés. Batthyány Görgeyt Szolnokról a fővárosba rendelte, és kinevezte Csepel-sziget katonai parancsnokává.¹⁰⁰ Salamon kormánybiztos intézkedései kimozdították a holtpontról a toborzást. Jellasics hadmozdulatainak megfigyelésére Sárpentele, Szabadbattyán, Tác, Nagyláng, Sárkeresztur, Seregélyes és Sárosd térségébe megfigyelőket rendeltek. A népfelkelők fegyverrel történő ellátását azzal biztosították, hogy naponta 100 lándzsa elkészítésére utasították a kovácsokat és lakatosokat.¹⁰¹ Fejér megye népe is lázasan készült a döntő ütközetre. Ebben a helyzetben általános megdöbbenést váltott ki a haditanács szeptember 24-i döntése, mely Székesfehérvár feladását jelentette. Az összevont haderő megkezdte a visszavonulást, Móga főhadiszállásával Velencére vonult. Székesfehérvár lakóit "általános rémülés" kerítette hatalmába, fegyveres erő támogatása nélkül a polgárok meg sem kísérelték az ellenállást.¹⁰²

Székesfehérvár elfoglalásával, a pákozdi csatával és Jellasics horváth-osztrák hadai ellen kibontakozó népfelkeléssel

Varga János: Népfelkelők- és gerillaharcok Jellasics ellen
megj. hirtelen!!

1848 őszén c. kandidátusi disszertációjában elmélyülten foglalkozik. E dolgozatban a megyei és a városi népfelkelés szerepét, jelentőségét nem elemzem, hiszen a kutatás során feltárt adatok és összefüggések lényegesen nem módosították Varga János megállapításait. (Tóth Lőrinc! ő nyújtotta be a törvénnyel szembe fordított kérelmet a megyei bizottság előtt)

Az ellenforradalom fegyveres támadásának visszaverése jelentős hajtóerőnek bizonyult, a nemzeti egység megszilárdult. Fejér megye népe szeptember végén, október elején csatasorba állt. A népfelkelések történetében betöltött szerepük méltán váltotta ki az Országos Honvédelmi Bizottmány, a hadműveleteket irányító parancsnokok elismerését. Nem így a megyei és a városi tisztikar. Tóth Lőrinc a képviselőház ülésén hazaárulással vádolta a törvényhatóságok vezetőit. Szigorú vizsgálatot követelt Madarász József is. A Honvédelmi Bizottmány Kállay Ödönt és Ujfalusi Lajost bizta meg a megyei és a városi hatóság tevékenységének felülvizsgálatával. Olyan vélemények hangzottak el, hogy a város tárt karokkal fogadta, a megye pedig támogatta Jellasicsot. Ugyanekkor Csányi a magyar sereg élelmezésének hanyag és felületes volta miatt kezdeményezett támadást: "Fejér vármegyének öszves tiszti karával, az egész Fejér megyében volt táborozásunk ideje alatt, ügyünknek elősegítése iránt, legkevesebb készséget és részvétet sem tapasztalhattam. Annyira hogy seregeink a Fejér megyei tiszti kar hanyagsága és részvéttlensége miatt élelmezési tekintetben többször szükségét voltak szenvedni kénytelenek." 103 A megyei és a városi bizottmány tagjai azonnal tiltakoztak. Terjedelmes nyilatkozataik visszacsengő gondolata az volt, hogy "a kényszerítő erőnek engedve" teljesítették a követeléseket. A városi bizottmány tevékenységét október 12-én vizsgálta felül a közgyűlés. Még a kormánybiztosok megérkezése előtt jóváhagyták az ideiglenes testület valamennyi intézkedését.

Kiemelték Hadhalmy polgármester szerepét, és alaptalannak tartották "e hü, magyar szellemű város" ellen a kormánybiztosok kinevezését.¹⁰⁴ Megyeszerte "gyanussá vált" a bizottmány; Nagy Zsigmond katonai biztos hivataláról lemondott, mert hazaárulással vádolták Jellasics követeléseinek teljesítéséért. A bizottmány lemondását nem fogadta el, hiszen ugyanazon vádak a bizottmány és a tisztikar több tagja ellen is felmerültek. Pázmándy főispántól követelték a megyebizottmány összehívását, hogy a testület döntsön a vádak igazságáról, a vádlottak sorsáról. Október 26-án tartott közgyűlés állásfoglalásában a felmentés sürgetése fogalmazódott meg: Jellasics seregét nem "rokonszenvből" látták el, hanem a védtelen várost és a megye falvait a megszállók erőszakoskodásaitól, a rekvirálásoktól akarták megmenteni.¹⁰⁵ A kormánybiztosok valósággal megbénították a tisztikart, a falvakban kihirdetett határozataikat gyanakvással fogadták. Az újabb támadás előkészítésével foglalkozó bécsi udvar törekvéseinek viisszaszorítása a megye erőforrásainak koncentrálását követelte meg. Az erők összefogása és a honvédelem szervezése az említett körülmények közepette vontatottan valósult meg, de a liberális nemesség, a városi képviselők megvédték a tisztikart.

Kállay kormánybiztost is megtévesztették a "rágalmazók". Október 10-én a szándékosan elrejtett horvátok felkutatására adott utasítást. A parancsot teljesítő negyedmesterek házról házra jártak, de Jellasics seregéhez tartozó katonákat nem találtak. Viszont a megye erdővel borított vidékein még számos kisebb ellenséges csoport rejtőzött. Lefegyverzésükre és Kállay elé vezetésükre a helységek előljárói kaptak parancsot.¹⁰⁶ Alig csitultak el a fegyverek, fejeződtek be a hadműveletek, megkezdődött a népfelkelők kezében levő lőfegyverek összeszedése. Október közepén a városi tanács még nem hajtotta végre a rendeletet. A nép felizgatott kedélyére, az ellenséges seregek várható

támadására hivatkoztak, a "békésebb időre" kérték elhalasztani a horvátoktól elvett fegyverek leadását. Kállay nem osztotta a magisztrátus véleményét. Szigorú rendeletének eredményeként 875 lőfegyvert, 18 pisztolyt és 23 kardot adtak le a polgárok. A fegyvereket az ujoncok felszerelése érdekében Pestre szállították. Salamon Lajost, az időközben visszatért népfelkelési és ujoncozási kormánybiztost a Honvédelmi Bizottmány sürgette, mert elégedetlen volt az eredményekkel. A hónap közepéig Fejér és Tolna megyéből csupán 2000 fegyver érkezett Pestre, holott a felkelők közel 8-9000-et foglaltak le. Tulzónak bizonyult a Honvédelmi Bizottmány által közölt adat, ugyanis az ozorai kapituláció során a nép csak a fegyverek egy részét vette birtokába. A kormánybiztosok sürgetésére a megyei tisztikar is aktívabb munkára kényszerült. Zlinszky alispán a megye északi vidékén 345, a csákvári járás főszolgabírája Adonyban közel 200 fegyvert szedettet össze.¹⁰⁷

A fegyverek beszolgáltatása szorosan összefüggött a nemzetőrség ügyével. Székesfehérvár vezetői a nemzetőrök felfegyverzését követelték. Kérésüket a Honvédelmi Bizottmány elutasította. Zuber Antal nemzetőr-őrnagy eredménytelenül kísérelte meg az őrszolgálat megszervezését. A sorompók felügyelet nélkül maradtak, a fegyvergyakorlatok megszűntek. Novemberben tovább súlyosbodott a helyzet. A nemzetőrök parancsnokát pozsonyi térparancsnokká nevezték ki, s a magisztrátus tagjai elhanyagolták a nemzetőrség szervezését. Lényegében Szász Ferenc ideiglenes parancsnokká történt kinevezésével változott meg a helyzet. November végén ismét megkezdődtek a fegyvergyakorlatok, a fő- és altisztek részére "tishti oskolát" szerveztek.¹⁰⁸

Jellasics kiűzését követően felgyorsult a honvédszászlóaljak szervezése. A megyében nyílt ellenállásra nem volt példa, de a hadkötelesek nem lelkesedtek a katonai szolgálatért. Fehérváron október 18-án kezdték meg az ujoncozást. Csúpan 25-en jelentkeztek, és közülük is 24 főt a módos családfők fogadtak fiaik helyett. Salamon kormánybiztos október 30-ig engedélyezte a helyettesítést. Szabályozták a sorshuzást, legszigorubb intézkedésükként kell megemlíteni, hogy a sorshuzás "kijátszása" céljából a várost elhagyó hadkötelest létszámon felül besorozták. Székesfehérvár ifjai közül 111 ujoncot kellett kiállítani. A sorshuzás napjáig /október 30./ 58-an jelentkeztek katonai szolgálatra, és a hiányzó 53 fő sorsolásakor rend és fegyelem uralkodott. Csúpan egy béreslegény tiltakozott, "a sorshuzás ellen makacsul ellenszegült" létszámon felül katonai szolgálatra kötelezték. December végéig a 19. gyalogezred fiók hadfogadó parancsnoksága 2162 ujoncot fogadott: 118 városit és 2044 megyeit. Az ujoncok közül 102 főt Győrbe, a többi pedig Pestre irányították. A megye ujonchátralékkal is rendelkezett. Salamon a hadfogadó előtt besorozottakon kívül 40 főt rendelt Pestre, az önkéntes nemzetőrök közül 71-en jelentkeztek sorkatonai szolgálatra. Pesten és Komáromban 4 megyei illetőségű hadkötelest "avattak".¹⁰⁹ Tehát december végéig - a kormánybiztos kimutatása szerint - 75 fő volt a megye ujonchátraléka.

1848 októberében egyre nyugtalanítóbb hírek érkeztek az önkéntes nemzetőrök táborából. Mind többen hagyták el engedély nélkül századaikat. Ugyanakkor a parancsnokok - Hamvas Imre és Csapó József - a megígért "felpénz" kifizetését sürgették. A schwenati vereség - az ütközetben a megyei önkéntesek is részt vettek, 6 társukat veszítették el - után fokozódott az elégedetlenség. Olyan hírek is elterjedtek, hogy a megye az

ujoncilletőségbe az önkénteseket is beszámította. Csapó százados nyomban tiltakozott; a bizottmány ilyen jellegű intézkedését sérelmesnek találták, mert ők - az önkéntesek - Jellasics kiűzéséig vállalták a haza védelmét. A megye az önkéntes nemzetőrök ügyében a Honvédelmi Bizottmányhoz fordult. Hazabocsátásukat sürgették, további szolgálatuk ellen tiltakozva megfogalmazták, az "ártalmára lenne a haza szent ügyének". Véleményük korántsem bizonyult megalapozottnak, ugyanis egyre többen hangzottak, hogy önkéntesként készek továbbra is harcolni a hazáért, honvédként azonban egy napig sem. Kosztolányi alezredes, a dunántúli önkéntesek parancsnoka az engedély nélkül távoztak visszatérését követelte. A városi közgyűlésen ellentétes vélemények, javaslatok csaptak össze. Végül igen reális határozatot eredményezett a heves vita. Nem az önkéntesek visszahívását sürgették mint a megyebizottmány, hanem igen világosan felismerték: a hazának "a fegyverhez szokott önkéntes csapatra a legnagyobb szüksége van." Egy 6 tagú küldöttség felülvizsgálta a táborban levők családi és gazdasági viszonyait, majd javaslatot tett a felmentendők személyére. E határozat tehát nem adott helyt a bomlasztó törekvéseknek, ^{bar} ~~valamint~~ egyre riasztóbb híreket közölt Hamvasy százados a magisztrátussal. A Lajta melletti Bruck térségében állomásozók lelkesedését és harci kedvét "módfelett lankasztja jelen sanyaru helyzetünk, mert szivesben, többszörösen ütköztünk volna elleneikkel, minthogy itt az üdő viszontagságaival, és a tisztátlanság okozta testi bajainkkal szünet nélkül kell pangnunk". Az önkéntesek, ahogy elhagyták Székesfehérvárt "födél alá" még nem hajthatták fejüket. Rendszeresen előőrs - szolgálatot teljesítettek, a fegyvergyakorlatokat pihenőnapokon tartották, ellátásuk nem volt megnyugtató. Mégsem a mostoha körülmények, hanem a hadvezetés határozatlan-

sága, az állandó "haza-vona" demoralizálta soraikat. Decemberben, amikor a pozsonyi táborban állomásoztak, és a határmenti összeütközések rendszeressé váltak, a statárium kihirdetése ellenére megnőtt a szökevények száma.¹⁰⁹ Hamvasy századának hangulata is tovább romlott. Kosztolányi az önkéntesek szolgálati idejének pontos meghatározását kérte a törvényhatóságtól, a környező megyék példájára hivatkozva a tisztikart akarta rádöbbszentesíteni a honvédelem támogatásának szükségességére. Somogy megye 660 önkéntese 4 évi, további 600 pedig több hónapos szolgálatra jelentkezett. Tolna megye 656 önkéntese a győzelemig, 380 a somogyiakhoz hasonlóan 4 évre vállalta a honvédelmet. Veszprém pedig 1000 önkéntest fegyverzett és szerelt föl. Ezzel szemben a megye és a város önkénteseinek száma nem közelítette meg a 600 főt.¹¹⁰

A megye ideiglenes megszállása

1848 decemberében a polgári forradalom, a nemzeti függetlenség ügye rendkívül válságos helyzetbe került. Windisch-Grätz vezette osztrák hadsereg támadása az eddigieknél jelentősebb erőösszpontosításra készítette az Országos Honvédelmi Bizottmányt, de nagyobb áldozatokat követelt a néptől is. A helyi közigazgatás vezetőitől céltudatos szervező tevékenységet és intézkedéseket igényelt, amelyek segítségével gátat vethetnek a császáriak előnyomulásának. A hadsereg ütőképességének fokozásával párhuzamosan a népfelkelések előkészítése, megszervezése sem volt elhanyagolható, hiszen a tömegek hadászati szerepének jelentőségét a horvátok elleni hadműveletek bizonyították.

Fejér megyében a trónbitorlás, az osztrák hadak betörésének híre feszült légkört teremtett. Opportunista tendenciák jelentkeztek: Salamon Lajos kormánybiztos "békepárti" beszédet tartott a bizottmány ülésén. Rousseau generális pedig az együttműködés biztosítása érdekében arra kötelezte a tisztikart, hogy ne hagyják el hivatalaikat.¹¹¹

A szabadságküzdelem helyi erőforrásainak koncentrálásával, a megyei népfelkelés koordinálásával Kossuth a város nemzeti gyűlési követét, ifj. Batthyány Istvánt bizta meg. December 29-én Székesfehérváron meghirdették az általános népfelkelést, s felszólították a megyei bizottmányt is, hogy az ellenséggel "közös akarattal és erővel" szálljanak szembe.¹¹² Azonban a felkelők fegyverbe hívását elrendelő határozat későn fogalmazódott meg, ugyanis december utolsó napjaiban a megye északi területe hadszíntérre vált, és az I. osztrák hadtestet vezető Jellasics a móri ütközetben felmorzsolta Perczel Mór hadait.¹¹³

Az ütközetvesztésről az első híreket a menekülők hozták a városba, majd Perczel is megérkezett. A kora délutáni órákban tanácskozó bizottmány tagjai a megyeszékhely elhagyása mellett döntöttek.¹¹⁴ Határozatuk okát elsősorban a Perczel-hadtest veresége következményeként kialakult helyzetben kell keresnünk. Mór és vidékének megszállása után a város elfoglalásának veszélye és lehetősége is fennállott, sőt a visszavonulóktól nyert értesülések is azt erősítették meg, hogy Jellasics hamarosan bevonul Székesfehérvárra. A szabad királyi város forradalmi vezetői szintén elmenekültek, így a rendkívüli helyzet megkövetelte intézkedések, a közbiztonság fenntartása a december 29-én megalakult ideiglenes bizottmány tagjaira hárult. Drámaian feszült órákat élt át a polgárság, az ifjak, a fegyvert forgathatók elmenekültek és a környező szőlőhegyekben

kerestek menedéket. Megnehezítette a városi bizottmány, de a megyebizottmány helyzetét is Batthyány István magatartása, aki nem élt a kormánybiztosok rendkívüli hatalmával. Meg sem kísérelte a félelem elmúltával a parasztság és a polgárság körében elszigetelten jelentkező ellenállók összefogását, hanem az első között Pestre menekült. Csányi László kormánybiztos utasítására a városba érkező Ámon Ferenc a törvényhatóság vezetőinek hatékony támogatása nélkül látott hozzá a gerillacsapatok megszervezéséhez. Pátka környékén kezdte meg társaival - Sasku Károly honvédtiszttel és Fekete János ügyvéddel - a szabadcsapatok toborzását. A vidék vadászai lelkesen csatlakoztak az ellenállókhoz. Kezdeti sikerekről számolhatott be Sasku Csányihoz írt jelentésében: "Reménység van, hogy jó guerillácska álland össze".¹¹⁵ Természetesen a Velencei-tó északi partján fekvő helységek népének lelkesedése képzett, forradalmi és katonai vezetők hiányában nem jelentette és nem is jelenthette a népfelkelés eredményességét. Különösen abban a helyzetben nem, amikor a megye kormánybiztosa addig kérte a felkelés meghirdetésének elhalasztását, amig vissza nem érkezik Pest-Budáról.

Január 2-án a verebiek küldöttei azzal a hírrel érkeztek a városba, hogy a környékbeliak készek Fehérvár polgárainak megsegítésére. Székesfehérvár vezetői a forradalom és a szabadság ügyéért véráldozatra is kész verebiek előtt kijelentették: a felkelés a jelenlegi körülmények között céltalan, "békével" hazautasították őket.¹¹⁶ Holott a kapcsolatok felvétele, az ellenállók összefogása lett volna egyik legfontosabb feladatuk, főképp abban a helyzetben, amikor napok, esetleg órák kérdése volt, hogy a megszállók elfoglalják a várost. Ámon igen találóan jellemezte magatartásukat: a mágisztrátus "véggépp el-süllyedt a köznapiság lápjában, miden szónak az a vége, hogy

az ellenállás által a város biztonsága veszélyeztetik."¹¹⁷

Csányi megbízottját a "köznapiság", a konfliktusok sem riasztották el; a megyebizottmány Abán tartózkodó tagjait aktívabb tevékenységre sarkallta. Társát, Sasku Károlyt pedig Csákvárra rendelte, hogy a vidéki "raubsüczök"-et gerillacsapatban egyesítse.

A város védelmének biztosítása tehát elmaradt, és január 3-án tétlenül szemlélték, hogy Petrichevich Horváth János császári ezredes közel 1500 főből álló, hiányosan felszerelt egysége Csór felől betört Székesfehérvárra. Az ezredes tudatta a bizottmány küldötteivel, hogy ^aVásártér környékén szállásolja el gyalogságát, a lovasságot pedig a szénaraktár közelében vonja össze.¹¹⁸ Elhelyezésükből kiderül: Petrichevich nem vélte elegendőnek egysége katonai erejét a város egészének, de még a kulcsfontosságú belváros, a stratégiailag kiemelt utvonalak megszállásához sem. Az ideiglenes bizottmányt nem oszlatta fel, sőt a nemzetőrök a meg nem szállt körületekben őrzőjáratokat szerveztek. Január 5-én Pappenberger szücsmester és nemzetőrtiszt vezette őrzőjárat elfogta a Windisch-Grätzhez siető konzervatív Fiáth Ferencet.¹¹⁹

A lakosság osztrákellenes hangulatáról tájékozódó ezredes az erőszakos fellépések mellőzésével akarta a számára legkedvezőbb időpontot megvárni, amikor a polgárok - főleg az iparosok és földművesek - ellenállásának megfékezésével befejezheti a szabad királyi város megszállását. Diszpozíciójuk korántsem volt kedvező. Olyan hírek keltek szárnyra, hogy január 4-én éjszaka szabadcsapatok támadják meg a császáriakat. A Rácvárosban lakók pedig támogatásukról biztosították a népfelkelőket.¹²⁰ Petrichevich különítményének helyzetét a veszprémi gerillák is veszélyeztették. Veszprémbe egy 30-40 huszárból és kö-

zel 100 felkelőből álló egység tört be. Azonnal megkezdték a toborzást, a polgárokat felláztították. Aka és Sur térségében kaszával gyülekező parasztok már Windisch-Grätzet is nyugtalanították. Fejér megyében Csákvár környékét tartották felügyeletük alatt a népfelkelők. Sasku erőfeszítése tehát eredményesnek bizonyult. Fenyegető közelségükkel veszélyeztették a Bicskén állomásozó császári önkéntes zászlóalj helyzetét. Obermüller őrnagy részben kiképzetlen századokból álló zászlóalja védelemre rendezkedett be. Csákvárra és Lovasberénybe vezető utak kijáratát egy század biztosította. Az osztrák főerők hátában kibontakozó ellenállás felszámolására katonai egységeket rendeltek Fejér és Veszprém megyébe. A Győrből kivezényelt lovasszázad a gerillák felmorzsolásán kívül biztosította az utánpótlás szempontjából oly fontos Mészáros utat valamint a Győr-Székesfehérvár utvonalat.¹²¹

Székesfehérvár katonai parancsnoka - miután a népfelkelők várt támadása elmaradt - nyomban cselekedett. Január 6-án hajnalban megszállták a belvárost, a negyedmestereket a fegyverek összeszedésére utasította, katonáinak házkutatásra adott parancsot. Feloszlatta az ideiglenes bizottnányt, tagjait letartóztatta, majd a tanács megalakítását rendelte el. Megszervezte a katonai őrzőjáratokat, az elmenekült tisztviselőket visszatérésre kötelezte; a hivatalaikat el nem foglalókat árulóknak nyilvánította és vagyonuk lefoglalására adott parancsot. Sor került a közgyűlések és népgyűlések beszüntetésére is, a katonai felügyelet alá helyezett tanács vette át a közigazgatási teendők ellátását. A városparancsnok szigorúan meghagyta "az oda nem tartozók" - a képviselők - kizárását. A tanács feladatainak meghatározásában kiemelt helyen szerepelt az élelmezés, a beszállásolás problémáinak megszüntetése és az adók beszedésének gyors végrehajtása.¹²²

A nemzet szabadságküzdelmét vérbefojtani akaró császáriak egyrészről az erőszak, a korlátlan katonai hatalom, másrészről a tudatos megtévesztés eszközével éltek a megszállt területeken. Ezt a kettősséget fejezte ki Petrichevich Figyelmeztetés! c. felhívása is. "Hagyjon fel minden ... honpolgár a fegyverforgatással, hagyjon fel a politikával! Vegyék a honpolgárok szívesen ezen tiszta szívből eredő figyelmeztetésemet...", mert a katonaság "... a béke, a nyugalom, a közjólét szellemében és érdekében jár el."¹²³ Természetesen a polgárok jelentős része már megismerte a "... tiszta szívből eredő figyelmeztetés..." lényegét: a kihallgatásokat, bebörtönzéseket, a császáriak eljárásait legpregnansabban fémjelző statáriális bíróságokat.

A város megszállását, a tanács tagjainak kinevezését követően fogott hozzá Petrichevich a megyebizottmány hűségnyilatkozatának kierőszakolásához. Már január 7-én felvette a kapcsolatot az alispánokkal, elsősorban a "jó szellemű"-nek bizonnyult Zlinszky Istvánnal. Szavatolta az elmenekültek személyi biztonságát, a tisztikartagjait is visszatérésre kötelezte, hogy I. Ferenc József nevében átvegyék a megye közigazgatását.

A bizottmány Sárbogárdon tartózkodó képviselői /január 5-én Abáról Sárbogárdra menekültek/ január 7-én tartott ülésükön feloszlatták a testületet.¹²⁴ A bizottmány feloszlításának okai között feltétlenül meg kell említenünk az ország általános helyzetét, nevezetesen: Buda-Pest, az ország székvárosa elesett, a Honvédelmi Bizottmány és az országgyűlés Debrecenbe menekült, s a Dunántul jelentős részét megszállva tartották a császáriak. A megye északi területe, a móri és a Mészáros ut térsége az osztrák csapatok felügyelete alá került. Elfoglalták Székesfehérvárt, s a törvényhatóság más vidékein is súlyosbodott a helyzet. A bizottmány "szabadon és függetlenül" már nem

láthatta el feladatait, de a határozatot a megszállók azon tudatosan megtévesztő gyakorlata is befolyásolta, amely a testülettől követelte a hűségnyilatkozatot.

A bizottmány döntéséről értesülő Petrichevich sietett is kijelenteni: az "... a pártütő főnökök zsarnok hatalmaskodása benyomása alatt eredett, érvénytelen lévén, annak semmi törvényes következtést tulajdonítani teljességgel nem lehet." Tehát az ezredes számára primér fontossággal bírt a bizottmány-nyak, mint törvényes hatóságnak a funkcionálása, hogy azt az ellenforradalom törekvéseinek és céljainak alávetesse. Január 13-ára a megyeháza nagytermébe rendelte a bizottmány, a tisztikar és a községi előljáróságok tagjait. A délelőtti 10 órakor kezdődő ülésen megjelentekkel tudatta célját is; feltétlen hűségnyilatkozatot követelt. Az igen feszült politikai légkörben zajló ülésen - többen az ellenállás lehetőségét is fölvetették - megfogalmazott nyilatkozat nem a feltétlen behódolást tükrözte. "... Ő császári, királyi felségének dicsően országlott elődei iránt, a hazai törvények értelmében e megye mindenkor tántorithatlan hűséggel viseltetett. Ugy mi is őcsászári, királyi felsége Ferenc József, mint a practica sanctio értelmében urunk és királyunk eránt tántorithatlan hűségünket és hódolatunkat, fennálló törvényeink értelmében ezennel ünnepélyesen kijelentjük, azon teljes és benső meggyőződéssel, hogy őcsászári, királyi felsége hazánkat törvényünk szerint fogja kormányozni." A megyeháza előtti téren felsorakozott gyalogság és tüzérség fenyegetésétől megrettent bizottmány nyilatkozatával Petrichevich nem volt megelégedve, mert annak általa kifogásolt része - Ferenc József "elődei iránt a hazai törvények értelmében e megye mindenkor tántorithatlan hűséggel viseltetett" - az uralkodót ellenségnek tekintette. A fentieket márcsak azért sem fogalmaz-

hatta meg a testület, - vélekedett az ezredes -, mert az elmúlt hónapokban, szembeszállva a király akaratával, a "forradalmi párt" utasításait és rendeleteit teljesítette. A hűségnyilatkozat aláírása után a császári ezredes feloszlatta a bizottmányt. Katonai felügyelet alá helyezte a megyei adminisztrációt is, és az uralkodó tekintélyének helyreállítására rendkívüli állapotot léptetett életbe. A katonaság ellátása, az adók behajtása, a királyi manifesztumok kihirdetése a tevékenységét megkezdő tisztikar feladata volt. Rögtönítélő törvényszék elé állíttatta Petrichevich mindazokat, akik a népet felkelésre ösztönzik, megtámadják a császáriakat és Ferenc József ellen izgató, lázító beszédeket tartanak. Utasítást adott a megyei klubok, kaszinók, egyletek bezárására. A Honvédelmi Bizottmány lefoglalta javakat felmentette a zár alól. Ugyanakkor szigorúan ellenőriztette a törvényhatóság pénztárainak kezelését és felhasználását. Az említett eszközök segítségével kísérelte meg szétzuzni a szabadságharc politikai és gazdasági erőtartalékait.

Windisch-Grätz tábornagy, az osztrák hadsereg főparancsnoka január 17-én nevezte ki Fejér megye és Székesfehérvár szabad királyi város ideiglenes császári és királyi biztosává a Tolna megyei, konzervatív politikai nézeteiről ismert Gyulai Gaál Ede középirtokost. A teljhatalommal felruházott császári biztos elsődleges feladata a közigazgatás és az igazságszolgáltatás átszervezése volt. A hivatalok forradalmi szellemű tagjait fölcserélte az anlikus, az ellenforradalom célkitűzéseit kiszolgáló tisztviselőkkel. Közjogi és politikai természetű kérdésekben közvetlenül Windisch-Grätztől kapta az utasításokat. Fejér megyében a Habsburg-hatalom kiépítése érdekében kérhette - és kérte is - a katonai hatóságok támogatását.

A megyeszékhelyre érkező Gyulai Gaál haladéktalanul munkához látott. A katonai parancsnokságtól átvette a közigazgatás irányítását, az adminisztráció átszervezését. Megerősítette Petrichevich korábbi utasításait, ismételten elrendelte a bizottmányok tevékenységének azonnali beszüntetését. Felszólította a községek előljáróit, hogy Ferenc József iránti "hódulatukat és tántorithatatlan" hűségüket megfogalmazzák.

A közigazgatás és az igazságszolgáltatás átszervezésében a megye alispánjai támogatták, Zlinszkyt a belügyek irányításával, rendelkezéseinek végrehajtásával, a pénztárak és az adók beszedésének felügyeletével bizta meg. A kiadások felülvizsgálata az alispán elnöklete alatt működő gazdasági választmány feladata volt. De a jelentősebb, a rendkívüli kiadások feletti döntés jogát a császári biztos magának tartotta fenn. Cserna másodalispán a törvényszék munkáját vezette. Az igazságszolgáltatás legfőbb megyei fórumának hatáskörébe tartoztak a büntető, a polgári és a csődperek mellett a betáblázások, a nemességigazolások, a birói zár iránti kérdések és az ügyvédi megbízások, meghatalmazások. Gyulai Gaál a bizottmány megválasztotta ülnököket felmentette, helyükre táblabírákat nevezett ki. Segítették a feladatok ellátását a számvevő, az ügyészi hivatal tagjai, a fő- és alszolgabírák. Az árvaügyek kezelésével megbízott választmány elnökévé a megyei konzervatívok egyik prominens képviselőjét, Bajzáth György királyi tanácsost nevezte ki. Személycserékre került sor a város közigazgatásában is. A tisztikar tagjainak névsorából törölte mindazokat, akik a magyar hadseregben harcolnak a megszálló erők ellen.¹²⁶ Hatályon kívül helyezte az utolsó rendi országgyűlésen a megyék és a városok közigazgatásáról szóló törvénycikkeket. Székesfehérvár esetében csak részben állította vissza az 1848 előtti testületeket,

hiszen a választott polgárok intézményét száműzte a közigazgatásból. Csupán 12 képviselő vett részt a vegyes tanácsi üléseken. A megye irányításából kizárta a közgyűléseket, és az alispáni hivatal is csak végrehajtó szerepet töltött be. A császári biztos felfüggesztette az önkormányzati jogokat, rendeleti úton kormányozta a megyei és a városi törvényhatóságot.

Feladata teljesítésében jelentős mértékben támogatták a földbirtokosok, az egyházmegye vezetői, valamint azok a nemesi származású értelmiségiek, akik a forradalmi átalakulást követően nem kaptak helyet a bizottmányban és a tisztikarban. Heringh Ignác személye az utóbb elmondottakat igazolja: 1848-at megelőzően a lovasberényi uradalom ügyvédjeként rendszeresen jelen volt a megyegyűléseken, sőt a pesti forradalmi események után összeülő kisgyűlések tanácskozásain is részt vett. Azonban a megyebizottmány és a testület mellett működő bizottságok, választmányok nem választották tagjai sorába a konzervatív Czirákyak "ügyviselőjét". Gyulai Gaál Ede mellett a forradalmárok lefoglalt javainak felügyelőjeként kezdte meg tevékenységét. Személyesen irányította Batthyány Lajos, Batthyány Kázmér, Madarász László, Salamon Lajos, Fiáth István birtokainak zár alá helyezését.¹²⁷ Heringh mögött nem maradtak el a megyebizottmány egyes tagjai sem: gr. Eszterházy László sárosdi és gr. Győry László perkátai földesur a törvényszéken ítélkeztek. Az egyházmegye vezetői közül főként Farkas Ferenc nagyprépost és Farkas Imre kanonok bizonyította hűségét.

A közigazgatás átszervezését követően a lakossághoz intézett proklamációjában nyíltan fölfedte célját; a forradalmi erők és törekvések szétzuzását. "A fejedelem iránti hűségemben és hazám iránti szeretetemben ... a netalán felmerülő ellentörekvéseknek a fenyegető igazság súlya alá helyezésére mindig e-

legendő indokot fogok találni. Teljesítsék hű alattvalói kötelességüket, seregeljenek mindnyájan egy szívvvel-lélekkel a trón körül! Oltalom a hiveknek, bocsánat a megtérőknek, végveszély a pártütőknek!" ¹²⁸ - így fejezte be a néphez intézett felhívását. Az osztrákellenes hangulat felszámolása érdekében a honvédsereg szétverésének hírért terjesztették a császárpártiak. A "dynasticus zsarnokok" hatalmába került megye népének szabadságvágyát és szabadságszeretetét álhirekkel nem lehetett megtörni. Egyre többen keltek át a Dunán és csatlakoztak a honvédalakulatokhoz. Sallay Pál sárbogárdi református tanító február elején Kossuth kérésére vállalkozott arra, hogy rendszeresen beszámol a nép hangulatáról, és a megye déli területein megkezdte az ellenállók összefogását, felveszi a küzdelmet az osztrákbarát tisztviselőkkel. ¹²⁹

A statárium, a katonai megszállás ellenére a nép ellenállását még időlegesen sem lehetett megtörni. Nem teljesítették a császári biztos utasításait Füle, Csősz, és Tác helységek előljárói. Többszöri felszólításra sem adták át a Honvédelmi Bizottmány rendeleteit. A fegyverek beadásának megtagadása, elrejtésük minden napos volt a megyében. Esetenként katonaságot kellett kivezényelni a lakosság ellenállásának megtörésére. Január 25-én Iszkaszentgyörgyre és Csőrra indult egy ~~szaksz~~ ^{szaksz}, hogy beszédjék az elrejtett fegyvereket. ¹³⁰ Érd mezőváros előljárói a parasztok ellenállása láttán az alispáni hivataltól kértek segítséget. Eredménytelennek bizonyult a székesfehérvári katonai parancsnokság és a császári biztos szigorú utasítása is. A lakosok jelentős része nyíltan megtagadta a hűségnyilatkozatot. Podhorszky szolgabíró kerületében fekvő helységek is szembeszálltak. Az adonyiak és a dunapenteleiek sem nyilatkoztak. Az utóbbiak azzal érveltek: "minek az írásbeli

hódolat, ha már ugy is meghódították a megyét fegyverrel". Hercegfalva és Rácalmás lakói pedig feltételekhez kötötték hűségüket. Csak abban az esetben ismerik el Ferenc József "királyi herceget" uralkodónak, ha megkoronáztatja magát.¹³¹

Láthatjuk, hogy elsősorban a falvakban és a mezővárosokban éltek elevenen az ellenállás csirái. A Habsburg-ellenes politikai hangulat fokozódásához hozzájárultak az állandóan növekvő katonai terhek; a rekvirálások, az előfogatok lefoglalása, az élelmiszer-készletek és tartalékok felélése a parasztok kiszolgáltatott voltának tudatát mélyítették el. A megszállóknak, de különösen az ellenforradalom céljait megtestesítő császári biztosnak az antifeudális mozgalmak ellen is fel kellett vennie a küzdelmet. Az erdőpusztítások, a hus- és bormérések, a szolgáltatások megtagadása¹³² nem egyszerű kihágási esetek voltak, hanem az indítékok mögött - az 1848 tavaszán fellángoló mozgalmakhoz hasonlóan - a jobbágyszabadsággal szembeni elégedetlenség kifejezésekként jogos törekvés; a feudális maradványok teljes felszámolása huzódott meg. Az ideiglenes megszállás hónapjainak parasztmozgalmai, mégha nem is érték el az áprilisi törvények után kirobbanó felkelések méreteit, veszélyeztették a Habsburg-hatalmi struktúra kiépülését.

Windisch-Grätz tábornagy március végén rendkívüli feladat ellátásával bizta meg a megye császári biztosát: az ellenállás szétzúzása, a "rebellisek" letartóztatása és az osztrákoknak nem engedelmeskedő helységek megbüntetése volt a feladata. Eljárásában támogatta Petrichevich különítménye is. A "törvényes rend" helyreállítására több Pest, Bács és Fejér megyei helységben megtorló intézkedéseket foganatosítottak. Kiskőrösön 30 foglyot ejtettek. Kalocsára 3544,- Ft hadirsarcot vetettek ki és a város tanácsát is átszervezték. Dunapentelén - a hűség-

nyilatkozat visszautasítása miatt - hadisarcot követeltek, ugyan-
csak megbüntették Rácalmás lakóit is.¹³³ Gaál és Petrichevich
expedíciója annak ellenére, hogy több település hódolatát ki-
erőszakolta, csak ideiglenesen biztosította a rendet. Erősza-
kos, könyörtelen fellépésük: a terményfoglalás, a hadisarc
olaj volt a tüzre. A honvédegységek győzelmes tavaszi hadjá-
rata, az osztrákok visszavonulása, nemcsak a Habsburg-ellenes
megnyilatkozásokat növelte, hanem a megszállt területek népének
tetteiben is kifejeződő szembenállását váltotta ki. Fejér megye
déli területén és a Duna mentén megjelentek a gerillák, a re-
guláris alakulatok. Az osztrákbarát járási tisztviselők elhagy-
ták kerületeiket, a nép bosszúja elől Székesfehérvárra menekül-
tek. De ott sem találtak menedéket, mert a császári-királyi
biztos fegyverekre épülő hatalma kártyavárként omlott össze.
Gaál Ede és hivei április 25-én kitakarodtak a megyéből.¹³⁴

Batthyány István kormánybiztossága

1849. április 25-én az alábbi bejegyzés olvasható Székes-
fehérvár tanácsának jegyzőkönyvében: "Minden itt volt császári
katonaság és katonai hatóság ma reggel rögtön minden tudósi-
tás nélkül ~~innét~~ eltávozott, ... ennél fogva az ostromállapot
megszűnt, s a jelen körülmények intézkedéseket igényelnének
a tanács bizottmánná lenne alakulandó". Az előterjesztés ér-
telmében a tanács bizottmánná alakult. Április 26-i ülésen a
császári biztos által kinevezett hivatalnokok és tanácsnokok
benyújtották lemondásukat, mert "sem nem működnek, sem működ-
ni nem akarnak". A bizottmány a lemondott tisztviselők ügyé-
ben a legközelebbi közgyűlésig elhalasztotta a döntést. Egy-
ben felszólították a lemondottakat, hogy a közgyűlés határo-

zatáig hivatali munkájukat lássák el. Ideiglenesen felfüggesztették az igazságszolgáltatást. Meghatározták, hogy a városi pénztárakban a bevételek és kiadások csak magyar bankjegyekkel bonyolíthatók. A szomszédos megyékbe futárt menesztettek, megfigyelők értesítették a város vezetőit a csapatmozdulatokról. A kapitányi hivatal megszervezte az éjszakai őrzőjáratokat. Köhler nyugalmazott kapitányt a katonai kórház parancsnokává nevezték ki, és a sebesültek gyógyításának költségeit humánus szempontok alapján vállalták.¹³⁵

Április végén értesültek Batthyány kormánybiztossá történt kinevezéséről. A megye és a város teljhatalmu kormánybiztosára sokoldalú feladatok hárultak. Meg kellett tisztítani a közigazgatást és az igazságszolgáltatást a császárhü elemektől. Személyesen kellett irányítani az ujoncozást, az adók befizetését, a hadsereg ellátását és a feloszlátott nemzetőr-alakulatok újjászervezését. A békepárti politikus rendkívüli viszonyok ellenére nem sietett a megyébe. A bizottmány küldöttével tudatta, csak azt követően érkezik Székesfehérvárra, miután a vidékről is kitakaródtak az osztrákok. Magatartása nem nyugtatta meg a kedélyeket. Különösen a megye vezetői ellen fokozódott az ellenszenv. Mind többen követelték Zlinszky és Cserna leváltását, a megyei tisztikar átszervezését. A személyi kérdések elodázása nem segítette elő a közigazgatás megszilárdulását. Sőt Batthyány utasítása is hozzájárult a bizonytalan politikai légkör kialakulásához. Gyulai Gaál és a megszállók menekülése általános lelkesedést eredményezett. Kivonulásuk után alig egy héttel a kormánybiztos pedig arról szólt, hogy az ellenforradalmi erők visszatérése esetén a tisztikar hagyja el a várost, a pénztárakat szállítsák el az ellenség elől.¹³⁶

Hadhalmy és a városi bizottmány tagjai Batthyány aggályai ellenére cselekedtek. Nem vártak a kormánybiztos megérkezéséig, hanem május 1-én egybehívták a közgyűlést. Kitörő örömmel fogadták a megjelent polgárok a függetlenségi nyilatkozatot, s Zsömböry tanácsnokot azonnal Debrecenbe küldték, hogy Székesfehérvár "hódolatát" és egyetértését tolmácsolja az ország kormányzójának. Az áprilisi törvények értelmében megszervezték a közigazgatást, a választott tisztviselők elfoglalták hivatalaikat. Niczky tanácsnokot a nemzetőrség ideiglenes felügyeletével bízták meg. A közgyűlés hatályon kívül helyezte a császári biztos intézkedéseit. Konszolidálták a közállapotokat, rendet és nyugalmat teremtettek. Batthyányt is megnyugtatták; arról értesítették, hogy sem a város közelében, de még a megyében sincs császári alakulat. Hiába sürgették a kormánybiztost, az csak május 10-én érkezett Székesfehérvárra.¹³⁷

Közel 4 hónapos elnyomás után fellélegzett a megye parasztsága is. Az előljárók megszervezték az őrzőjáratokat és a nemzetőrök is megkezdték gyakorlataikat. A tömegek hangulatát Mészáros Ferenc megyei lakos így összegezte: "A győzelmes magyar tábor ... újra kivívta Magyarország függetlenségét és a magyar nép szabadságát, minél fogva a 48-iki törvények ismét életbe lépven, ennek jótékony ereje mellett, ismét azon boldogság tetőpontjára jutottunk, melyen voltunk az előtt."¹³⁸

Ercsi térségében honvédalakulatok keltek át a Dunán, élelmezésükről a helységek gondoskodtak. Vajda Gábor százados a hadsereg támogatása érdekében a tisztviselőktől hathatós intézkedéseket követelt. Köhler százados - korábban a bizottmány a katonai kórház parancsnokává nevezte ki - térparancsnoki feladatok ellátására kapott megbízást. A sebesülésükből felépült honvédeket Erzsibe kellett vezényelnie és ellenőriztette

a fehérvári postahivatalt. A császári biztossal kapcsolatot tartó személyekhez érkező levelek lefoglalását rendelte el Vajda százados, de lefoglaltatta a hazaárulók javait is. Rendelkezett a nemzetőrség és a népfelkelés ügyében. Május első napjaiban megkezdődött a szabadcsapatok toborzása, a magisztrátus támogatásáról biztosította Koptsányi kormánybiztos személyes megbízottját, Nagy Boldizsár honvédszázadost.¹³⁹ Aulich tábornok egységeinek élelmezését is igen gyorsan megszervezték. Május 6-án 1000 q széna Budára történő szállítását kezdték meg. Az élelmiszer-raktárból 8000 adag kenyeret fuvaroztak a táborba és az osztrákok által hátrahagyott zabot és szénát is átadták. Zökkenőmentesen biztosították a felszabadítók élelmezését, a tanácsnokok meg is jegyezték: "Vitéz hadaink ellátása legkedvesebb kötelesség..."¹⁴⁰ A megye és a város lakói most nem tiltakoztak a katonai terhek ellen. Felismerték, [REDACTED] az ellenforradalom fegyveres intervenciója ^{nak visszaverése} az erők összefogása nélkül nem valósulhat meg.

Május 10-én a tevékenységét megkezdő kormánybiztos Székesfehérvárott konszolidált állapotokat talált. Ezt azonban nem mondhatjuk el a megyéről, ahol a császári biztossal együttműködő tisztviselők hivatalaikat megtartották; a megyebizottmány tagjainak sorában polarizálódás és személyi ellentétek voltak megfigyelhetők. A békepárt képviselői rágalmak özönét zuditották a megyébe visszatért Madarász László ellen. A radikális politikus elszigetelése azonban nem járt sikerrel, a csákvári kerület választói továbbra is képviselőjüket tisztelték személyében. Támogatták radikális elvbarátai is, főként öccse, Madarász József és Salamon Lajos. Batthyányt a bizottmány balszárnyát vezető, országosan is ismert politikusok háttérbe szorítása vezérelte, amikor hiveit ültette a vezető posztokra. Csapó Józsefet a megye

főjegyzőjét és az önkéntes nemzetőrök volt parancsnokát első alispánná, Boross Mihályt másodalispánná és Fekete Jánost, aki az országgyűlési választások idején Batthyány István Fehérvár képviselőjévé ajánlotta, főjegyzővé nevezte ki. A kinevezésekről értesülő baloldal választásokat követelt, de a kormánybiztos az áprilisi törvényekre és jogkörére hivatkozva visszautasította ■ Madarászék indítványát.¹⁴¹

Junius elején az erkölcsi halottnak tekintett Madarász László ismét a csákvári kerület mandátumáért indult harcba. Ellenfelei Kenessey Kálmán főszolgabíró és Fekete János főjegyző voltak. Batthyány támogatta Fekete 1848 nyarán elszenvedett súlyos kudarcát akarta feledtetni. Győzelem reményében vette fel a küzdelmet, hiszen a tisztikar jelentős többsége sorakozott fel mögötte. A kormánybiztos és a megye vezetőinek támogatása ellenére a békepárt jelöltjeinek fellépése nem volt eredményes. Madarászt támogatta a választók többsége. A radikális politikus választókhöz intézett felhívásában elveinek lényegét összegezte: "Önök engem nem egy pár nap óta ismernek... Én nem szoktam ígérni, hanem tenni..., hogy a csákvári képviselőiséget becsülöm, világos jele, hogy több helyeken lett megválasztásból a csákvárit fogadtam el. Minden királynak örökös ellensége vagyok minden kiváltságnak és szolgáltságnak. A szabadság minden polgár szent tulajdona lévén, a születésnek semmi elsőbbsége nincs, s a polgári egyenlőség a respublica alapja".¹⁴² Nem változtatott 1848 juniusában meghirdetett programján, az ott felsorolt követelésekből csak a szőlődézsma eltörlése valósult meg. 1849. juniusában lebonyolított választás Madarász győzelmével végződött. Erkölcsi és politikai értelemben is sikert aratott, a rágalmak ellenére a választók jelentős része nem tekintette csalónak, hanem olyan politikusnak, aki nem a liberálisok, hanem a nép

érdekeinek megvalósítója. Megszilárdult a helye a megyebizottmányban is, és a baloldal egyre határozottabban követelte a népfelkelés megszervezését, a forradalmi erők összefogását.

A fegyveres ellenállás szervezését megnehezítették a fellobbanó parasztmozgalmak; a zsellérek és a tegnapi jobbágyok ismét a feudális maradványok felszámolását követelték. Mórton és Csákberényben elfoglalták az erdőt. Polgárdiban bort mérték, a mányiak és a zámolyiak is "kárhozatos kihágásokat" követtek el. A nyári betakarítási munkák időszakában aratósztrájkokra került sor. Csurgón, Keresztesen és az előszállási uradalomban az aratók megtagadták a munkát, Szerződésben rögzített bérért és aratórészt nem vállalták a betakarítást. Batthyány statáriumot léptetett életbe: "a megyében mutatkozó communisticus hajlam, és törvényellenes kihágásokat csimjában leendő elfojtása" szükségessé tette a megtorlást. Müller Károly velegi lakost "néplázításért" katonai bíróság elé állíttatta. A halálos ítéletet június 4-én végrehajtották.¹⁴³ Kmety György ezredes hadteste és az elrettentő ítélet "lecsendesítette" a megye parasztságát.

A Kmety-hadtest május 27-én érkezett Székesfehérvárra. Felügyelte a siófoki, a veszprémi és a móri utakat. Meggyorsította az ujoncozást, katonai őrzérek biztosították a rendet és vagyonvédelmet. Kossuth is szorgalmazta a hadtest feltöltését. 1550 ujoncot állítottak Fejér, Tolna és Baranya községei, városai. Székesfehérvárról 291 honvéd csatlakozott az ezredes alakulataihoz. A 10., 23., 33., 45 és a 2. besztercei zászlóalj személyi állományának feltöltésére, az ujoncok felszerelése is a városban került sor. A laktanyában lefoglalt fegyverek közül 350-et bocsátottak a honvédzászlóaljak rendelkezésére. A mesteremberek lábbelivel látták el a besorozottakat.¹⁴⁴ Az ujoncozással egyidő-

ben folyt a nemzetőrség szervezése is, a városban csupán 6 nemzetőrszázadot állítottak fel.

A cári beavatkozásra az ellenforradalom újabb koncentrált támadására a kormány általános népfelkelést hirdetett. A keresztesháború megszervezése igen vontatottan valósult meg, a lelkészek ugyan kihirdették a népfelkelést, de a lakosság összefogására már nem került sor. Junius 11-i közgyűlés a 18-60. év közötti férfiakat szólította fegyverbe. Székesfehérváron felfegyverezték a nemzetőröket. Fejér megye falvaiban azonban közömbösen fogadták a megyebizottmány felhívását. Az aratással elfoglalt parasztok a gabona betakarításának befejezése előtt nem egyenesítették ki kaszaikat. Madarász László azonnal felismerte e magatartás veszélyes voltát. Azt javasolta, hogy csak a 18-30 év közötti férfiakat kötelezzék népfelkelésre, és azonnal kezdjék meg a felkelők összevonását. Csapó Józsefet fővezérré, a járások főszolgabíráit alvezéreké nevezték ki. Ugyanakkor a megye első alispánjának személyes küldötte felkereste Görgeyt, aki nem "javasolta" az általános népfelkelést.¹⁴⁵ A tábornok állásfoglalása a Madarász-féle javaslat elfogadásakor még egységes bizottmányban szakadást idézett elő. Felülkerekedtek az opportunisták, egyre sürűbben hangzottak el olyan vélemények, hogy a további ellenállás céltalan. Az osztrák erők közeledtének hírére a földművesek körében a korábban közömbös hangulat feloldódott. Mórról olyan hírek érkeztek, hogy a nép "örömmel megy a muszkára, nem fél az ellenség idejövetelétől."¹⁴⁶ A mezőváros lelkészei kihirdették a népfelkelést, a szervezésben a református lelkész fia mutatott példát. Székesfehérváron - Madarász felhívására - a nemzetőrszázadok és a népfelkelők összevonását határozták el. A közigazgatási feladatok ideiglenes el-

látásával Aschner Józsefet, Ybl Miklóst és Lintzer Vilmost bizták meg. Felhívással fordultak az első alispánhoz, hogy a megyében dolgozó városi illetőségű munkásokat és aratókat a megyei népfelkelőkkel indítsák hadba. Pozitív kezdeményezésre csak a sármelléki járás felső kerületében és Székesfehérvárott került sor.¹⁴⁷ A csákvári és a bicskei járásban a népfelkelők összevonását az alvezéreké kinevezett főszolgabírák tudatosan hátráltatták. Forradalmi vezetők nélkül az ellenállás holtpontra jutott. Osztrák erők törtek be Mór és Bicske felől, s a "megrémult bizottmány" és tisztikar tagjai július 3-án Rácalmásra menekültek. Szőke Lajos a bicskei járás főbírája nem követte a testületet; a felkelők összevonását elrendelő határozattal nyíltan szembeszállt. Mulasztását azzal akarta igazolni, hogy Németegyházapusztát elfoglalták a császári előcsapatok, s reguláris csapatok támogatása nélkül az ellenállás eredménytelen. Valójában Haynau terrorintézkedései ébresztették benne a félelmet. Nyakas szolgabíró július 7-én két huszár segítségével Székesfehérvárra akarta vezényelni a sármelléki járás felső kerületének népét. Azonban Wunyewski császári kapitány egysége délelőtt betört a mezővárosba. Mór egy zászlóalj gyalogos és egy század lovasság szállta meg. Wunyewski kitűzette a császári lobogót, a lelkészeket a császári proklamációk kihirdetésére kötelezte. Gerstner dandárparancsnoktól egysége megerősítését kérte, mert a környék falvainak lakossága igen "fanatikus". Főképp a csákberényiek között tapasztalt ellenállást, akik papjaik vezetésével népfelkelésre készülnek.¹⁴⁸ A szabadságharcot vérbefojtó ellenforradalmi erők első áldozatai a csákberényi lelkészek voltak.

A Rácalmásan tanácskozó bizottmány feloszlatta a megye középső vidékén - Székesfehérvár, Tác, Seregélyes és Ujfalu-pusztá ¹⁴⁹ - összevont kislétszámú népfelkelő egységet. A város ismét védtelen volt a betolakodókkal szemben, s július elején császári alakulatok dulták fel a falvakat.

A szabadságharc végnapjai

1849. július 12-én új helyzet alakult ki: a várost és a megye északi területeit ismét megszállták a császáriak. Székesfehérváron ^{az} ~~on~~ egysége élén bevonuló Schütte tábornok azonnal rendkívüli állapotot léptetett életbe, s megparancsolta; a lakosok puskáikat, pisztolyaikat és egyéb fegyvereiket adják át a megszállóknak. Ellenkező esetben házkutatást fog elrendelni, a fegyverrejtegetőket haditörvényszék elé állítja. ¹⁵⁰

A megszállás ismételten megnövelte a polgárság katonai terheit. A földművesek elkeseredését nagymértékben növelték az indokolatlan visszaélések, ugyanis a város határában állomásozó egységek a már képékbe rakott búzát alomnak használták. ¹⁵¹ A katonai parancsnokságnak azon rendelete, mely a beszállásoltaknak a laktanyában történő összevonását hangsúlyozta, nem a terheket, hanem a nyílt összeütközések lehetőségét csökkentette.

Falkenhayn vezérőrnagy, a város katonai parancsnoka az ideiglenes megszállás időszakából ismert eszközökkel; utasítások, rendeletek, a rendkívüli állapot adta korlátlan lehetőségek révén igyekezett megtörni a polgárság ellenállását. A bizottmányt elsősorban azért nem oszlatták fel, mert szüksége volt a közigazgatási apparátus munkájára, különösen abban a feszült helyzetben, amikor a megye teljes megszállására még nem került sor. ¹⁵²

A megye északnyugati területein megjelenő császári csapatok előnyomulása előbb arra kényszerítette a megyebizottmányt, hogy székhelyét elhagyja, majd a Rácalmásán július 11-én tartott ülésen elhatározták: a tisztikar Kunszentmiklósrá vonul.¹⁵³ A Dunán Pentelénél átkelő és menekülő tisztikar tagjainak magatartásáról - s természetesen a bizottmány határozatáról is - elkeseredett hangon mondott véleményt Záborszki Imre Noszlopy Gáspár kormánybiztoshoz irt jelentésében. Hogy a bizottmány határozatával többen nem értettek egyet, azt bizonyítja Madarász László nemzetgyűlési képviselőnek a tisztikarhoz intézett felhívása, amelyben a szabadságharc cselekvő irányításának vállalására és visszatérésre szólította fel a megye vezetőit.¹⁵⁴

Forradalmi magatartást és tetteket követelő felhívást Besze János - gr. Batthyány István helyébe kinevezett - kormánybiztos azzal az utasítással továbbította Csapóhoz, hogy az "a tiszti karral, de egyedül csak ezzel közlendő". A radikális politikusok - Madarász és Besze - együttes fellépésének meg is lett az eredménye. A tisztikar Kunszentmiklósról visszatért, s a megye császáriak által meg nem szállt részén meg is kezdték az önkéntesek toborzását. A szervező munkát megnehezítette, hogy a honvédsereg Szeged felé történt visszavonulásakor Baját az osztrákok megszállták. Lehetetlenné tették az ujoncok és az önkéntesek csatlakozását a magyar hadsereghez. Ezért Besze korábbi rendeletének módosítására kényszerült. Az önkénteseket, ujoncokat helységenként összeírták, s a megye déli határán tevékenykedő "védsereget" alakítottak. A "védsereg" megszervezésében jelentős feladatot vállalt Zsoldos János százados és Bakos József főhadnagy. A kormánybiztos ren-

delkezéseinek megtétele után azonban fontosabbnak tartotta, hogy a kormány után Szegedre siessen, mintsem a szabadságért küzdők élére állva irányítsa, megszervezze a népfelkelést. Azal indokolta döntését, hogy a szervező munkához feltétlenül pénzre van szüksége. Pénzt pedig csakis a Szegedre menekült kormánytól kérhet és kaphat /"... néhány napra sietek kormányukhoz pénzért, mely nélkül minden további lépésünk céltalan"/. Természetesen a megyéből távozó kormánybiztos átlátta elhatározásának kritikus voltát, most hangsúlyozott formában szólt a tisztikar tagjainak feladatáról: "... Az idő fontosságához képest úgy intézkedjék, hogy nagyobb részben jó szellemű és a haza védelmére kész népünk tisztviselők nélkül ne maradjon mind addig, míg ellenségtől e percig tiszta megyénk alsóbb részei felé ellenség nem tart." ¹⁵⁵

A megye déli területeinek reokkupálásától tartani nem kellett, hiszen a székesfehérvári helyőrség /a szluini határőrezred 4. zászlóalja/ létszámánál, katonai erejénél fogva erre képtelen volt. Julius végén, augusztus első napjaiban nem is kerülhetett sor megerősítésükre, mert a császáriak derékhadát a honvédsereg kötötte le. Székesfehérvár katonai parancsnoka július 24-én arról számolt be a főparancsnokságnak, hogy Dunapentele, Előszállás és Hercegfalva térségében egy huszáregység tevékenykedik. Falkenhayn ■ gyenge helyőrsége megtámadásától tartott, mert a huszárok Sárosdig nyomultak előre. Az előbb említett helységek öt, az utóbbi mindössze három mérföldre fekszik Székesfehérvártól délkeleti irányban. Lovas őrzőjáratot nem rendelhetett az említett térségbe, de gyalogos különítmény kiküldését sem tartotta tanácsosnak, mert azt a honvédegységek minden valószínűség szerint elfogják és lefegyverzik. Székesfehérvárott

is tapasztalnia kellett a polgárság jelentős részének napról napra növekvő szembenállását. A népfelkelők és a honvédegyeségek összehangolt támadása esetén támogatást csupán a 9 mérföldnyire Budán vagy Győrött állomásozó helyőrségektől remélhetett. A megye tisztviselői a déli részeken erőteljesen folytatták a népfelkelés előkészítését, melynek alapvető célja a székesfehérvári helyőrség elűzése, harcképtelenné tétele volt. Röpiratok, plakátok, a szabadságharc agitátorai szólították fegyverbe a megye parasztságát. Falkenhayn tehát sem a városban, sem annak közvetlen környékén nem tudta biztosítani "a törvényes rendet". Az osztrák kormány, a katonai hatóságok rendeleteinek sem tudott érvényt szerezni. Kihirdetésüket a nép, terjesztésüket a "rebellisek" megakadályozták. Falkenhayn nem tudott megbízható pontos információkat szerezni a megyében zajló eseményekről. Feladata teljesítésében nem támaszkodhatott a város vezetőire sem, mert azok minden lehetséges eszközt felhasználva gátolták a városparancsnok rendeleteinek végrehajtását. Ezért ismételten sürgette Gaál Ede megérkezését, hogy a császári biztos segítségével állítsa helyre "a megye teljesen lezüllött ügyvezetését."¹⁵⁶

Haynau utasítására a városba visszatérő és tevékenységét megkezdő Gaál Ede Székesfehérvár nagyobb biztonsága érdekében kérte a helyőrség megerősítését, nem a város polgárainak biztonsága vezérelte, hanem a megszálló erők pozícióinak megerősítésétől az ellenforradalom térhódításának megvalósulását remélte. Nevezetesen: a szabad királyi városból kiindulva megvalósítani a megye egész területén a katonai rémuralmat. Egyelőre csak a városban tudták - igaz csak ideiglenesen - megerősíteni helyzetüket. Állandó félelemben és rettegésben tartották a

polgárokat, a fizikai és pszichikai terror számos eszközét alkalmazták. A császári biztos tevékenységében jól megfigyelhető a rendőri funkciók tulsulya. Felségsértés vádjával letartóztatta, majd katonai őrizet mellett Budára kísértette Hadhalmy Pál polgármestert, König József bírót és Kolossváry Miklós városkapitányt. Sürgette a klérus császárhű tagjainak - Farkas Ferenc nagyprépost és Farkas Imre kanonok - visszatérését, akik 1849 áprilisában Badenbe, illetve Fürstenfeldbe menekültek. Rendeleti úton feloszlatta a megyei és a városi tisztkart, a város pénztárait lefoglaltatta. Augusztus elsején kinevezte a város osztrákbarát tisztkarát. Kinevezésükkel egyidőben a forradalom híveinek bizonyult tisztségviselőket hivatalaikból elmozdította és, mint az előzőekben láttuk, letartóztatta. Törvényen kívül helyezte a megyebizottmányt, a megyei tisztkart is. Csupán a hadsereg szükségleteinek biztosítására nevezte ki a ^{törvényhatóság} ~~megyei~~ központi biztosává Nagy Zsigmondot.¹⁵⁷

Fekker megye ellenforradalmi katonai és politikai vezetőinek törekvései nem hozták meg a várt sikert, elsősorban az általuk alkalmazott terror tette a nép öntudatos többségét ellenállóvá, a szabadságküzdelmét vivő nemzet aktiv harcosává. A városi tanács sem bizonyult engedelmes eszköznek, ugyanis az augusztus 2-án kiadott rendelet ellen, amely a katonai élelmiszer-raktár feltöltését volt hivatva biztosítani, ha óvatos formában is, de opponáltak. A 200 q széna és 200 pozsonyi mérő zab beszolgáltatását a tanács nem tudta biztosítani. A nyomasztó pénzhiány a felvásárlás lehetőségét hiusította meg, a lakosság készleteinek lefoglalása pedig az amúgy is feszült helyzet elmélyülését vonta volna maga után.¹⁵⁸

Felkanhayn vezérőrnagy a polgárság jelentős részének ellenállása láttán megtorló intézkedéseket volt kénytelen fogatnosítani. Elrendelte:

- a kocsmák, vendégfogadók, kávéházak este 10 óra után zárják be kapuikat,
- az átutazók utleveleit a helyi katonai parancsnokság felülvizsgálta, s csak az így láttamozott utlevéllel hagyhatják el a várost,
- betiltotta a gyűléseket, a kaszinók olvasó- és egyéb egyletek további tevékenységét felfüggesztette,
- ismételten felszólította a lakosságot, fegyvereiket adják le, a fegyverrejtegetők ellen szigorú megtorlást helyezett kilátásba,
- "Lázadási küljeleket un. nemzetőri vagy a pártütő tábori egyenruhát vagy a magyar respublika küljeleit: háromszínű vagy veres szalagokat, veres tollakat, kalapokon vagy külsőképp viselni rögtönítélő bíróság elébe vontatás, por és golyó általi halálos büntetés terhe alatt tiltatik."¹⁵⁹

A császári biztos sem maradt el a vezérőrnagy által kiadott terrorintézkedések mögött. Fejér megye lakosságához intézett "utolsó jó akaratu figyelmeztetése" katonai törvényszéki eljárással fenyegette meg mindazokat, akik a megye déli területein segítséget nyújtanak a népfelkelés megszervezésével foglalkozó tisztikarnak és bizottmányi tagoknak. A császári hadsereg ellen fegyvert ragadók ellen statáriális eljárást rendelt el, az ellenszegülőket, a felkelő községekre "végpusztulás vár"

- hangsúlyozta Gaál Ede.¹⁶⁰ Nem segítette az ellenforradalom po-

litikusait céljaik megvalósításában az a rendelet sem, mely a forradalom híveinek házáira közel 75 fekete-sárga zászlót tüzetett.¹⁶¹ A császári színeket öltő város polgárságának nagy részét nem lehetett megtéveszteni, ~~ahogy~~ ahogy a zámolyi lakosok sem riadtak vissza a katonai megtorlástól, mert bérelt földeikről az uraldalmat illető rész kiadása előtt behordták a gabonát.¹⁶²

Székesfehérváron a fegyveres felkelés előkészítésére is sor került. Nyikos György, Király József és Mihályi Peti József - mindhárman földművesek - vezetésével folytak az előkészületek. Augusztus 4-én vált ismertté, hogy a városi tanács tagjait életveszélyesen megfenyegették, s a megye déli területein szervezett szabadcsapatokkal is felvették a kapcsolatot. Gaál a felkelésre készülők vezetőit letartóztatta.¹⁶³ Letartóztatásuk azonban nem jelentette, hogy a császáriak urrá lettek a nehézségeken, és a városi lakosság felkelését csirájában elfojtották. Pontosan az ellenkezője történt! Augusztus 5-én a határőrzászlóalj elhagyta Székesfehérvárt, mert félt a nép haragjától.

Klapka augusztus 3-án aratott győzelme - szétzúzta a Komárom várát ostromló csapatokat, - ismét visszaadta északnyugat Dunántul népének a szabadságot. A megszállók állomáshelyeiket elhagyva Pozsony és Buda felé vonultak. ~~A győri~~ A győri katonai parancsnokság értesítette Falkenhaynt, hogy augusztus 4-én Pozsonyba vonulnak. Klapka egységei bekerítéssel fenyegették a győri helyőrséget. Sternfeld őrnagy lovasegységét - 4 lovasszázad és tüzérség - Alsógalláig szorították, s visszavonulásukat a "Mészáros uton", Bicske irányába már meg is kezdték. A felde-ritést végző Andrássy főhadnagy az értesüléseket megerősítette. Falkenhayn arra kényszerült, hogy augusztus 5-én feladja a várost.

A budai országuton Martonvásárig vonult, ahonnan megfigyelés alatt tarthatta Székesfehérvárt.

A város feladását megelőzően szigorú rendeletet adott ki: "Célszerűnek találtam az e városban tanyázott katonasággal néhány napra a várost elhagyni, és általadom a tanácsnak valamint magának a városnak minden itt maradó kincstári javakat, a beteg és lábadozó katonákat, az élelemtárat és egyébeket. Ha a katonaság távolléte alatt valamely császári s királyi katona megsértetnék; vagy a város bármely ellenséges ténnyt követne el: a város és annak hirtelen polgárai vakmerő merénnyel kért kemény büntetést szenvedni fognak."¹⁶⁴ Falkenhayn a császári főparancsnokságnak megküldött jelentésében úgy értékelte a történeteket, hogy a kivonulás nem jelentette Székesfehérvár feladását, mert ott még továbbra is fekete-sárga zászlók lobognak, a polgárok képviselői kijelentették: a császári és királyi biztos kinevezte hivatalnokokat nem mozditják el, holott ezzel a "rossz szellemű nép" közül egyesek nem értettek egyet.¹⁶⁵ A város ideiglenes tanácsának tagjai a határőrszázlójának kivonulását követően ültek össze. Felhívták a lakosság figyelmét; a város megóvása érdekében "csendesesen és békességesen" viselkedjenek. A szülők gyermekeiket, a mesteremberek legényeiket, inasaikat a "kicsapongásoktól" tartsák vissza. A katonai parancsnok rendelete értelmében eljáró tanács felhívását a város polgárainak jelentős része nem vette figyelembe. Falkenhayn kivonulását úgy értelmezte: az osztrák zsarnokság igája alól felszabadult. Spontán tömegdemonstráció is bizonyította, Székesfehérvár népe a nemzet szabadságküzdelmének lelkes és aktív híve.

Amikor a határőrszázlőalj kitakarodott a városból a polgárság a megyeszékház előtti térre vonult, előzőnlőtték az utcákat. Kossuthot és a szabadságot éltették. A középületekről, a házak faláról letépték a császári lobogókat és proklamációkat. A magisztrátus tagjai tehát nem tudták a "rendet" biztosítani, megrettentek a nép bosszujától s jelentős részük elmenekült. Augusztus 7-én egy szabadcsapat élén visszatért Székesfehérvárra Hamvasy volt városkapitány. Személyében művelt, forradalmi egyéniség került a város élére, aki a fehérvári önkéntesek parancsnokaként harctéri tapasztalatokkal is rendelkezett. Utasítására a városi tanács még el nem menekült tagjait letartóztatták. A városháza börtönébe zárták az osztrákokkal együttműködő Katonát, Fantát, Malesevicset, Füstert, Aktert és Nagy Zsigmondot.¹⁶⁶ Hamvasy, Peterdy és Ulmann haladéktalanul hozzáláttak a népfelkelő egységek szervezéséhez. Munkájukat megkönnyítette a népgyűlés azon határozata, mely elrendelte az általános népfelkelést. A népgyűlés résztvevői közül többen lelkesen csatlakoztak a Kossuth-önkéntesekhez is. Hamvasy a visszaérkezése utáni napon felvette a kapcsolatot Noszlapy Gáspárral a dunántúli alsó megyék kormánybiztosával, akit arra kért, egységével vonuljon a városba, mert a Noszlapy vezette erőkkkel és a városi népfelkelőkkel a Martonvásárnál veszteglő ellenség lefegyverzését végre lehet hajtani. Hamvasy által megjelölt támadás időpontja is kedvező volt, hiszen Gaál és Falkenhayn Buda-Pesten tartózkodott, s Kempennél a határőrszázlőalj megerősítését sürgették. A végrehajtandó támadás sikere tehát elsősorban a gyors elhatározásban rejlett. Noszlapy egységének s a felfegyverzett polgárság alakulatainak tervezett akciója a császári katonaság ellen

nemcsak lefegyverzésüket, hanem a város védelmét is szolgálta, ugyanis a határőrzászlóalj megerősítését követően Falkenhayn Székesfehérvárt újból vissza akarta foglalni, ahogy Hamvasy fogalmazta: "Fehérvárt összerombolni szándékozván."¹⁶⁷

A megye falvaiban is megkezdődött a parasztság mozgósítása. A kajászószentpéteri jegyző, Mezey József népfelkelésre szólította föl a lakosságot. A felkelők Mezey vezetésével meg is támadták az ellenséget. A rosszul felfegyverzett támadókat a császáriak visszaverték, a menekülők a szőlőkben kerestek menedéket.¹⁶⁸

Mezey József vezette népfelkelőkön kívül sem a város, sem a megye nem kísérelte meg Falkenhayn egysége ellen a támadást, helyettük a császári vezérőrnagy cselekedett. Kempen határozott utasítására augusztus ~~9~~-én éjszaka Székesfehérvár ellen vonult. Ugyancsak előnyomulásra szólította fel azt a 4 századot, amely Esztergomból Buda felé vonult vissza. A katonai kerület parancsnoka tehát a népfelkelők, a Komárom várából kitört honvédegységek elleni támadásra utasította a visszavonuló osztrák egységeket, mert a császári hadvezetést nyugtalansággal töltötte el Győr elvesztése. A várost augusztus 6-án foglalták el a népfelkelők, ezzel Bécs és Buda-Pest között az összeköttetést megbénították. Falkenhayn akciója a posta- és utánpótlás utvonálának /Győr-Székesfehérvár-Buda-Pest/ biztosítása szempontjából is kiemelt jelentőségű volt.

Székesfehérvár elleni támadásról értesülő Hamvasy felderítőket rendelt a környék falvaiba. Az ellenség közeledtének hírére hajnali fél háromkor dobszó és harangzugás hívta fegyverbe a fehérváriakat. A népfelkelők - elsősorban a földművesek és a kézművesek - fegyvert, kiegyenesített kaszát, husángot ragadva rohantak gyülekezési helyeikre: a megyeháza és a városháza

előtti térre, s parancsnokaik vezetésével a határőrszázalój ellen vonultak.

Alig érkezett a város közvetlen közelébe Falkenhayn, a népfelkelők egy 7-800 főből álló egysége rárontott a betolakodókra. Schiketanz hadnagyot súlyosan megsebesítették. A császári vezérőrnagy a meneteléstől elcsigázott katonáinak szuronyrohamot vezényelt, s megfutamították a fehérváriak támadó egységét. Öldöklő ütközet alakult ki a budai és a berényi ut övezte elővárosban. Kétezernél is több felkelő, akiket Magyaralmás környékéről érkezett megyei lakosok - közel 300 fő - is támogattak, szállt szembe a reguláris erőkkel. Elkecsereedett kézitusában sem tudta a horvát határőrszázalój szétverni a szabadságukért küzdőket. Falkenhayn katonái tüzcsovát dobtak a házakra, a lángok igen gyorsan terjedtek, közel 70 ház lett a tűz martalékává. Többen az égő házakban lelték halálukat. Az utcai harcok során heten áldozták életüket a hazáért, 24 népfelkelő súlyosan megsebesült. Fegyverrel a kezükben fogták el Varga Mihályt, Gáncs Pált, Kuczka Mihályt és Uitz Ignácot. A Seregélyesről visszatérő Hübner Andrást és Havelka Ferencet pedig az ütközet napjának délelőttjén tartóztatták le.¹⁶⁹

A város elfoglalására tett kísérlet nem bizonyult eredményesnek. A városi és a megyei népfelkelők fegyveres ellenállása meggyújtotta Falkenhayn és Gyulai Gaál Ede helyébe kinevezett császári és királyi biztos, Heringh Ignác terveit, sőt nemcsak az irreguláris erők megismételt támadásától, de a honvédalakulatok ellenakciójától is tartaniuk kellett. ██████████ Falkenhayn nem^{is} engedélyezte katonái elszállásolását, hanem tudatta a városi tanács börtönből kiszabadított tagjaival, hogy az ütközetet követően a határőrszázalój kivonul a városból, A vezérőrnagy döntését indokló Heringh is elismerte: a polgárság,

a nép ellen siker reményében nem vehetik fel az újabb ütközetet. Az osztrákhú tanácsnokokat felszólította, a katonaság kétnapi élelmiszerszükségletét - 1532 kenyér-, 126 zab és 84 szénarészlet - Pákozdra szállítsák.¹⁷⁰

A hajnali ütközet során elfogottakat - Rákos Mihály és Kubica János megyei lovaskatonákkal együtt - Pákozdra hurcolták, ahol Mittelbacher hadbíró kapitány kihallgatta, majd az éjszaka leple alatt, erős katonai őrizet mellett Budára szállította a császáriak foglyait. A világosi fegyverletételt követő megtorlás első áldozatai közt találjuk a fehérváriakat: Gáncs Pált, Havelka Ferencet, Hübner Andrást, Kuczka Mihályt, Uitz Ignácot és Varga Mihályt, a haditörvényszék ítélete alapján augusztus 14-én kivégezték.¹⁷¹ A fehérvárcsurgói kastélyban Maschek rendőrbiztos letartóztatta, majd augusztus 12-én éjjel Pestre kísértette a felségsértéssel vádolt gr. Károlyi Györgyöt. A baracskai és a kajászószentpéteri felkelők vezetőjét, Mezey Józsefet árulók segítségével augusztus 13-án elfogták. A 28 esztendőös forradalmárt a haditörvényszék golyó általi halálra ítélte.¹⁷²

A Pákoz, Sukoró, Velence, Baracska, Martonvásár utvonalon Buda felé visszazonuló Falkenhayn megtorló intézkedései félelemben tartották a falvak lakosságát, csakis így tudta egysége ellátását biztosítani. Vél lakói közel 100 kenyér-részletet nem szolgáltatottak be. Heringh utasította Tordas, Martonvásár és Kajászószentpéter községek elöljáróságát, hogy a hiányzó mennyiséget pótolják. Ugyanakkor a rendeletét "időn túl sem" teljesítő váliakat pénzbüntetéssel sújtotta, s hozzátette: "a katonai parancsok másodizbeni megszegői... a legszigorubb eljárást várhatják". Augusztus 13-án még Mar-

tonvásáron állomásoztak, engedélyezték a rekvirálásokat is, de ^aMednyánszky őrnagy vezette honvédalakulatok közeledtének hírére sietve Téténybe vonultak.¹⁷³

Az augusztus 10-i népfelkelést követően Székesfehérvárra visszatért a megyei tisztikar. Elsősorban Csapó József első alispán vette kezébe a halaszthatatlannal fontos ujoncozás irányítását. Továbbra is rendszeres kapcsolatot tartott fenn a Veszprémben tevékenykedő Noszlopy kormánybiztossal. Annak ellenére, hogy együttműködésük nem volt zavartalan, Csapó a kormánybiztos rendelkezéseinek értelmében látta el feladatát, igyekezett rendet teremteni a császáriak megfélemlítette polgárok között.

Augusztus 14-én meghirdette az általános népfelkelést, a népfelkelők az ellenség kiűzéséig voltak kötelesek a nemzet szabadságáért harcolni. A községek elöljáróinak, a lelkeseknek hat napot biztosított rendelete végrehajtására. A szabadcsapatok szervezésével párhuzamosan folytak az ujoncozás munkálatai. Klapka honvédegységeinek megerősítése, feltöltése a kormány Debrecenben - 1849. május 18-án - kiadott rendelete alapján történt. A lőfegyverrel nem rendelkezőket szuró és vágó eszközökkel látták el, az ellenszegülők felett haditörvénszék mondott ítéletet, az elmenekülőket pedig - elfogásuk esetén - nyolc évi katonai szolgálatra kötelezték. Noszlopy külön kiemelte a tisztviselők, az elöljárók felelősségét, a szabotálók vagyonukat és életüket kockáztatták.

A népfelkelés, az ujoncozás gyors és szervezett lebonyolítását a városban tapasztalt ellenállás veszélyeztette. Egyes polgárok a tanácsteremben "botrányos és kebelrázó hazaárulási bünt" követtek el, amikor olyan felhívást szerkesztettek, melynek tartalma szerint az aláíró arra kötelezi magát, hogy "...ha-

zája védelmére az osztrák sereg ellen fegyvert nem fog."¹⁷⁴
Az ellenforradalmat támogatók nyílt fellépése Székesfehérvárott arra készítette Mednyánszky Sándor őrnagyot, hogy rendkívüli intézkedéseket hozzon: a hazaárulókat bebörtönözték, s rögtönítélő bíróság kezdte meg működését. A polgári és katonai személyekből álló vésztörvényszék - elnöke Boross Mihály másodalispán - két halálos ítéletet hozott. Halálra ítélték a Falkenhaynnal összeköttetésben álló Kapy József tanácsnokot és Valnták Annát, Farkas Ferenc nagyprépost házvezetőnőjét, aki rendszeresen tájékoztatta a városban zajló eseményekről az ellenforradalmi erőkkel együttműködő s Badenben tartózkodó főpapot.¹⁷⁵

Mednyánszky nemcsak az ellenforradalom hiveivel való leszámolást tartotta fontosnak, hanem az ujoncozást és a városi adminisztráció felállítását is. Utasította a megye első alispánját, hogy 48 óra alatt fejezzék be a sorozást, a forradalom hiveiből szervezze meg a város tisztikarát. "Por és golyó által fognak kivégeztetni..." - hangsúlyozta augusztus 14-én kiadott rendelete - mindazok, akik a kereskedelmi forgalomban nem vagy értéken alul fogadják el a magyar bankjegyeket.¹⁷⁶ Ezen rendelet eredményességét bizonyítja a császári biztos jegyzőkönyvének bejegyzése: Fehérváron az osztrák utalványokat nem fogadták el, Kossuth - és "régi"ausztriai bankjegyeket követeltek.¹⁷⁷ Erélyes intézkedéseket fogantatosított a megyében is. Nabrádi Bence főhadnagyot palotai térparancsnokká és "ujoncszállítóvá" nevezte ki. A főhadnagy feladatai között szerepelt Veszprém, Kenese és Székesfehérvár összeköttetésének fenntartása. A sármelléki járás felső kerületének előljáróit felszólította, hogy a községek nemzetőreiket a haza védelmére szólítsák fegyverbe. 178

Mednyánszky egysége élén augusztus 14-én elhagyta Székesfehérvárt, a várostól északkeletre folytatta tevékenységét. Singer százados parancsnoksága alatt gyalogságot, egy huszárszakaszt és két ágyut hagyott hátra.¹⁷⁹ A honvédegységek jelenlétét a város védelmén túl a felforgatók, a rend megbontását célzó törekvése is megkövetelte. Olyan hírek terjedtek el meggyeszte, hogy újabb ellenséges csapatok érkeztek, a Székesfehérvár megszállása bármikor bekövetkezhet. Csapó szükségesnek tartotta a városlakók megnyugtására közölni: a hozzá beérkezett jelentések alapján támadástól nem kell tartani, sőt az osztrákok - "honvédeink megjelenésének hírére" - Martonvásárról Pestre vonultak. Valójában a Falkenhayn vezette zászlóalja csak Tétényig ^{hátrált} . Azonban augusztus 16-án már aggodalmának is hangot adott. Bicskére 650 főből álló császári egység vonult, és a megyében levő osztrák erők támadásra készülnek. Előőrseik már a fehérvári szőlőkig merészkedtek. A városban nem lehetett tovább biztosítani a fegyelmet, az ellenállás megszervezésére tett erőfeszítések kudarcba fulladtak. A forradalmárok a honvédalakulatokkal együtt elhagyták a várost. A császáriak kegyetlenkedéseiről érkező hírek tovább fokozták a félelmet. Óbarkon négy házat - köztük a bírót is - felgyújtották, mert a huszárok egy császári katonát megöltek, egyet pedig foglyul ejtettek.¹⁸⁰

Kempen altábornagy Bécs és Buda-Pest közötti kapcsolat helyreállítása érdekében utasította Falkenhaynt derítse fel a felkerlők haderejét, s azonnal nyomuljon előre. A császári hadvezetés Klapka elért sikereinek hatására haderő-átcsoportosítást hajtott végre. A II. tartalékhadtest Dél-Dunántulról vonult északra. Kecskemét térségében tevékenykedő Jablonowski-dandárt még a világosi kapituláció előtt Pestre rendelték.

Jablonowski vezérőrnagy azt a feladatot kapta, hogy szállja meg Fejér megyét, s Falkenhaynnal közösen foglalja el Székesfehérvárt. Biztosítsák a Buda-Székesfehérvár utvonalat, majd a dandár folytassa előnyomulását a Székesfehérvárról Győrbe vezető utvonalon.¹⁸¹ Időközben Falkenhayn gyenge határőrzéslóaljának megerősítésére is sor került. A lovassággal megerősített szluini határőrezred 4. zászlóalja a budai uton vonult Székesfehérvár ellen. Kempen augusztus 17-i utasítása értelmében felkészült a város elfoglalására. Székesfehérvárra rendelték Mittlacher /?/ hadbíró kapitányt, hogy a császári biztossal karöltve irányítsák a népfelkelés körülményeinek kivizsgálását. A forradalmárookra, az augusztus 10-i népfelkelésben részt vett kézművesekre, földművesekre súlyos megpróbáltatások vártak, de Kempen a város valamennyi polgárának megbüntetését is tervezte. Elhatározott tényként közölte a császári biztossal: Falkenhayn egységének elűzéséért hadisarcot vet ki Székesfehérvár lakóira, csupán az összeg mennyiségét nem döntötte még el.

A világosi fegyverletételt követően az osztrák főparancsnokság tehát igen sürgősen intézkedett, nemcsak Székesfehérvár, a megye megszállása volt számukra fontos, hanem Klapka honvédalakulatainak, a visszavonuló népfelkelők szétzúzása és Komárom várának izolálása. A megye megszállását elősegítette az is, hogy a szabadságharc leverésének, Kossuth menekülésének és Görgey kapitulációjának hírére a reguláris egységek, a tisztikar tagjai augusztus 18-án elhagyták a várost. Nem maradt sem a megyében, sem a város térségében olyan politikai és katonai erő, amely a koncentrált támadással, a tulerővel szemben ellenállást fejtett volna ki. Székesfehérvárott a lakosságnak az elmúlt napokban megkezdődött mene-

külése tovább folytatódott, az otthon maradtakat félelem és rettegés töltötte el.

Augusztus 19-én délelőtt - 10 és 11 óra között - az osztrákok megszállták a várost. Falkenhayn Pákozdról, Jablonowski Lovasberényből érkezett Székesfehérvárra. Heringh a megszállás napján Geringerhez írt jelentésében elismerte, a városban tapasztalt idegenkedés, ellenszenv nagyban megnehezíti a rábízott feladatok teljesítését. Különösen az aggasztotta, hogy Székesfehérvárott igen kevés híve van az uralkodónak, az osztrák kormánynak. Szükségeseinek tartotta a megszálló horvát zászlóalj további megerősítését is, mert ütőképes lovasegység és tüzérség nélkül nem biztosíthatja a város megtartását. Ugyanis a Jablonowski-dandár Kempen parancsára augusztus 20-án elhagyja a várost, és megindul Mór felé, hogy ^aGyőrbe vezetőutat megszállja, a Bakonyba visszavonult honvédalakulatokat ~~és~~ népfelkelőket megsemmisítse. Így - a királyi biztos véleménye szerint - a határőrzészlóalja igen nagy veszélybe kerül, mert a Bakony erdeibe menekült szabadcsapatok ismét visszatérnek, hogy elűzzék Falkenhayn tábornokot. A helyőrség megerősítését kérő Heringh helyesen ismerte föl: Székesfehérvár elfoglalása és megtartása nemcsak a megye megszállásának fontos része, hanem a Dunántulon közvetlenül az ország székvárosának kulcsa, de közvetve Bécsé is az átvezető - stratégiaileg is fontos - utvonal miatt.¹⁸²

Falkenhayn is a városlakók passzív ellenállásába ütközött: az előfogatosok nem jelentek meg, a hazatért honvédek elmenekültek; nem akartak "őfelsége" katonái lenni. Az osztrákbarát városi tanács Pestről visszatért tagjai sem tudták megoldani az élelmezés, elszállásolás problémáit, a határőrzészlóalj

augusztus 10-i elűzéséért a városra kivetett 60 000,- Ft hadisarc az elégedetlenség elmélyüléséhez vezetett.

A nép - elsősorban a megye parasztsága - a féktelen terror ellenére titkon remélte; az ellenforradalom csak ideiglenesen aratott győzelmet. A falvakat bejárta az a hír, hogy a törökök a magyar nép segítségére sietnek, s újabb hadműveletekre kerül sor. Erre a megye egyes helységeinek "elrémült lakosai" a szőlőket leszüretelték, a burgonyát, kukoricát megszedték. A folyamatnak Heringh Ignác szeptember 17-én kibocsátott rendelete vetett véget. Az őszi betakarítást, a szüretelést, a haszonbérleti földeken termelt burgonya és kukorica begyűjtését csakis a földesurak engedélyével végezhatték el. Az urbéri szolgáltatások visszaállítását cáfoló királyi biztos rendelkezés megerősítette: a császári hatóságok is megszűntnek tekintik az urbéri szolgálatokat, a papi tizedet. Viszont változatlanul megtartják azon törvényeket, melyek a kisebb királyi haszonvételekről szólnak és az urbéri állományhoz nem tartozó szőlők és földek után járó szolgálatokat szabályozzák.¹⁸³

1849 októberében a megszállók, a császár szolgálatába lépett tisztviselők egyre fokozódó ellenállást tapasztaltak a megyében. Az értelmiség tagjai közül csak kevesek voltak hűek az uralkodóhoz, a nép pedig "még most is ... egyre várja a hazát s monarchiát tönkre tenni igyekezett kárhozatos nép boldogítókat, kapja, hordja, terjeszti a veszedelmes értelmű híreket, s úgy mondva, csak úgy neszez, hogy a lázítók által agyába vert szerencsétlen szabadság és communismus eszméit hol nyílik alkalma újra életbe léptetni. Nem hiszik..., hogy Őfelsége kormányának szándoka irányukba jó, üdvös és igaz-

ságos ... Azt hiszik, hogy a kormány s annak minden eszközei az ő elnyomatásukat vették célba, megteszik ugyan, amit tőlük a felsőbbség kíván, de csak ott és addig, ahol és meddig a hatóság nyomukban van, ahol ezt nem érzik, megtagadják a földesurak irányában tartozásaikat, bitangolják, pusztítják a más tulajdonát, kiváltképp az erdőket..."¹⁸⁴

Fejér megye népe az önkényuralom éveiben is őrizte a szabadság, a nemzeti függetlenség eszméjét. Kossuth, Petőfi és Táncsics neve számukra azt jelentette: Folytatni a szabadságharcot, folytatni a jobbágyszabadítást..."¹⁸⁵ 1848-1849 emléke közel egy évszázadon át ösztönzője volt a kizsákmányolt tömegek osztályharcának.

Jegyzetek

- 1./ Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest, 1847. II.k., 33-42.
- 2./ Bodrog György: A tőkés gazdálkodás kialakulása az előszállási uradalomban. Agrártörténeti Szemle. 1966. 502-524.
Farkas Gábor: Az intenzív állattenyésztés kezdetei az előszállási uradalomban 1810-1815. Alba Regia X.k., Szfvár, 1969., 188-191.
- 3./ Sándor Pál: Az 1849. utáni parasztbirtok történeti statisztikai vizsgálatához Fejér megyében. Agrártörténeti Szemle. 1970. 307.
- 4./ Nagy Lajos: Dunapentele története 1526-1849. Fejér megyei történeti évkönyv. 9/A továbbiakban: FMTÉ/. Szfvár, 1975. 84-96.
- 5./ Fejér megyei Levéltár /A továbbiakban: FmL/, Törvényszéki iratok /A továbbiakban: Törvénysz. ir./. 1847:443.sz.
- 6./ FmL. Közgyűlési iratok /A továbbiakban: Közgy.ir./ 1847:887. sz. Közgyűlési jegyzőkönyvek. /A továbbiakban: Közgy.jkv./. 1847:309-321. sz.
- 7./ Közgy. jkv. 1847:4572., 4574.sz.
- 8./ Uo. 1847:4587; 4591.sz.
- 9./ Uo. 1847:4768; 4773.sz.
- 10./ Uo. 1848:3.sz.
- 11./ FmL. Alispáni iratok. /A továbbiakban: Alisp.ir./ Zichy Ödön utasítása. Pest, 1848. márc. 16. sz.n.
- 12./ Uo. Vicenty főszolgabíró jelentése. 1848. márc. 25. sz.n.
- 13./ Boross Mihály: Élményeim 1848-1861. Szfvár, é.n. 15.
- 14./ Közgy. jkv. 1848:1090., 1091.sz.
- 15./ Alisp. ir. Nagy Sándor szolgabíró jelentése. Adony, 1848. márc. 30. sz.n. Győry András az alispánhoz. 1848. márc. 28. sz.n. és Nagy Károly szolgabíró jelentése. 1848.márc. 31.sz.n.

- 16./ Uo. Szluha Benedek jelentése. 1848. ápr. 8. sz.n.
- 17./ Országos Levéltár. /A továbbiakban: OL./ Országos Miniszteri Ideiglenes Bizottmány iratai. /A továbbiakban: MOIB./ 1848:52.sz.
- 18./ FmL. Székesfehérvár város Tanácsának iratai. /A továbbiakban: Tanács.ir./ 1848:987.sz.
- 19./ Uo. 1848:1041.sz.
- 20./ FmL. Fejér megye Ideiglenes Választmányának jegyzőkönyve. /A továbbiakban: FIV jkv./ 1848. márc. 31.
- 21./ MOIB. 1848:154.sz. Varga János: A jobbágyfelszabadítás 1848-ban. Bp., 1971. 284.
- 22./ Közgy. jkv. 1848:1095-1103.sz.
- 23./ Uo. 1848:1150-1154.sz.
- 24./ FmL. Acta Locorum. Csurgó. Megyei rendeletek és hirdetmények jegyzőkönyve. /A továbbiakban: Csurgó jkv./ 1848. ápr. 17.
- 25./ Tanács ir. 1849:753.sz.
- 26./ Tanács jkv. 1848:1079.sz. Jegyzőkönyvi kivonat.
- 27./ MOIB. 1848:189.sz. Szócs Sebestyén: A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Bp., 1972. 19. Pulszky Ferenc: Életem és korom. Bp., 1884. I. 301-305.
- 28./ Tanács jkv. 1848:1129. sz.
- 29./ MOIB. 1848:364., 444. sz.
- 30./ Törvénytör. ir. 1848:204.sz. Ember Győző: Iratok az 1848-i parasztmozgalmak történetéhez. Bp., 1951. 14-16.
- 31./ FmL. Fejér megye Bizottmányának iratai. /A továbbiakban: Bizottmány ir./ 1848:616.sz.
- 32./ Törvénytör. ir. 1848:233., 259., 423. sz.
- 33./ Bizottmány ir. 1848:1414., 1277.sz.
- 34./ Törvénytör. ir. 1848:243.sz. Ember Győző: i.m. 17-18.
- 35./ FmL. Fejér megyei cs.kir. Urbéri Törvénytör. iratai. Csákberény, 1848. július 10.

- 36./ Törvénysz. ir. 1848:482.sz.
- 37./ FmL. Fejér megye Bizottmányának jegyzőkönyve. /A továbbiakban:
Bizottmány jkv./ 1848:729.sz. Alisp. ir. Vicenty főszolgabíró
jelentése. 1848. máj. 17. sz.n.
- 38./ Alisp. ir. 1848:12.sz.
- 39./ Bizottmány jkv. 1848:126.sz.
- 40./ Törvénysz. ir. 1848:147.sz.
- 41./ FIV jkv. 1848. ápr. 12.
- 42./ Bizottmány jkv. 1848:1626.sz.
- 43./ Törvénysz. ir. 1848:143.sz. Bizottmány jkv. 1848:1156.sz.
- 44./ Bizottmány ir. 1848:1520.sz.
- 45./ Uo. 1848:633.sz.
- 46./ Uo. 1848:646.sz. A folyamodványból kiderül, hogy az 1768. évi
urbéri összeírás adatait nem ismerik, ezért az 1768. évi
"Mappanak másolattyáért, és bár mi költségünkbe kerül is ki
adásaért könyörgünk hogy a közönség tárába örökre meg legyen."
- 47./ Bizottmány ir. 1848:615.sz.
- 48./ Bizottmány jkv. 1848:734.sz.
- 49./ Bizottmány ir. 1848:634.sz. Az igariak panaszuiban utalnak
arra, hogy legelőjüket 28, rétjüket 20 évvel ezelőtt foglalta
el az uradalom.
- 50./ Bizottmány jkv. 1848:1158., 1159.sz.
- 51./ Bizottmány ir. 1848:697.sz.
- 52./ Törvénysz. ir. 1848:289.sz.
- 53./ Bizottmány jkv. 1848:430., 730., 731., 1531.sz.
- 54./ Bizottmány jkv. 1848:1260.sz.
- 55./ Bizottmány ir. 1848:256.sz.
- 56./ Uo. 1848:564.sz.
- 57./ Uo. 1848:358; 627.sz.
- 58./ Uo. 1848:544.sz.

59./ Madarász József: Emlékirataim. 1831-1881. Bp., 1883. 118-121.

60./ Közgy. jkv. 1848:1307.sz. Madarász József: i.m. 117-119.

Csapó József előterjesztette névsor nem maradt fenn, így a központi tisztikar és Madarász József tervezetének részletes eltéréseit nem vizsgálhattuk.

61./ Tanács jkv. 1848:1291-1294.sz. Székesfehérvár választóinak névjegyzéke nem maradt fenn. A tanács 1848. áprilisa és októbere között keletkezett iratanyaga megsemmisült, így csupán az ülésjegyzőkönyvek szűkszavu bejegyzéseire hivatkozhatunk.

62./ FmL. Fejér megye Központi Választmányának jegyzőkönyve,

/A továbbiakban: FKV. jkv./ 1848:6, 7.sz.

63./ Madarász József: i.m. 125-130.

64./ OL. Országglászáti Osztály iratai /A továbbiakban: Orsz. Oszt./

1848. 2. kutfő. 43. tétel. FKV jkv. 1848. július 2.sz. Törvényt. ir. 1849:1708.sz. Közlöny, 1848. június 25.

65./ OL. Madarász Józsefre vonatkozó iratok. Sárkeresztur, 1848.

június 20. Madarász József: i.m. 130-131.

66./ OL. Madarász Lászlóra vonatkozó iratok /A továbbiakban: Ma-

darász L.ir././"Magyar Órszág védelmi harcza megbukásának okai" / 1900. Kézirat.

67./ Orsz. Oszt. 1848. 2. kutfő 105. tétel.

68./ Uo. 1848. 2. kutfő 265. tétel

69./ L.: a 65. sz. jegyzet.

70./ Boross Mihály: i.m. 62.

71./ Közlöny, 1848. július 30.

72./ Orsz. Oszt. 1848. 2. kutfő 411. tétel. Bizottmány ir. 1848:988.sz

73./ Orsz. Oszt. Székesfehérvár város követválasztási ügyei 1848.

2. kutfő 70. tétel. Közlöny, 1848. június 17.

74./ Bizottmány jkv. 1848:431., 736., 738., 756. sz.

A verebi nemzetőrök 100 fegyvert kértek az alispántól, a fegyvereket azonban Zlinszky nem tudta biztosítani. Március 30-án 500 fegyvert kért a MOIB-től, azt a választ kapta, hogy "a megyei őrsereg - kellő óvatosság mellett - más módon" történő fölfegyverzéséről gondoskodják.

75./ Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bpest, 1973. 259. Bizottmány ir. 1848:956., 1257.sz.

76./ Bizottmány jkv. 1848:1395., 2110. sz. Bizottmány ir. 1848:1144.sz. Junius közepén a bicskei járás 10 községében 799 nemzetőrt - Etyek: 264, Tárnok: 95, Gyuró: 54, Kuldó: 16, Tordas: 31, Bodmér: 31, Diósd: 40, Sóskut: 93, Érd: 174, Bodpuszta: 1 - irtak össze.

77./ Bizottmány ir. 1848:921. sz. Urbán: i.m. 68.

78./ Tanács jkv. 1848:2800.sz.

79./ Uo. 1848:2836., 2851. sz.

80./ Uo. 1848:3014.sz.

81./ Bizottmány jkv. 1848:2440-2443. sz. Kossuth Hírlapja, 1848. augusztus 27.

82./ FmL. Önkéntesekre Ügyelő Bizottmány iratai /A továbbiakban: Önkéntesek ir./ Hollósy Károly főszolgabíró jelentése. 1848. augusztus 26. sz. n. Horváth Imre szolgabíró jelentése. 1848. augusztus 28. sz.n. Jedlicska szolgabíró a bicskei járás második kerületében csekély eredményről számolt be. Felhívta az alispán figyelmét, ha a közeljövőben nem vonják össze az önkénteseket, könnyen megtörténhet, hogy a fegyveres szolgálattól visszalépnek. A helységekben általánosan elterjedt az a vélemény, hogy az urak helyett nem mennek harcolni. Tárnokon 2, Kajászószentpéteren 1, Sóskuton 2, Gyúrón 4 nemzetőrt tudott összeírni. A diósdai nemzetőrök 2 mes-

terlegényt fogadtak. Az önkéntesek toborzásának eredményéről
1.: FmL Önkéntesekre Ügyelő Bizottmány jegyzőkönyvei /A to-
vábbiakban: Önkéntesek jkv./ 1848.:12., 13., 42. sz. Bizott-
mány ir. 1848:54. sz.

83./ Bizottmány jkv. 1848:2448., 2451. sz.

84./ Önkéntesek jkv. 1848:15., 75., 78., sz.

85./ Bizottmány jkv. 1848:2449.sz. Önkéntesek jkv. 1848:14. 17.sz.

86./ Önkéntesek jkv. 1848:16.sz.

87./ Tanács jkv. 1848:3132.sz.

88./ Uo. 1848:3094-3096.sz. Haáder Pál polgármester családi nevét
"Hadhalmy"-ra magyarosította. E néven először a szeptember
1-i jegyzőkönyv említi.

89./ Bizottmány jkv. 1848:2445.sz.

90./ Törvéysz. ir. 1848:480.sz. Törvéysz. jkv. 1848:2728.sz.

91./ Törvéysz. ir. 1848:352.sz.

92./ Uo. 1848:366., 472. sz.

93./ Bizottmány jkv. 1848:2488.sz. Pázmándy arról is értesítette
a törvényhatóságot, hogy István nádor ismét Batthyányt nevezte
ki miniszterelnökké. A kinevezéssel - a főispán véleménye sze-
rint - megteremtődött a nagyobb vérontás elkerülésének lehe-
tősége.

94./ Uo. 1848:2489., 2491.sz.

95./ Tanács jkv. 1848:3244., 3246., 3247.sz.

96./ Uo. 1848:3257., 3260., 3280. sz.

97./ Bizottmány jkv. 1848:2666.sz. Bizottmány ir.1848:1098,
1143. sz.

98./ OL. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai. /A továbbiakban:
OHB./ 1848:674.sz. Bizottmány jkv. 1848:2675.sz. Tanács jkv.
1848:3306.sz.

- 99./ OHB. 1848:783. sz. Bizottmány jkv. 1848:2685.sz.
- 100./ OHB. 1848:750.sz.
- 101./ Bizottmány jkv. 1848:2710., 2768., sz. Tanács jkv.
1848:3379.sz.
- 102./ Jenei Károly: A pákozdi csata. Fejér megyei Szemle. Szfvár,
1968. 11.
- 103./ OL. Szfvári horvát beütés. 1848. 121. kutfő. Csányi átirata
Kállayhoz. Miklósfalva, 1848. október 10. OHB 1848:869.sz.
Bizottmány jkv. 1848:2729.sz.
- 104./ Tanács jkv. 1848:3900.sz.
- 105./ Bizottmány jkv. 1848:2778. Szfvári horvát beütés 1848:121.
kutfő. A megyebizottmány az OHB-hoz Szfvár, 1848. október
26. sz.n.
- 106./ Tanács jkv. 1848:3814.sz. Bizottmány jkv. 1848:2745.sz.
Bizottmány ir. 1848:1113.sz.
- 107./ OHB. 1848:1352., 1434. sz. Tanács ir. 1848:3944.
- 108./ Tanács ir. 1848:3939., 3952., 4261. sz.
- 109./ OHB. 1849:430.sz. Tanács jkv. 1848:4032., 4036., 4107.sz.
- 110./ Bizottmány ir. 1848:1169., 1181. sz. Bizottmány jkv.
1848:3045. Tanács ir. 1848:4150., 4260., 4330.sz.
- 111./ Alisp. ir. Szulyovszky szolgabíró Zlinszkyhez. 1848.decem-
ber. Boross: i.m. 121.
- 112./ Kossuth Lajos Összes Munkái /A továbbiakban: KÖM/ XIII.
/S.a.r. Barta István/ Bpest, 1952. 794-795.
KÖM.XIII. 837. OHB 1848:6013., 6203.sz.
- 113./ Der Winter - Feldzug 1848-1849 in Ungarn. Wien, 1851. 74-81.
Breit József: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi har-
cának katonai története. Bpest, 1929. I.k. 178-180.
Borus József: A Perczel-hadtest januári ellentámadása.

Hadtörténelmi Közlemények. Bpest, 1961. 670-696. Perczel jelentései a móri ütközetéről: KÖM. XIII. 939-940. és KÖM. XIV. 15-16. Historia Domus. Mór. II. k. 1848. december 30. Schaffgottsch kapitány elestére és az utcai harcokra 1. Eötvös Károly: Szilveszter reggelén. Egyetértés, 1885. 1.sz. Kacziány Géza: Új adatok a móri csatáról. Magyarország, 1916. 110. sz. Halászi: A moóri csata és fogságom. Esti Lapok, 1849. 15-16. sz. P./Görgey István/: A moóri csata. Pest, 1867.

- 114./ Bizottmány ir. 1848. december 30. sz.n.
- 115./ Csányi ir. Beadványok 1848:1207., 1228. sz.
- 116./ Tanács jkv. 1848:4776.sz.
- 117./ Csányi ir. Nem iktatott beadványok. Ámon levele a kormánybiztoshoz. Aba, 1848. /!/ /1849./ január 3.
- 118./ Tanács jkv. 1849:4815-4817.sz.
- 119./ Fiáth Ferenc: Életem és élményeim. Bp., 1878. II. 127-155. Tanács jkv. 1849:4840., 4842., 4844., 4848., 4850.sz.
- 120./ Uo. 1849:4832.sz.
- 121./ Hadtörténelmi Levéltár /A továbbiakban: HL./ 1848-1849. évi iratok. 8/376., 418., 419.sz.
- 122./ Tanács ir. 1849:48.sz.
- 123./ FmL. Plakátgyűjtemény. Szfvár, 1849. jan. 8.
- 124./ Bizottmány ir. Sárbogárd, 1849. jan. 7. sz.n.
- 125./ Uo. 1849:11.sz. FmL. Bicskei járási főszolgabíró iratai. /A továbbiakban: Bicskei j.fszb.ir./ 1849.január 16.sz.n.
- 126./ FmL. Alispáni hivatal jegyzőkönyve /A továbbiakban: Alisp. jkv./ 1849:4.sz.
- 127./ Uo. 1849:3.sz.
- 128./ Plakátgyűjtemény. Szfvár, 1849. jan. 20.
- 129./ OHB. 1849:1999.sz.

- 130./ Alisp. jkv. 1849:11., 49.sz.
- 131./ Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. Bp., 1952. II. 434., 447-449.
- 132./ Alisp. jkv. 1849:8., 39., 59., 104., 111., 152., 198., 218.sz.
- 133./ Andics: i.m. II. 488-489.
- 134./ Tanács jkv. 1849:1265., 1286., 1289.sz.
- 135./ Uo. 1849:1292., 1326., 1325., 1331. sz.
- 136./ Uo. 1849:1336.
- 137./ Uo. 1849:1367., 1369., 1370., 1378. sz. Hamvasy és Ámon lefoglalt javait felmentették a "törvénytelen zár" alól. A honvédseregben szolgáló városi tisztviselők fizetését 1849. január 23-ig visszmenően folyósították.
- 138./ Tanács ir. 1849:1395.sz.
- 139./ Tanács jkv. 1849:1387., 1397., 1497. sz. Köhler kapitányt a szabadságharc leverése után halálra ítélték. Az ítéletet 5 évi várfogságra módosították.
- 140./ Uo. 1849:1549. sz. Cipészek és csizmadiák fogtak össze, kétszáznál is több pár csizmát adtak át az I. huszárezred parancsnokának. A városon átvonuló honvédalakulatokat lábbelivel látták el. Májusban az I. hadtest élelmezéséhez napi 2400 porció kenyérrel járultak hozzá.
- 141./ OL. Kossuth Lajos iratainak időrendi sorozata. 1849:500. sz. Madarász a Közlönyben ellene irányuló rágalmak, alap-talan vádak miatt fordult Kossuthoz /Pest, 1849. május 2./
:"... mint ember hívom fel benned az embert, ha neked volt alkalmad tudni, hogy én e hon szabadsághoz egy kis por szemmel segíték, végy csak annyi időt, olvasd el a Zichi féle jelentésre a ház határozatát, s ítéld megad lehet e így hivatalos lapban szólni rólam? - és nem tudom mit teen-

desz; de Lajos! tégy valamit és rögtön, - illy bántalom több mint becstelenítő botozás. Lajos! én nem hiszem hogy a kormányzóban meg halt az ember, ... egyetlen szavad meg menthetett volna az edigi lealacsonyítástól, egyetlen szavad vissza adhatja azon ellensulyt, mely a morális gyilkolás felé ingadoz - és mert az lehetlen hogy előtted szent ne legyen az önérzet nyugalma..."

142./ Uo. A csákvári kerület választóihoz. 1849. junius 20.

143./ OHB 1849:7899.sz. Törvénytörvény. ir. 1849:359., 365. sz.

Plakátgyűjtemény. Szfvár, 1849. május 23.

144./ Kmety ezredes jelentése. OHB:7899.sz.

145./ Bicskei j. fszb. ir. 1849. julius 2. sz.n.

146./ Alisp. ir. 1849. julius 4. sz.n.

147./ OL. Fejér megye 1848-1849. évi iratai Szfvár, 1849. julius 30. A nemzetőrszázadok parancsnokai: Niczky János, Hübner Miksa, Havelka Ferenc, Peterdy Gábor, Ulmann Ferenc, Zsöm-böry Ede.

148./ 1848-1849. évi iratok. 37/426.sz. Bicskei j.fszb. ir.

Szőke Lajos főszolgabíró jelentése. 1849. julius 7.sz.n.

149./ Bizottmány ir. 1849. julius 7. Jegyzőkönyvi kivonat.

150./ Tanács jkv. 1849:3332., 3335., 3336., 3338. sz.

151./ Tanács jkv. 1849:3130., 3131. /A jegyzőkönyvben a 3131. sz. után - tévesen - a 3332. sz. következik/ 3343. sz.

152./ Tanács ir. 1849:3401.sz.

153./ Alisp. ir. Boross másodalipsán levele Csapóhoz. Rácalmás 1849. julius 11. sz.n.

154./ OL. Noszlopy Gáspár kormánybiztos iratai. /A továbbiakban: Noszlopy ir./ Záborszky Imre jelentése. 1849. julius 24.sz.n. Alisp. ir. Madarász László Fejér megye tisztikarához. Rácalmás, 1849. julius 19. Madarász László augusztus elején

testvérével együtt elhagyta a megyét. Aradon értesült a fegyverletételről. Kecskeméten át Rácalmásra érkezett. Cecén elbucsuzott szüleitől, emigrációba vonult. Menekülésének főbb állomáshelyei: Veszprém, Bécs, Svájc, Párizs, London. 1851-ben érkezett meg az Amerikai Egyesült Államokba. /OL. Madarász Lászlóra vonatkozó iratok. Madarász Dömény Józsefhez írt levele. 1900. október 9./

- 155./ Alisp. ir. Besze János kormánybiztos Csapóhoz 1849. július 25. sz.n.
- 156./ 1848-1849. évi iratok. 39/205. sz. 40/217.sz. Másolat.
Az eredeti alapján közli Andics: i.m. III. 357-358.
- 157./ FmL. Gyulai Gaál Ede cs.kir. biztos jegyzőkönyve. /A továbbiakban: Gaál jkv./ 1849:160., 161., 163., 165.sz.
- 158./ Gaál jkv. 1849:171.sz.
- 159./ Plakátgyűjtemény 1849. augusztus 2. Közli Farkas Gábor -
- Móra Magda: Fejér megye multja írott emlékekben.
Szfvár, 1962. 85-86.
- 160./ FmL. Heringh Ignác cs.kir. biztos iratai. /A továbbiakban: Heringh ir./ 1849:458.sz.
- 161./ Gaál jkv. 1849:168.sz.
- 162./ Uo. 1849:185.sz.
- 163./ Uo. 1849:192.sz.
- 164./ Plakátgyűjtemény 1849. augusztus 5.
- 165./ 1848-1849. évi iratok. 42/178. sz. Másolat.
- 166./ Heringh ir. 1849:454. sz.
- 167./ Noszlopy ir. Hamvasy levele Noszlopyhoz. Szfvár, 1849. augusztus 9. sz.n.
- 168./ Heringh jkv. 1849:31.sz.
- 169./ 1848-1849. évi iratok 42/354. sz. 43/45.sz. Másolat.

- 170./ Heringh jkv. 1849. 7.sz.
- 171./ Uo. 1849:27. sz. Kacziány Géza: Magyar vértanúk könyve.
Bpest, 1905. 72.
- 172./ Heringh jkv. 1849:28., 31. sz. Kacziány: i.m. 74.
- 173./ Uo. 1849:35., 36.sz.
- 174./ Alisp. ir. Csapó József alispán rendelete. Szfvár, 1849.
augusztus 14. Noszlopy utasítása az alispánhoz. Veszprém,
1849. augusztus 21. sz.n.
- 175./ Boross: i.m. 229.
- 176./ Alisp. ir. Mednyánszky őrnagy rendelete. Szfvár, 1849.
augusztus 13. sz.n.
- 177./ Heringh jkv. 1849:16.sz.
- 178./ Acta Lacorum Csurgó. Megyei rendeletek. 1849. augusztus 12.
- 179./ Noszlopy ir. Mednyánszky jelentése. Szfvár, augusztus 14.
- 180./ Plakátgyűjtemény. Szfvár, 1849. augusztus 14.
- 181./ 1848-1849. évi iratok. 43/110. sz. 43/232. sz. 43/4348.sz.
Másolat.
- 182./ Heringh jkv. 1849:89.sz.
- 183./ Heringh ir. 1849:66. sz. Plakátgyűjtemény. Szfvár, 1849. októ-
ber 16.
- 184./ FmL. Közigazgatási jegyzőkönyv. 1849:145. sz.
- 185./ Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. Bp., 1955.
247.